

1992 - 2022
Slovenská
asociácia
knižníc

KNIŽNICE 2022

Priestor pre všetkých

Zborník z celoslovenskej konferencie

ISBN

978-80-972135-4-1

www.sakba.sk

Knižnice 2022 – Priestor pre všetkých

Príspevky z celoslovenskej konferencie konanej 4. – 5. októbra 2022 v Liptovskom Jáne

Autori príspevkov:

Iveta Babjaková, Katarína Cigánová, Peter Černek, Jitka Dobbersteinová, Soňa Jakešová, Zora Kalmanová, Dušan Katuščák, Jitka Kmeťová, Radomíra Kodetová, Alena Kulíková, Ondrej Látka, Lenka Malovcová, Eva Medviďová, Michaela Mikušková, Jakub Pavčík, Zuzana Prachárová, Andrea Sivaničová, Slavka Polgárová, Soňa Šóky, Kristína Šteiningerová, Jaroslav Šušol, Pavol Tomašovič, Milota Torňošová, Valéria Závadská

Zostavovateľ: Ondrej Látka

Rok: 2022

Rozsah: 153 strán

ISBN: 978–80–972135–4–1 (online)

DOI: <https://doi.org/10.33542/CKK22–4–1>

Recezeni: Mgr. Beáta Bellérová, PhD., Mgr. Jana Ilavská, PhD.

Vydavateľ: Slovenská asociácia knižníc, Bratislava

Za odbornú a jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.

Rukopis neprešiel redakčnou ani jazykovou úpravou.

Vychádza iba elektronicky.

Toto dielo je publikované pod licenciou Creative Commons Attribution–ShareAlike 4.0 International (CC BY–SA 4.0)

OBSAH

Obsah.....	2
Knižnica v online priestore	3
Ako ďalej s poskytovanými službami v knižniciach?.....	7
Pomohla nám pandémia? Alebo všetko zlé je na niečo dobré	14
Robot s umelou inteligenciou sprístupňuje písomné dedičstvo	22
Dobrá prax inšpiruje	34
Moderná knižnica zvnútra i navonok	39
Osobnosti, knižnice a mobilné aplikácie	51
Aktuálny prehľad implementovaných knižnično–informačných systémov na Slovensku	55
Knižnično–informačný systém DAWINCI v regionálnych knižniciach Banskobystrického samosprávneho kraja	62
Digitalizácia textových dokumentov a spojenie vášho digitálneho obsahu s verejnosťou	68
Kooperatívna digitalizácia na lokálnej úrovni.....	75
Perspektívy a výzvy vysokoškolského vzdelávania knihovníkov a informačných špecialistov na Slovensku.....	80
Celoživotné vzdelávanie knihovníkov – trendy a smerovanie.....	94
Slovenská asociácia knižníc a legislatíva.....	99
Knižnice v súlade s GDPR.....	109
Otvorená veda a nové výzvy pre akademické knižnice	115
Univerzitný repozitár z pohľadu Univerzitnej knižnice UPJŠ v Košiciach	123
Knižnice – ostrovy poznania a porozumenia	129
„Doba Youtubová“ a hudobné pracovisko knižnice	133
Knižnica – partner, ktorý pomáha vidieť	138
Zač je v Pardubicích knihovna	145
Never každej volovine – program pre základné školy	149

KNIŽNICA V ONLINE PRIESTORE

Torňošová Milota

Krajská knižnica Ľudovíta Štúra, milota.tornosova@kskls.sk

Abstrakt

Epidémia COVID–19 ovplyvnila každodenný život ľudí, zatvorila aj všetky kultúrne inštitúcie. Knižnice zastavili poskytovanie fyzických služieb. Niektoré knižnice prestali fungovať, iné sa premiestnili do online priestoru a ponúkali digitálne služby. Bola to nová situácia aj pre Krajskú knižnicu Ľudovíta Štúra. Príspevok je zameraný na zmeny v poskytovaní služieb knižnice počas pandémie a online aktivity na sociálnych sieťach.

Abstract

The epidemic of COVID–19 affected the daily life of people, it also closed all cultural institutions. Libraries have stopped providing physical services, some stopped functioning and some moved to the online space and offered digital services. It was a new situation for the Ľudovít Štúr Regional Library as well. The paper is focused on changes in the provision of library services during the pandemic and online activity on social networks.

Kľúčové slová

COVID–19, online aktivity, verejná knižnica

Key words

COVID–19, online activities, public library

Úvod

Pandémia ochorenia COVID–19 zasiahla všetky oblasti života. Ohrozovala životy a zdravie ľudí, opatrenia na elimináciu šírenia nákazy sa sprísňovali, postupne viedli k obmedzeniu voľného pohybu osôb, zatváraniu obchodov a prevádzok. Boli zakázané hromadné podujatia, školy zrušili prezenčnú výučbu, vyučovanie sa presunulo do dištančnej podoby. Začala sa preferovať práca formou „home office“. Ľudia boli uzavretí doma bez možnosti sociálnej a fyzickej interakcie.

Opatrenia sa dotkli aj slovenských knižníc. Regionálne knižnice Banskobystrického samosprávneho kraja boli zatvorené 9. marca 2020. Všetky aktivity boli zastavené. Zriaďovateľ odporúčal prácu z domu. Na dlhé obdobie boli knižnice zatvorené, obmedzené hygienickými opatreniami, limitmi maximálneho počtu fyzických návštevníkov, návštevníkov hromadných podujatí, zatvorené boli študovne a zrušený prístup používateľov na internet.

Vznikla úplne nová situácia, s ktorou knižnice nemali skúsenosti. Hľadali spôsob ako zostať v kontakte s používateľmi, ako pomáhať svojej komunite. Niektoré služby a aktivity presunuli do online priestoru, ktorý dokázal do určitej miery nahradiť osobné stretnutia a bol efektívnym nástrojom na okamžité informovanie a sprostredkovanie správ. Vynútená izolácia presunula knižnice do virtuálneho sveta.

Online aktivity Krajskej knižnice Ľudovíta Štúra

Webová stránka a sociálne siete boli počas pandémie takmer jediným prostriedkom komunikácie medzi knižnicou a používateľmi, hlavne v období, keď bola knižnica úplne zatvorená. Byť online bol jediný spôsob ako zostať v spojení so svetom. Výrazne narástli onlineové aktivity používateľov predovšetkým v prostredí sociálnych sietí. Presmerovanie knižnice do tohto priestoru si vyžadovalo nadobudnutie nových zručností knihovníkov a vytvorenie novej stratégie zverejňovania príspevkov. Najprv boli definované témy, obsah, formy a časový plán publikovania. Vybrané okruhy tém boli zadané spracovateľom. z podkladov bol vyrobený vhodný formát a následne zverejnený na sociálnej sieti. Súčasťou celého procesu bolo aj vyhodnocovanie štatistík sledovanosti, počtu kliknutí, dosah

príspevku, štatistika publika, výkonnosť hashtagu, hodnotenia „páči sa mi“, počet zdieľaní a komentárov. Získané poznatky sa uplatňovali pri ďalšej tvorbe obsahu, formy a ovplyvnili frekvenciu zverejňovania na sociálnych sieťach.

Krajská knižnica má webovú stránku, zriadené účty na sociálnych sieťach Facebook a Instagram, počas pandémie pribudol YouTube kanál. Tieto médiá boli počas pandémie často jediným možným kontaktom v komunite. Knižnica sa zamerala na obsahovo a tematicky bohatšie príspevky: čítania pre deti, čítania pre dospelých, medailóny o literárnych tvorcoch, významné výročia, informácie o dianí v knižnici, rady a návody, prezentácie nových kníh, vedomostné kvízy a pod. Knižnica chcela osloviť všetky vekové kategórie. Videá sa zverejňovali na YouTube, iné príspevky na Facebooku, ktoré boli zdieľané na Instagrame. Na webovej stránke pribudla rubrika „Minirecenzie kníh“, knihovníci v nej ponúkali vybrané novinky z knižnice. Obdobné príspevky boli zverejňované aj na Facebooku a Instagrame pod názvom „Knihovníci odporúčajú“. Propagáciu online aktivít zabezpečovalo aj Oddelenie kultúry Banskobystrického samosprávneho kraja zasielaním kultúrneho newslettera, v ktorom ponúkalo tipy, kde vo virtuálnom svete zamieriť za kultúrou.

Pod' si s nami nielen niečo prečítať, takto sa prihovárali deťom knihovníčky čítaním na pokračovanie. Cykly Počúvanie s porozumením boli určené deťom aj rodičom, pomocou kontrolných otázok mohli rodičia zistiť, ako pozorne deti počúvali a porozumeli príbehu. V tvorivých dielňach knihovníčky poskytli návod, ako sa dajú vyrobiť netradičné veľkonočné záložky do knihy a mini zápisníčky. Knižnica ponúkla niekoľko Ochutnávok – ukážok z tvorby regionálnych autorov. Čitateľom knižnice sa prihovárал humorista Ondrej Kalamár, čítal svoje najnovšie aforizmy. Zvolenský rodák, ilustrátor Jozef Danglár, si zaspomínal na Petra Pišfanka pri príležitosti jeho nedožitého 60. narodenia. Rubrika Vedeli ste, že..., prinášala pravidelne fakty a zaujímavosti z rôznych oblastí života. Knižníčka Zuzka v šiestich videách ponúkla, nielen pre seniorov, jednoduché techniky na zlepšenie pamäte [1].

Obrázok 1 Tréning pamäti

Súťaživého ducha čitateľov mohla uspokojiť vedomostná súťaž Knižničný maratón, súťažilo sa o knižné poukážky z kníhkupectva Martinus a zaujímavé knižné tituly. Knižníčky aspoň virtuálne predstavovali služby oddelenia knižnice. Aké benefity prinášajú návštevy knižnice od útleho veku, prezentovali knihovníčky rodičom najmenších detí vo videu „Prvý čitateľský preukaz“. Príspevky boli zamerané aj na rady pre záhradkárov, ponuku domácich receptov na varenie, pečenie a mnohé ďalšie témy.

Knižnica pravidelne informovala o dianí za zatvorenými dverami, o tom ako sa pripravuje na otvorenie po skončení karantény. „Ako ste začali týždeň? My napríklad aj upratovaním knižiek v našom sklade.

Budú na vás všetky čakať pekne upratané a zoradené v regáloch. Zatiaľ si môžete vybrať z našich e–kníh, ktorých máme v katalógu už vyše 9000 !“

Príspevky boli venované aj výročiam literárnych tvorcov. Medzi najúspešnejšie v počte zhladnutí a zdieľaní patrilo medailón k výročiu narodenia spisovateľky Gabriely Futovej.

Obrázok 2 Gabriela Futová

Do online prostredia sa presunuli aj niektoré dlhoročné projekty, napríklad regionálne kolo súťaže Prečo mám rád slovenčinu – prečo mám rád Slovensko, vyhodnotenie celoslovenskej súťaže stredoškolských a vysokoškolských novinárov Štúrovo pero 2020/2021 [2]. Virtuálne sa konalo medzinárodné podujatie Festival českej a slovenskej tvorby pre deti [3], v rámci ktorého bolo uvedených 9 videozáznamov čítania českých rozprávok, bábkové predstavenia, zábavné prezentácie kníh a hudobný pozdrav do Zvolena, aby sa pripomenula blízkosť jazyka oboch národov, ktoré spája spoločná história, kultúra a tradície.

Obrázok 3 Festival českej a slovenskej tvorby pre deti 2020, Marka Míková – Roches a Bžunda

BIBIANA – Medzinárodný dom umenia pre deti, Centrum čítania, monitorovala to, čo ponúkali slovenské knižnice na podporu čítania detí. Zostrih video príspevkov uviedla počas živého vysielania konferencie „Čítanie v kríze, Akcia v knihe – kniha v akcii: Prezentácia knižníc“ [4].

Online služby

Krajská knižnica v snahe nestratiť používateľov začala ponúkať bezplatné vypožičiavanie viac ako 9000 elektronických kníh. od marca do konca roka 2020 si používatelia stiahli 1484 elektronických kníh. Čitatelia sa mohli registrovať a preregistrovať online. Rovnako si mohli objednať spracovanie rešerší a skenovanie časti dokumentov. Počas pandémie knižnica zaviedla bezkontaktné platby cez platobný

terminál. Donášku kníh do domu ponúkala knižnica dlhšie obdobie, počas krízovej situácie ju začali využívať hlavne používatelia s telesným obmedzením. na webovej stránke a sociálnych sieťach sprístupnila prepojenie na bezplatný vzdialený prístup k plnotextovým databázam národnej licencie GALE.

Od začiatku pandémie sa opatrenia často menili, boli odlišné pre jednotlivé kraje a regióny. Mnohé knižnice museli byť zatvorené, iné mohli poskytovať služby aspoň „cez okienko“, situácia v realizácii podujatí bola obdobná. Úplné uvoľnenie opatrení pre poskytovanie služieb a realizáciu hromadných aktivít bolo v apríli 2022. Knižnica sa z virtuálneho priestoru presunula do reality hlavne pri realizácii podujatí. Viaceré online služby zostali naďalej v ponuke, používatelia krajskej knižnice ich stále využívajú aj kvôli prevádzkovým obmedzeniam, ktoré súvisia s pokračovaním rekonštrukcie čitateľských priestorov.

Záver

Pandémia bola pre knižnice a knihovníkov novou skúsenosťou, výzvou a príležitosťou. Zablokovala poskytovanie klasických služieb, komunikácia s používateľmi bola obmedzená, kultúrne a vzdelávacie aktivity boli pozastavené. Veľa ľudí sa ocitlo v izolácii, zmenilo svoje správanie v kontexte svojich potrieb. Knihovníci museli na takéto zmeny reagovať, nachádzať nové cesty ako sa dostať k svojim používateľom. Pri tvorbe nových formátov získali veľa nových skúseností a zručností.

Virtuálny priestor umožnil knižniciam udržať spojenie so svojou komunitou, pokračovať v aktivitách aspoň v online priestore, no nenahradil živý kontakt s prijímateľom. Online služby zostali súčasťou ponuky knižnice. Virtuálny svet však nenahradil osobné stretnutia, vzájomnú interakciu, zážitky...

Bibliografické odkazy

- [1] Pohrajme sa spamäťou #2 – Príbeh. [online] 2020. [cit. 2022–09–14] Dostupné z <https://www.youtube.com/watch?v=zf1yKuN7D0c>
- [2] Štúrovo pero 2020/2021 – Vyhodnotenie stredoškolské časopisy. [online] 2021. [cit. 2022–09–21] Dostupné z <https://www.youtube.com/watch?v=YaDUcrdR068>
- [3] Marka Míková – Roches a Bžunda /Festival českej a slovenskej tvorby pre deti 2020/. [online] 2020. [cit. 2022–09–21] Dostupné z <https://www.youtube.com/watch?v=s7VLQs4CuWI>
- [4] Konferencia Čítanie v kríze: Prezentácia knižníc. [online] 2020. [cit. 2022–09–14] Dostupné z https://www.youtube.com/watch?v=C4e_r1xkw_c

AKO ĎALEJ S POSKYTOVANÝMI SLUŽBAMI V KNIŽNICIACH?

Kristína Šteiningerová

Slovenská národná knižnica, kristina.steiningerova@snk.sk

Abstrakt

Pandémia COVID 19 výrazne ovplyvnila aj knižničné služby. Zmenili sa očakávania a informačné potreby používateľov. Vzrástol záujem o online služby, na druhej strane sa do popredia dostala aj spoločenská a socializačná úloha knižníc. Tento článok sa zameriava na vízie a trendy, ktoré knižničné služby čakajú v nasledujúcich rokoch. Vychádza predovšetkým z dokumentov medzinárodných organizácií IFLA a EBLIDA.

Abstract

The COVID 19 pandemic also has affected library services. Expectations and information needs of users have been changed. Interest in online services has increased. On the other hand, social and socializing role of libraries have come to fore. This article focuses on visions and trends which library services await in the coming years. It is mainly based on documents of international organizations IFLA and EBLIDA, too.

Klíčové slová

fyzické knižničné služby, online knižničné služby, pandémia COVID 19, post-covidová éra

Key words

COVID 19 pandemic, online library services, post covid era, physical library services

Úvod

Keď na začiatku roka 2020 začala pandémia ochorenia COVID 19 knižnice po celom svete čelili rovnakým prekážkam. v prvej fáze museli zatvoriť. To neznamená, že prestali poskytovať služby používateľom. Museli sa vysporiadať s tým, ako napriek zatvoreniu a pandémie naplniť potreby verejnosti. Mnohé knižnice začali prehodnocovať svoje služby. Bolo nutné nájsť spôsob ako presunúť do online prostredia aj služby, ktoré doteraz neposkytovali elektronicky. po opätovnom otvorení verejných knižníc sa opatrenia proti šíreniu ochorenia COVID 19 v rôznych krajinách líšili. v niektorých režim v inštitúciách určovali štátne predpisy, inde takéto usmernenia chýbali. Základ bol však takmer všade na svete rovnaký: rúško, odstup, ruky. v tejto fáze bolo pre knižnice dôležité zosúladiť fyzické a online služby. To, čo sa spočiatku javilo ako dočasné riešenie, sa nakoniec stalo novým normálom [1].

Pandémia priniesla knižniciam niekoľko výziev a príležitostí, ktorým budú čeliť po nej: presun z fyzického priestoru do online prostredia, zmena myslenia používateľov aj knihovníkov, nárast používania internetu a digitálnych zbierok, zlepšenie technických a komunikačných technológií a vybavenia, príliš veľké množstvo online stretnutí (školení, vzdelávaní), obmedzenie pohybu (šetrenie paliva, žiadne znečistenie), zlepšenie prírodného prostredia (znižovanie znečistenia), hygienické opatrenia (dezinfekčné prostriedky, rúška, ochranné štíty) [2].

Nový normál

Napriek sociálnemu odstupu a opatreniam, ktoré počas pandémie obmedzovali prístup používateľov do priestorov, európske knižnice vytvorili nové, pokročilé služby používateľom. Verejné knižnice v Európe by sa po pandémie COVID 19 mali podľa dokumentu [3], ktorý pripravila EBLIDA (European Bureau of Library, Information and Documentation Associations), rozvíjať v troch hlavných smeroch:

1. *Sociálna oblasť*, ktorej cieľom je bližšie prepojenie knižníc s komunitami.
2. *Technologická oblasť* s rozsiahlou ponukou digitálnych služieb a schopnosťou osloviť široký okruh používateľov.

3. *Oblasť riadenia*, v ktorej je potrebné nájsť nové a flexibilnejšie modely financovania schopné prispôbiť sa diverzifikovaným zdrojom prívom.

Knižničných služieb sa primárne týkajú prvé dve oblasti. Bližšie sa teda zameriame na odporúčania v týchto smeroch. v sociálnej oblasti by sa mali knižnice sústrediť na nasledujúce body:

- a) Počas pandémie boli knižnice vo väčšej či menšej miere zapojené do zdravotníckych politík. Činnosti v oblasti zdravia by sa mali zachovať a treba ich posilniť na úrovni lokálnych politík.
- b) Sociálny odstup a zmeny v priestoroch knižníc by mali priniesť iný pohľad na správanie používateľov. Zosúladiť s ním posun v oblasti zdrojov, nápadov aj vybavenia. Posilniť treba tiež využívanie technológií na sledovanie zmien v potrebách používateľov.
- c) Počas krízy COVID 19 knižnice veľmi často poskytovali okamžitý prístup k presným informáciám, ktoré súviseli s ochorením. Toto je jeden z dôkazov, že boj proti falošným informáciám by mal byť ústredným bodom smerovania knižníc.
- d) Spoločnosť orientovaná na sociálny odstup môže skončiť sociálnym vylúčením. Európske knižnice by sa preto mali zamerať na zraniteľných, starších a tých, ktorí zaostávajú. Pri posilnení činnosti v tom smere je dôležité prijať hybridné (kombinovať fyzické a technické) metódy.

Na sociálnu sféru nadväzujú priority v oblasti technológií:

- a) Knižnice by sa mali viac zamerať na elektronické kópie a využiť skúsenosti (dáta) z pandémie na návrh nových modelov elektronických kópií. do úvahy treba brať poskytovateľov informačných služieb aj agregátorov.
- b) Posilniť aktivity v oblasti digitálnej gramotnosti pre vybrané skupiny obyvateľov v súlade s všeobecnými postupmi. Sústrediť sa na vyplnenie digitálnej priepasti, podporu digitálnej inteligencie v knižniciach a podnietiť viacnásobné používanie technológií.
- c) Stať sa aktívnymi partnermi v národných plánoch digitalizácie a využívania umelej inteligencie. Knižničné postupy sa môžu presúvať z analógových na digitálne a naopak.
- d) V spolupráci so vzdelávacími inštitúciami sledovať ciele vzdelávania na diaľku. Čo najviac rozšíriť virtuálny rozmer a využiť digitálnu ponuku knižnice, aby sa stala ústredným bodom aj pre mladých ľudí.
- e) V súlade s predpismi o ochrane súkromia vykonávať kontrolu nad údajmi a metadátami, ktoré ovplyvňujú činnosť knižnice a opätovne ich používať na tvorbu politiky a rozhodovacích procesov, ak sa týkajú pohybu osôb a zdrojov súvisiacich výsledkami knižnice.
- f) Byť aktérmi v distribučnom cykle post–produkcie kultúrnych podujatí. po pandémii bude potrebné žiadať ministerstvá kultúry alebo miestne kultúrne strediská, aby prepracovali systém pomoci, fiškálnych stimulov, politických opatrení a iných foriem dotácií do kultúry v širšom holistickom pohľade [3].

Veľmi podobné priority môžeme nájsť aj v správe, ktorú vydala IFLA – International Federation of Library Associations. Autori v nej zhrnuli 20 trendov, ktoré by mali formovať knihovníctvo v najbližších rokoch. Správa [4], obsahuje nasledovné politické, ekonomické, kultúrne a technologické výzvy a tendencie:

1. *Ťažké časy pred nami*

Financovanie knižníc môže byť ohrozené najmä snahou vlád šetriť a domnienkou, že vďaka technológiám už knižnice nie sú také potrebné ako v minulosti. Výzvou pre knižnice je schopnosť obhájiť sa. Zlepšiť prezentáciu postavenia knižníc v spoločnosti a zvýrazniť dosah práce, ktorú robia pre komunitu. Je to úloha pre pracovníkov na všetkých úrovniach od miestnej až po medzinárodnú.

2. *Virtualita je tu, aby zotrvala*

Poskytovanie služieb používateľom na diaľku sa stalo pravidlom. Digitálne prostredie ponúka nové možnosti. Služby môžu byť personalizovanejšie. Uľahčuje prístup k širšiemu obsahu a v rozličných formách. s prechodom do virtuálneho prostredia sa knižnice môžu stať nielen centrom manažmentu znalostí, ale navyše sami môžu tvoriť vedomosti, najmä s dôrazom na digitálny obsah a služby s ním spojené. Online služby majú aj negatíva. Poskytovať ich môžu len knižnice, ktoré majú technologické

zázemie a pracovníkov s potrebnými znalosťami. Navyše techniku i vedomosti potrebujú aj používatelia, ktorí takéto služby využívajú. Poskytovanie online služieb vzbudzuje otázky aj o ochrane práv.

3. Návrat fyzického priestoru

Na druhej strane je množstvo používateľov, ktorí sa chcú vrátiť do priestorov knižnice a stretávať sa inými ľuďmi z ich komunity. Knižnice by sa mali zapájať do miestneho diania. Poskytnúť priestor pre aktívny prístup k informáciám a pre diskusie. Podporiť hľadanie riešení na problémy komunity. Fyzické priestory a technológie by sa mali dopĺňať. Knižnice by mohli pre používateľov vytvoriť miesta, kde by sa zoznamovali a pracovali s novými technológiami. Je nevyhnutné neustále premýšľať nad tým, ako udržať priestory knižnice atraktívne, užitočné a prístupné pre všetkých.

4. Vzostup mäkkých zručností

V čase rýchleho vývoja technológií je nevyhnutné, aby sa knihovníci dokázali prispôsobiť novým nečakaným situáciám. Najpotrebnejšími mäkkými zručnosťami sú agilita, flexibilita, schopnosť budovať dôveru a partnerstvo, umenie riešiť problémy. Dôležitú rolu v súčasnom spoločenskom dianí zohráva aj kritické myslenie. Rovnako schopnosť porozumieť potrebám iných, a tiež emocionálna inteligencia.

5. Odlišnosť berme vážne

Dôležitá bude aj podpora spravodlivosti, rozmanitosti a inklúzie. Týka sa to nie len toho, ako knižnice môžu v tomto smere pomôcť spoločnosti, ale aj práce v knižnici ako takej. Knižnice slúžia všetkým členom spoločnosti a musia zabezpečiť plnenie informačných potrieb pre všetkých. Je to široká úloha od zabezpečenia rôznorodosti zbierok, cez dizajn priestorov, až po možnosti technológií. Zároveň je rovnako potrebné rešpektovať práva všetkých.

6. Environmentálne zúčtovanie

Dosah klimatických zmien neobchádza ani knižnice. Knižničné budovy musia byť navrhnuté alebo prispôsobené extrémom počasia, aby ochránili svoje zbierky. Zároveň treba zohľadniť aj energetickú efektívnosť týchto budov. Knižnice však zohrávajú úlohu aj pri zvyšovaní povedomia o zmenách klímy a o opatreniach na zmenu tohto stavu. o znížení emisií či zelenej energii.

7. Populácia v pohybe

Následkom klimatických zmien sa veľké množstvo ľudí bude musieť pravdepodobne presťahovať z oblastí, kde v súčasnosti žijú. Navyše po skúsenostiach z obdobia pandémie, keď sa rozšírila práca na diaľku, sú ľudia čo raz menej viazaní na jedno miesto. pre knižnice to znamená, že musia globalizovať služby, ktoré poskytujú. To sa týka napríklad členstva viazaného na určité miesto, flexibilita pri prístupe k zdrojom a službám. Táto situácia si môže vyžadovať poskytovanie služieb nie len na diaľku, ale aj cez hranice. Čo otvára mnohé otázky najmä z oblasti autorských práv.

8. Netrpezlivý používateľ

Knižnice musia reagovať a prispôsobiť sa zmenám v potrebách a očakávaníach používateľov. Predovšetkým mladá generácia nemusí tolerovať pomalšie či mätké procesy. Potenciálnym dôsledkom môže byť to, že ak používatelia nenájdu informácie, ktoré potrebujú, rýchlo prejdú k iným, menej spoľahlivým zdrojom. To môže byť veľký problém nielen pre knižnice, ale aj pre celú spoločnosť. Jedným z riešení je vytvorenie jednotnej platformy, ktorá nebude vyžadovať viacnásobné prihlasovanie. Okrem toho je to napríklad personalizácia služieb či zavádzanie nových technológií.

9. Analógový spätný chod

Po skúsenostiach z pandémie si veľa ľudí uvedomuje, že je nevyhnutné obmedziť používanie digitálnych technológií. Chcú sa vrátiť k analógovým, fyzickým, tradičným nástrojom a činnostiam. Moderné technológie by nemali byť jedinou možnosťou, ale jednou z možností. Knižnice by mali byť miestom, kde bude rovnováha medzi týmito dvoma „svetmi“. Svoju dôležitosť si naďalej udržia aj fyzické zbierky knižníc, či už pre ich obsah alebo formu. Čítanie fyzickej knihy poskytuje mnohým odlišný, oveľa bohatší zážitok, než čítanie textu z obrazovky.

10. Na veľkosti záleží

Možnosti na prispôsobenie sa novým podmienkam nemajú všetky knižnice rovnaké. Ohrozené sú najmä menšie inštitúcie, ktoré nedokážu tak rýchlo reagovať. Tvorcovia trendov IFLA upozorňujú na riziko, že vzniknú dve triedy knižníc. Tie, ktoré dokážu udržať krok s technologickým a spoločenským pokrokom, a tie, ktoré zaostanú. Toto riziko sa počas pandémie ešte zväčšilo. Knižnice, ktoré majú problém už dnes, môžu navyše čeliť klesajúcemu počtu používateľov a otázke, či sú ešte životaschopné. Riešením by mohla byť spolupráca v rámci sietí.

11. Dáta dominujú

Údaje sú potrebné na lepšie zameranie potrieb a záujmov používateľov, aby mohli byť služby v knižniciach efektívnejšie a personalizovanejšie. Sledovanie predchádzajúceho správania, analýza, využitie umelej inteligencie a predpovedanie budúcnosti sú nástroje, ktoré poznáme predovšetkým z cielenej reklamy na internete. Tieto nástroje by mohli pomôcť lepšie pochopiť skutočný dosah knižničných služieb. Sú tu však riziká týkajúce sa súkromia, spracovania a pochopenia údajov. Knižnice môžu zohrať úlohu aj pri budovaní povedomia, ako tieto údaje využívať eticky s cieľom efektívne podporiť výskum a vedecké poznatky.

12. Vyhľadávanie sa mení

Umelá inteligencia má veľký vplyv aj na vyhľadávanie. Zabezpečiť by mohla presnejšie výsledky vyhľadávania. Používatelia knižnice by mohli naplno využívať potenciál sémantického webu. Takéto nástroje by mohli byť cennejšie vzhľadom na množstvo dostupných informácií. Na druhej strane aj v tomto prípade treba dať pozor na ochranu súkromia a uvedomiť si, že umelá inteligencia nie je dokonalá a stále existujú nepresnosti.

13. Súboj extrémov

Rastúca spoločenská a politická polarizácia vplýva aj na knižnice. Časť ľudí v spoločnosti čím ďalej, tým viac odmieta názory, ktoré sa nezhodujú s ich vlastnými. Nesnažia sa pochopiť ostatných a najsť porozumenie. Do popredia sa dostáva populizmus, ktorý je založený skôr na sile názoru a jednoduchosti, než na dôkazoch a rešpektovaní ľudských práv. Ohrozuje to najmä inštitúcie zamerané na podporu reflexie, rozširovania obzorov a dodržiavania práv všetkých. Na druhej strane je to príležitosť pre knižnice stať sa „majákmi“ demokracie. Mohli by vytvoriť priestor pre podporu vedomostí, spolupráce a transparentnosti.

14. Celoživotné vzdelávanie

V období rýchlej ekonomickej a technologickej zmeny sa život, aj ten pracovný, bude musieť prispôbiť. Niektoré pozície zaniknú, vzniknú však nové. Ľudia sa budú musieť rekvifikovať a trénovať po celý život, aby sa dokázali prispôbiť. Udržateľnosť gramotnosti bude v budúcnosti pravdepodobne hlavným bodom záujmu. Pre knižnice je to príležitosť ako utvrdiť svoje miesto v centre vzdelávania. Zároveň zmena čaká aj knihovníkov. Tí by mali pôsobiť viac ako učitelia. Na to však budú potrebovať prístup k platformám a zdrojom, a rovnako príslušné školenia a podporu.

15. Jediná globálna zbierka

Ďalším trendom je rast globálnych zbierok. Vďaka medziknižničnej výpožičnej službe a iným formám zdieľania dokumentov, jednotlivé knižničné zbierky neboli nikdy úplne uzatvorené. Teraz sú tu však nové možnosti, ktoré zjednodušujú prístup k širokému výberu materiálov z rôznych knižníc. Predstava je vytvoriť digitálny systém, ktorý bude umožňovať prístup ku knižničným zbierkam naprieč hranicami. Umožnil by sa prístup k väčšiemu počtu informácií, pre väčší počet ľudí bez ohľadu na to, kde sa nachádzajú. Dosiahnutie tohto cieľa si bude vyžadovať úsilie, ako to môže vidieť na príklade otvorených zdrojov. Potrebná bude spolupráca, integrácia rôznych systémov, akceptácia a uplatňovanie rovnakých štandardov.

16. Privatizácia vedomostí

Objavujú sa aj prekážky v dostupnosti informácií. Umožňujú to technológie aj zmluvné podmienky, ktoré musia knižnice aj používatelia podpísať, aby sa dostali k digitálnym materiálom. Tvorbu prekážok uľahčujú aj niektoré zákony o autorských právach tým, že nezohľadňujú práva používateľov ohľadom digitálneho obsahu. Obmedzujúce možnosti využívania materiálov by mohli prehĺbiť rozdiely medzi tými, ktorí budú môcť zaplatiť dodatočné licencie a tí, ktorí nie. Zároveň to vzbudzuje hrozby, či budú knižnice schopné zabezpečiť, že každý používateľ bude mať šancu využiť publikované materiály.

17. Na kvalifikácii záleží

Znalosti, ktoré musia mať knihovníci sa vyvíjajú. Ruka v ruku s tými ide kvalifikácia a profesionalizácia. Každá knižnica by mala mať najmenej jedného kvalifikovaného knihovníka. Okrem mäkkých zručností (a iných schopností, ktoré obsahujú predošlé trendy) je tu niekoľko ďalších oblastí, ktoré by mali dopĺňať vedomosti knihovníkov. Patria sem digitálne zručnosti, vedomosti z vedy, techniky, umenia či matematiky, environmentálna gramotnosť. Knihovníci by rovnako mali vedieť pracovať s novými typmi materiálov, ako sú otvorené zdroje či digitálne knižnice.

18. Informačná gramotnosť sa cení

Negatívne účinky šírenia dezinformácií a konšpirácií počas pandémie COVID 19 viedli k tomu, že si vlády aj verejnosť uvedomila, že informačná gramotnosť je životne dôležitá. Budovanie informačnej gramotnosti je udržateľný spôsob boja proti dezinformáciám. Okrem toho dokáže posilniť konkurencieschopnosť, pomáha ľuďom lepšie sa zorientovať v digitálnom svete a zvyšuje efektivitu i produktivitu ich práce. Informačná gramotnosť by sa mala stať kľúčovou súčasťou vzdelávania. Knižnice by aj tu mali zohrať svoju úlohu – školské, univerzitné, verejné aj iné.

19. „Otvorené“ výzvy jedinečného predajného bodu knižníc

Hnutie za otvorený prístup malo výrazný úspech, keď sa jeho členovia rozhodli vyvrátiť predpoklad, že vydávanie a šírenie výskumov je možné len na základe ekonomického modelu, v ktorom používatelia (alebo knižnice v ich mene) platia za prístup k zdrojom vydavateľom. Publikácie s voľným prístupom sú rýchlo prístupné pre každého na internete. k tomuto hnutiu sa v posledných rokoch pridali mnohé ďalšie. Ich cieľom je odstrániť prekážky v prístupe k zdrojom vedeckých informácií. u niektorých to vzbudzuje obavy, že vzniknú pochybnosti o potrebe knižníc, ktorých tradičnou úlohou je sprístupňovanie informačných zdrojov používateľom. na druhej strane jednoduchší prístup k informáciám je dôležitý. Služby v knižniciach môžu zaujať nové miesto. Môžu napríklad pomáhať pri výbere a zorientovaní sa vo veľkom množstve voľných zdrojov.

20. Rozdiely sa prehľbujú

Riziko, ktoré sa objavilo naprieč predchádzajúcimi trendami, je skutočnosť, že nové možnosti nie sú rovnako prístupné pre všetkých. To môže spôsobiť prehľbovanie nerovností. Rozdielomosti môžu znamenať výzvu pre sociálnu súdržnosť, na ktorej sú služby ako knižnice postavené. Rozdiely však vznikajú aj medzi knižnicami. Tie s menšími rozpočtami nie sú schopné ponúknuť celú škálu služieb. Knižnice by však mali zabezpečiť aspoň základné služby, aby ich používatelia mohli mať osoh z odborných a vedeckých informácií.

Knižnice sa musia prispôbiť

Verejné knižnice budú čeliť v nasledujúcich rokoch výzvam v rôznych oblastiach. od vládnej politiky, cez financovanie, autorské práva, až po zmeny v priestoroch knižníc a vedomostiach knihovníkov. Menia sa informačné potreby používateľov knižníc. Vyvíjajú sa požiadavky na technológie z hľadiska prístupu na diaľku k digitálnym zdrojom a zbierkam. Objavujú sa výzvy ohľadom prístupu k online zdrojom pre používateľov, ktorí nemajú prístup k internetovému pripojeniu [5]. Knižnice sa môžu a musia zmeniť. Pokojné študijné priestory sa zmenšia, postupne ich nahradia nielen počítačové učebne, ale aj spoločenské priestory, ktoré uľahčujú skupinové diskusie a spoločné čítanie [6].

Napriek zmenám si však verejné knižnice musia zachovať základné poslanie. Musia tu byť pre všetkých. Služby verejných knižníc sú poskytované na základe rovného prístupu všetkých bez ohľadu na vek, etnickú príslušnosť, rod, náboženstvo, jazyk, sociálne postavenie a akejkoľvek inej charakteristiky. Špecifické služby a dokumenty musia byť poskytované tým používateľom, ktorí z akéhokoľvek dôvodu nemôžu využívať bežné služby a dokumenty, napríklad jazykovým menšinám, osobám so zdravotným postihnutím, osobám s nedostatočnými digitálnymi či počítačovými zručnosťami, negramotným alebo osobám v nemocnici či väzení. Všetky vekové skupiny musia mať k dispozícii informačné zdroje a literatúru zodpovedajúcu ich potrebám. Fondy a služby musia zahŕňať všetky typy vhodných zdrojov, moderných technológií a tradičných dokumentov. Základom je vysoká kvalita zodpovedajúca miestnym potrebám a podmienkam, zachytávajúca jazykovú a kultúrnu rozmanitosť komunity. Dokumenty musia odrážať súčasné trendy a vývoj spoločnosti aj dejiny ľudského myslenia a činov. Fondy a služby nesmú podliehať žiadnej forme ideologickej, politickej alebo náboženskej cenzúry a komerčnému tlaku [7].

Záver

O tom, že sa úloha knižnice výrazne mení, sa hovorilo už aj pred nástupom ochorenia COVID 19. Pandémia však túto zmenu rázne urýchlila a niektoré kroky bolo nutné vyriešiť hneď. Celý svet sa musel prispôbiť novej situácii a knihovníci neboli výnimkou. Pandémia odhalila mnohé nedostatky, ale zároveň nás všetkých donútila hľadať nové možnosti a prinášať inovácie. Do popredia sa ešte viac ako predtým dostala digitalizácia a elektronické informačné zdroje. Mnohí používatelia teraz očakávajú, že sa ku všetkému obsahu dostanú okamžite a online. Aj keď sa počas pandémie elektronické knižničné služby posunuli ďalej, stále máme, čo zlepšovať, aby sme používateľom dokázali zabezpečiť väčšie množstvo kvalitného digitálneho obsahu. Zároveň takým spôsobom, ktorý bude pre nich jednoduchý a ľahko sa dostanú presne k zdrojom, ktoré budú potrebovať. Mohlo by sa zdať, že digitalizácia úplne zatičila funkciu fyzickej knižnice. Nie je tomu tak. Pandémia nám ukázala aj to, aká dôležitá je spolupráca a socializácia. Práve knižnica vždy bola a mala by aj naďalej ostať miestom, kde sa budú ľudia z rôznych komunit stretávať, diskutovať, navzájom sa vzdelávať a posúvať spoločnosť vpred.

Bibliografické odkazy

- [1] DOBREVA, M. ANGHELESCU. H. 2022. Libraries and COVID–19: Opportunities for innovation. In *IFLA Journal*. [online]. 2022, vol. 48, no. 1. [cit. 16. 9. 2022]. Dostupné na internete: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/03400352221077748>.
- [2] TUNGA, S. K. 2021. Reengineering of Libraries in Covid–19 Pandemic Scenario: Issues, Challenges and Opportunities. In *International Journal of Library and Information Studies*. [online]. 2022, vol. 11, no. 1. [cit. 16. 9. 2022]. Dostupné na internete: <https://www.ijlis.org/articles/reengineering-of-libraries-in-covid19-pandemic-scenario-issues-challenges-and-opportunities.pdf> ISSN: 2231–4911.
- [3] EUROPEAN BUREAU OF LIBRARY, INFORMATION AND DOCUMENTATION ASSOCIATIONS. 2020. *Think the unthinkable*. European Bureau of Library, Information and Documentation Associations. 2020. [cit. 16. 9. 2022]. Dostupné na internete: http://www.eblida.org/Documents/Think_the_unthinkable_a_post_Covid-19_European_Library_Agenda.pdf
- [4] INTERNATIONAL FEDERATION OF LIBRARY ASSOCIATIONS AND INSTITUTIONS. 2022. *IFLA Trend Report 2021 Update*. International Federation of Library Associations and Institutions. 2022. [cit. 16. 9. 2022]. Dostupné na internete: <https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/1830/1/IFLA%20TREND%20REPORT%202021%20UPDATE.pdf>
- [5] SMITH, J. 2020. Information in Crisis: Analysing the Future Roles of Public Libraries during and post–COVID–19. In *Journal of the Australian Library and Information Association* [online].

2020 vol. 69, no. 4. [cit. 16. 9. 2022]. Dostupné na internete:
<https://doi.org/10.1080/24750158.2020.1840719>

- [6] ADETUNJI, J. 2017. Friday essay: why libraries can and must change. In *The Conversation*. [online]. 2017. [cit. 16. 9. 2022]. Dostupné na internete: <https://theconversation.com/friday-essay-why-libraries-can-and-must-change-83496>
- [7] KRASS, U. et al. 2022. *Manifest IFLA a UNESCO o veřejných knihovnách 2022*. International Federation of Library Associations and Institutions. 2022. [cit. 16. 9. 2022]. Dostupné na internete: <https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/2072/1/ifla-unesco-public-library-manifesto-2022-cz.pdf>

POMOHLA NÁM PANDÉMIA? ALEBO VŠETKO ZLÉ JE NA NIEČO DOBRÉ

Michaela Mikušková

Univerzitná knižnica Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, michaela.mikuskova@umb.sk

Abstrakt

Mimoriadna situácia, ktorá ovplyvňovala dianie posledných dvoch rokov, priniesla viacero výziev, s ktorými sa musela Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici vysporiadať. Aj univerzitná knižnica začala prednostne pracovať na realizácii niekoľkých plánovaných úloh, ktorých cieľom bolo skvalitnenie náročného procesu dištančného vzdelávania a poskytovania služieb v online prostredí. Pandémia sa dotkla viacerých oblastí – od návštevnosti knižnice, cez budovanie knižničného fondu, po poskytovanie služieb. Fungovanie knižnice na univerzite by mal byť progresívny proces, ktorý musí dostatočne flexibilne reagovať na meniace sa prostredie a požiadavky akademickej obce. Príspevok hodnotí aktivity knižnice v období pandémie s ohľadom na vybrané štatistické ukazovatele za roky 2019 – 2021.

Abstract

The extraordinary situation that affected the events during the last two years brought several challenges that Matej Bel University in Banská Bystrica had to deal with. The university library also started to work on the implementation of planned tasks aimed at improving the quality of the demanding process of distance education and the provision of services in the online environment as a matter of priority. The pandemic affected many areas – from library attendance, through building the library collections, to the delivery of services. The functioning of the library at the university should be a progressive process that must be flexible enough to respond to the changing environment and needs of an academic community. This paper assesses the library activities during the pandemic period with respect to selected statistical indicators for years 2019 – 2021.

Klíčové slová

akademické knižnice, služby, informačné zdroje, používatelia, Covid-19

Key words

academic libraries, services, information resources, patrons, Covid-19

Úvod

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici (UMB) je profilovo orientovaná na humanitné a spoločenské odbory. Vzdelávanie poskytuje na šiestich fakultách (Filozofická fakulta, Fakulta prírodných vied, Ekonomická fakulta, Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, Právnická fakulta a Pedagogická fakulta), ktoré sú rozmiestnené v rôznych častiach mesta Banská Bystrica. Jedno detašované pracovisko Ekonomickej fakulty sa nachádza v Poprade.

Univerzitná knižnica Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici ako centrálné knižnično–informačné pracovisko univerzity poskytuje služby používateľom na siedmich pracoviskách – v Referáte absenčných výpožičiek, Univerzálnej študovni, štyroch špecializovaných študovniach (Ekonomickej, Pedagogickej, Politologickej a Právnickej) dislokovaných na príslušných fakultách a v jednom špecializovanom pracovisku – Samovzdelávacom stredisku. Absenčné výpožičky poskytujú tri pracoviská – Ekonomická študovňa, Politologická študovňa a Referát absenčných služieb, ktorý je centrálnym výpožičným miestom knižnice. Všetky študovne a Samovzdelávacie stredisko poskytujú prezenčné výpožičky. Centrálna oddelenia knižnice sa nachádzajú v dvoch samostatných budovách. Univerzitná knižnica roky bojuje s absenciou vlastnej budovy účelovo prispôsobenej na realizáciu knižničných procesov. Dislokované pracoviská na jednej strane umožňujú poskytovanie adresných

služieb priamo na fakultách, na druhej strane sťažujú riadenie knižnice a využívanie pracovníkov pobočiek na výpomoc pri špecializovaných činnostiach knižnice.

Univerzitná knižnica pri štandardnej prevádzke poskytuje služby 54 hodín týždenne. Študenti a zamestnanci mali pred pandemickým obdobím k dispozícii služby prioritne viazané na fyzické prostredie knižnice, avšak od roku 2020 sa neustále rozširuje portfólio služieb dostupných vzdialene alebo online formou.

Organizačné zabezpečenie knižnice počas pandémie

Obdobie pandémie koronavírusu sa vo výraznej miere prejavilo vo všetkých oblastiach práce akademických knižníc, ktorých brány sa v marci 2020 z hodiny na hodinu zatvorili. Knižnice sa rýchlo snažili nájsť optimálne nástroje na poskytovanie služieb používateľom a vytvoriť podmienky pre zamestnancov na prácu z domu (Landoy a Færevaa, 2020), pričom sa od nich očakávalo plnenie štandardných úloh spojených s ich informačnou a sociálnou úlohou (Deol a Brar, 2021).

Univerzitná knižnica Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici sa musela vysporiadať s celým spektrom problémov od personálnych opatrení, cez akvizíciu informačných zdrojov, poskytovanie služieb a komunikáciu s používateľmi, až po hľadanie príležitostí na efektívne zmeny a zavádzanie nových riešení. z organizačného hľadiska boli najnáročnejším obdobím prvé dva mesiace pandémie. Zamestnanci ešte neboli adaptovaní na organizačné zmeny, ktoré vstúpili do platnosti 1. januára 2020, a už sa museli prispôbiť novým neočakávaným podmienkam. Snahou vedenia knižnice bolo sprístupniť používateľom čo najviac služieb a vhodnými spôsobmi eliminovať informačný deficit. Organizácia bola náročná, pretože všetky procesy bolo nutné koordinovať z domu. Úlohou manažmentu knižnice bolo vytvoriť náplne práce tým zamestnancom, ktorým to umožňoval charakter práce a predchádzajúce pracovné skúsenosti s aktuálne žiadanými službami. Zároveň bolo potrebné zabezpečiť optimálne prostredie na prácu z domu a to najmä softvérové vybavenie na prácu v knižnično–informačnom systéme a na vzájomnú komunikáciu medzi zamestnancami.

Z dôvodu nejasnosti dĺžky platnosti prísnych opatrení proti šíreniu ochorenia Covid–19 bolo v záujme vedenia univerzity predísť k znižovaniu pracovných úväzkov zamestnancov, ktoré sa v prípade univerzitnej knižnice týkalo najmä pracovníkov realizujúcich výlučne výpožičné služby. To sa svýnimkou jedného mesiaca podarilo dodržať. Aj napriek tomu, že v rokoch 2020 – 2021 došlo z dôvodu celospoločenskej situácie k viacerým obmedzeniam štandardnej prevádzky univerzitnej knižnice, po opätovnom otvorení v júni 2020 sa všetci zamestnanci, tých v službách a na dislokovaných pracoviskách nevynímajúc, podieľali na príprave podkladov pre nové služby, na realizácii plánovaných úloh knižnice a vypomáhali pri poskytovaní služieb, o ktoré bol v čase pandémie zvýšený záujem.

V roku 2021 vstúpili do platnosti ďalšie organizačné zmeny, ktorých cieľom bola optimalizácia personálnych kapacít na pracoviskách univerzity z dôvodu zníženia dotácie rozpočtu vysokým školám. Zredukoval sa počet zamestnancov univerzitnej knižnice, v dôsledku čoho zanikli niektoré referáty. Pracovné činnosti zaniknutých referátov sa kumulovali na iných pozíciách. Pracovný pomer bol ukončený so šiestimi zamestnancami knižnice a ôsmim zamestnancom bola upravená pracovná náplň o výkon nových pracovných činností. Môžeme skonštatovať, že adaptáciu na organizačné zmeny realizované v roku 2020 pandemická situácia síce skomplikovala, uľahčila však adaptáciu na vynútené personálne zmeny v roku 2021. Pracovníci knižnice poverení novými úlohami mali dostatok priestoru zaučiť sa a nájsť si vyhovujúci systém práce, vďaka čomu kvalita poskytovaných služieb zostala nedotknutá.

Vedenie knižnice pravidelne sledovalo a vyhodnocovalo aktuálne opatrenia prijaté vládou Slovenskej republiky a úradom verejného zdravotníctva. Rozsah a spôsob poskytovaných služieb bol upravený v zmysle *Opatrení krízového štábu Univerzitnej knižnice*, ktorý vychádzal z *Opatrení krízového štábu UMB*, vyhlášok úradu verejného zdravotníctva a odporúčaní pre knižnice, ktoré na svojich stránkach uverejňovala Slovenská národná knižnica.

Knižničné fondy a elektronické informačné zdroje

Jednou z najdôležitejších úloh akademických knižníc je informačná podpora vzdelávacieho procesu na univerzite prostredníctvom budovania profilovaného knižničného fondu. Potrebu prispôbiť sa aktuálnym podmienkam sprístupňovania informačných zdrojov pocíťovalo mnoho akademických knižníc doma i vo svete (Connel, Wallis a Comeaux, 2021). Vzhľadom na to, že priestory knižnice, a tým aj fyzický fond, boli z dôvodu epidemiologickej situácie nedostupné, študenti a zamestnanci univerzity boli odkázaní na dokumenty, ktoré si stihli požičať pred pandemiou. Ich pozornosť sa preto vo zvýšenej miere upriamila na informačné zdroje dostupné online. Okrem licencovaných elektronických informačných zdrojov (EIZ), ktoré majú registrovaní používatelia prístupné v rámci národného projektu NISPEZ IV a univerzitou zakúpených licencií, knižnica aktívne vyhľadávala a pravidelne aktualizovala zoznam voľne dostupných elektronických zdrojov (e-zdrojov). Tie poskytovali informačné zabezpečenie všetkým študentom UMB bez ohľadu na registráciu v knižnici. Informačný deficit významne zmiernili rôzne svetové vydavateľstvá, ktoré sprístupňovali vybrané kolekcie, prevažne vzdelávacieho charakteru, bezplatne.

Fyzické fondy knižnice zatvorené v skladoch a študovniach bolo potrebné efektívne sprístupniť inou formou. v prvej polovici roka 2020 bola zavedená služba zasielania digitálnych kópií dokumentov. so súhlasom vedenia univerzity sa univerzitná knižnica zapojila do pilotného projektu Centra vedecko-technických informácií SR (CVTI SR) v Bratislave (Fiala, 2018). Jeho cieľom je zabezpečiť prístup k študijnej literatúre na slovenských univerzitách a v tom čase boli do projektu zapojené viaceré slovenské univerzity (Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach, Ekonomická univerzita v Bratislave, Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre). UMB sa rozhodla pre digitalizáciu študijnej literatúry (vysokoškolské učebnice, skriptá a ďalšie učebné texty) vydanéj pod hlavičkou univerzity, jej fakúlt a neskôr vydavateľstva Belianum v celkovom počte 753 titulov. Sprístupnené boli vo Virtuálnej študovni UMB na platforme MediaINFO spravovanej Centrom vedecko-technických informácií SR (Mikušková, 2021a).

Mimoriadna situácia prvej polovice roka 2020 mala dosah na akvizíciu informačných zdrojov. vo väčšej miere sa upriamila na nákup titulov, ktoré sú používateľom dostupné bez ohľadu na prevádzkové hodiny knižnice, t. j. elektronické knihy (e-knihy). od roku 2020, keď boli zakúpené prvé tituly formou trvalého nákupu, univerzitná knižnica postupne posilňovala akvizíciu e-knží aj na základe úspešných skúšobných prístupov, návrhov na nákup literatúry zo zrealizovaných výstav a akvizičných návrhov od zamestnancov univerzity. Zakúpené e-knihy sa dajú vyhľadať v online katalógu s URL odkazom na platformu, ktorá ich sprístupňuje. Pri nákupe sa zohľadňuje ekonomická efektívnosť, t. j. cena v súlade s využiteľnosťou jednotlivých titulov v prostredí univerzity (Jurašková, 2022).

Tab. č. 1 Počet e-knží zakúpených do fondu univerzitnej knižnice

Rok	2019	2020	2021
Počet	7	31	99

Pandémia sa prejavila aj v edičnej činnosti univerzity. od roku 2020 postupne rastie počet titulov, ktoré sú publikované formou otvoreného prístupu. Spolu s publikáciami z edičnej činnosti UMB publikovanými online formou k 31. decembru 2021 tvorilo fond e-knží 245 titulov.

V roku 2019 univerzitná knižnica realizovala prieskum dôležitosti EIZ pre pedagogický a vedeckovýskumný proces na všetkých fakultách univerzity. Ukázalo sa, že investície do predplácaných elektronických zdrojov sú opodstatnené a z hľadiska pripravenosti na možné opakovanie mimoriadnej situácie z roku 2020 je orientácia na ich širšie spektrum nevyhnutná. na základe štatistík vyhľadávaní a stiahnutých plných textov EIZ je evidentné, že počas pandémie záujem o elektronické zdroje stúpol. Aj štatistiky využívania webovej stránky vykazujú počas pandémie zvýšenú návštevnosť najmä v sekcii elektronické zdroje, voľne dostupné e-zdroje. Pozornosť študentov sa upriamila aj na aktuálne týkajúce sa dostupnej študijnej literatúry, ktoré knižnica zverejňovala na svojom webe.

Tab. č. 2 Počet vyhľadávani a stiahnutých plných textov z EIZ

Rok	2019	2020	2021
Vyhľadávania	77 434	83 945	69 589
Plné texty	49 146	52 400	58 038

Zaznamenali sme však nízku informovanosť o možnostiach vzdialeného prístupu do databáz. Aj napriek tomu, že univerzitná knižnica poskytuje vzdialený prístup prostredníctvom EZProxy servera už od roku 2010, mnohí študenti a zamestnanci o tejto možnosti nevedeli. v dôsledku úspory finančných prostriedkov na zabezpečenie licencie a technických obmedzení spojených s nastavením tejto formy vzdialeného prístupu k zdigitalizovaným dokumentom vo Virtuálnej študovni UMB knižnica v roku 2021 nahradila toto riešenie vzdialeným prístupom cez VPN – Virtual Private Network (Mikušková, 2021b) a zvýšila informovanosť používateľov o tejto službe.

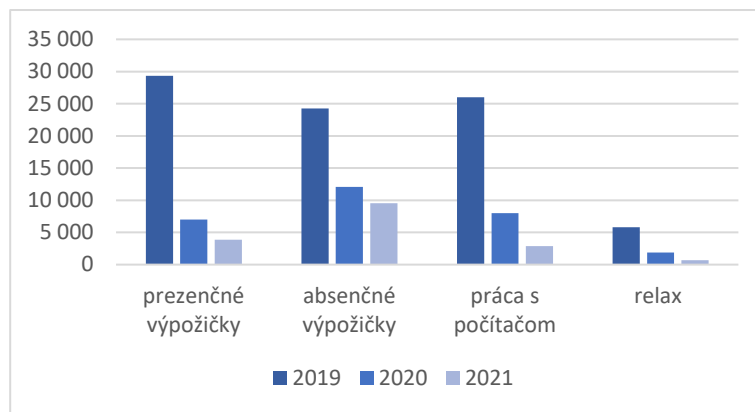
Služby používateľom knižnice

Pandemické obdobie sa najvýraznejšie odrazilo v nízkej návštevnosti študovní a využívaní absenčných a prezenčných služieb. od prvého dňa platnosti prísnych obmedzení a prechodu na dištančné vzdelávanie sa pracovníci knižnice snažili vyjsť v ústrety používateľom. Medzi prvými opatreniami súvisiacimi s výpožičným procesom bolo predĺženie výpožičnej lehoty na neurčito (nakoniec trvalo až rok) a prístupnenie prezenčného fondu knižnice prostredníctvom novej služby zasielania digitálnych kópií dokumentov. v období, keď bola knižnica zatvorená, bola táto služba poskytovaná bezplatne. Bezplatne boli poskytované aj rešeršné služby.

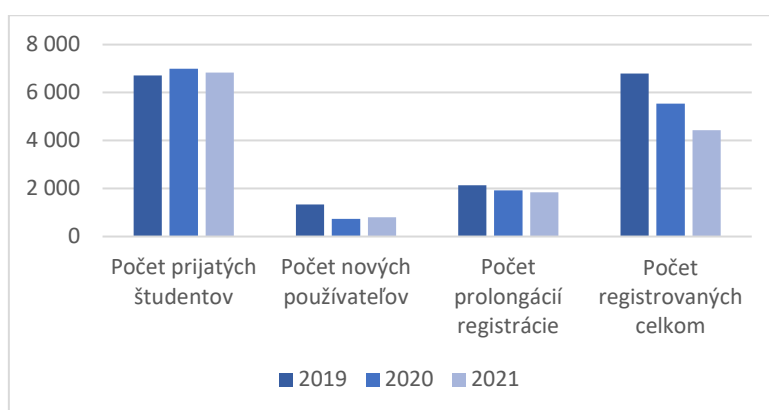
Záujem využívať služby knižnice prejavili aj dovtedy neregistrovaní študenti. Hlavným dôvodom bol prístup k elektronickým licencovaným zdrojom a študijnej literatúre vo Virtuálnej študovni UMB. na vzdialenú online registráciu používateľov však v tom čase neboli vytvorené podmienky. Pracovníci knižnice mohli vyhovieť len žiadostiam o prolongáciu registrácie, o ktorú požiadalo 78 používateľov.

Po opätovnom sprístupnení priestorov knižnice bol v dôsledku protipandemických opatrení počet používateľov v študovniach limitovaný, prevádzka a poskytované služby museli byť upravené tak, aby sa používatelia v priestoroch knižnice zdržiavali len na nevyhnutný čas. Aj v období, keď sa obnovila prezenčná výučba, bola knižnica nútená poskytovať služby prevažne v skrátenej režime, t. j. v jednozmennej prevádzke. Tieto obmedzenia a zároveň čiastočne pretrvávajúca dištančná výučba sa prejavili vo využívaní výpožičných služieb knižnice a návštevnosti študovní (Graf č. 1).

Pandémia knižnicu postavila pred mnohé ďalšie problematcké oblasti, na ktoré musela pružne reagovať. Negatívne skúsenosti a nutnosť odmietnutia nových potenciálnych používateľov viedli v roku 2021 k zavedeniu služieb, ktorých cieľom bolo uľahčiť prístup k fondom aj bez fyzickej návštevy knižnice. Prvým krokom bolo zavedenie platieb bankovým prevodom, druhým online registrácia používateľov. Pri zavádzaní online registrácie univerzitná knižnica spolupracovala s celouniverzitným informačným pracoviskom Ústavom automatizácie a komunikácie UMB. Ako ukazuje Graf č. 2, zavedenie týchto služieb, žiaľ, zvrátenie klesajúceho trendu registrovaných používateľov neprinieslo.

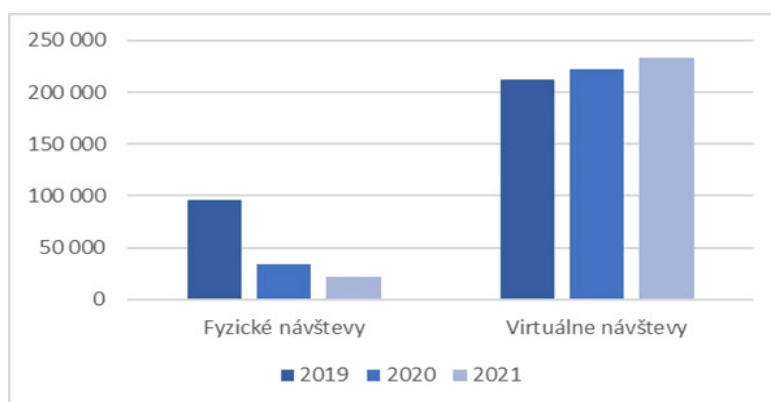

Graf č. 1 Využívanie výpožičných služieb a návštevnosť študovní v rokoch 2019 – 2021

Graf č. 2 Vývoj počtu potenciálnych a registrovaných používateľov v rokoch 2019 – 2021

Mnohé zahraničné štúdie sledujú aj trendy súvisiace s poskytovaním referenčných služieb, návštevnosťou webového sídla knižnice, vstupov do online katalógu a databáz (De Groot a Scoulas, 2021). Pokles fyzických návštev sa čiastočne prejavil v náraste virtuálnych návštev webového sídla univerzitnej knižnice (Graf č. 3). Stúpajúci trend zaznamenali aj štatistiky referenčných služieb. v roku 2021 pracovníci knižnice poskytli o 547 referencií viac v porovnaní s rokom 2019. Počet vstupov do online katalógu knižnice síce klesol, no pokles aj napriek obmedzeniam vo výpožičných službách nebol, najmä v druhom roku pandémie, až taký výrazný (2019 – 103 120, 2020 – 95 768 a 2021 – 98 799 vstupov).

Graf č. 3 Fyzické a virtuálne návštevy používateľov v rokoch 2019 – 2021

Služby akademickej komunity

Vo vzťahu k iným súčasťam univerzity bolo potrebné, aby sa knižnica stala tímovým hráčom a s ostatnými ťahala za jeden povraz. Prevádzka sa odvíjala od opatrení prijatými na centrálnej úrovni knižnice a zároveň sa podriaďovala špeciálnym prevádzkovým obmedzeniam budov, v ktorých knižnica a jej pracoviská sídli.

Univerzitná knižnica aktívne reagovala na požiadavky zo strany univerzity. Vedenie univerzity ako prvé žiadalo možnosť odovzdávania záverečných prác výlučne v elektronickej podobe, čo súviselo s plnením Opatrení krízového štábu UMB proti šíreniu ochorenia Covid-19 a s obmedzením mobility študentov končiacich ročníkov. Univerzitná knižnica už do roku 2014 automaticky importuje metadáta o záverečných a kvalifikačných prácach z Akademického informačného systému (AiS2) do knižnično-informačného systému, čím sa výrazne urýchľuje ich bibliografické spracovanie. v roku 2020 boli zapojené služby umožňujúce automatické preberanie plných textov prác a následne v roku 2021 aj zber licenčných zmlúv a ich archiváciu výlučne v elektronickej forme. Tento spôsob evidencie a sprístupňovania záverečných prác sa stal štandardným a je zapracovaný do aktualizovanej internej smernice o záverečných, rigorózných a habilitačných prácach na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici.

V čase pandémie knižnica aktívne pracovala na vytváraní infraštruktúry na implementáciu otvoreného prístupu. v roku 2020 začala s budovaním inštitucionálneho repozitára *rUMBa – Repozitár Univerzity Mateja Bela* (<https://repo.umb.sk>) na platforme DSpace a s tvorbou príslušných metodík a interných predpisov, ktoré ovplyvňujú proces jeho napĺňania. Pilierom pre zavedenie ostrej prevádzky a ďalší rozvoj repozitára bolo vypracovanie *Politiky otvoreného prístupu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici*, ktorú vedenie UMB prijalo v roku 2021.

Ďalšou oblasťou skvalitnenia služieb v rámci otvoreného prístupu bola implementácia platformy na publikovanie časopisov s otvoreným prístupom. Keď sa univerzitná knižnica v roku 2017 stala inštitucionálnym koordinátorom pridelenia Digital Object Identifier (DOI), začala poskytovať aj poradenstvo redakciám časopisov vydávaných na univerzite. Pribúdajúce požiadavky o pridelenie DOI vytvorili dopyt po nasadení platformy na publikovanie časopisov s otvoreným prístupom. Testovanie open source softvérového riešenia Open Journal System od Public Knowledge Project (<https://ojs.umb.sk>), ktoré okrem prezentačnej vrstvy časopisu pokrýva aj všetky fázy redakčného procesu, knižnica realizovala na vlastnom časopise *Bibliotheca Universitatis*. Napriek počiatočným pozitívnym skúsenostiam sa ukázalo, že prevádzkovanie platformy úzko súvisí s možnosťami promptne reagovať a odstraňovať problémy spojené s pravidelnými updatmi a „náhodne“ sa objavujúcimi chybami v programovaní, výlučne v rézii knižnice. Výhody a obmedzenia tohto riešenia vo svojej prednáške zhrnula Ľubica Jamborová (2021). Prevádzkovanie platformy na univerzite v budúcnosti bude závisieť od požiadaviek akademickej obce a užšej spolupráce s Ústavom automatizácie a komunikácie.

Počas pandémie sa podarilo vo výraznej miere posilniť pozíciu knižnice v oblasti podpory vedy na univerzite. Používatelia využívali elektronické formuláre na nahlasovanie publikačnej činnosti a možnosť odovzdávania podkladov publikačnej činnosti v elektronickej podobe ako doposiaľ nikdy od zavedenia formulárov v roku 2007. po pandémii zostala táto forma odovzdávania podkladov takmer výlučná. Vďaka zavádzaniu nových inovatívnych služieb sa podarilo dostať do povedomia akademickej obce aj pracovnú pozíciu publikačného poradcu vytvorenú v organizačnej štruktúre knižnice v roku 2020. Okrem poskytovania poradenstva a konzultačných služieb v oblasti vedeckého publikovania, otvoreného prístupu a verejných licencií sa poradca podieľal na zakladaní jedinečného identifikátora vedca ORCID iD, ktorého vytvorenie všetkým tvorivým zamestnancom univerzity iniciovala univerzitná knižnica.

Záver

Pandémia koronavírusu, našťastie, ochromila fungovanie univerzitnej knižnice len dočasne. Ako naznačuje názov príspevku, navzdory počiatocnému chaosu priniesla množstvo pozitívnych skúseností. Na jednej strane prekvapenie, že aj bez cielenej prípravy dokáže knižnica poskytovať služby používateľom vzdialene, na druhej strane ju podnietila k realizácii úloh, ktoré sú stanovené v Konceptii rozvoja Univerzitnej knižnice UMB na roky 2019 – 2025.

Na propagácii knižnično–informačných služieb v čase pandémie má výrazný podiel aj marketingové oddelenie univerzity, ktoré pripravilo niekoľko informačných článkov o ponuke služieb a informačných fondov univerzitnej knižnice. v lete 2021 z marketingového oddelenia prišiel impulz k realizácii propagačného videa Univerzitnej knižnice UMB, ktorého nakrútenie manažovalo, aj finančne podporilo.

Obdobie pandémie pracovníci knižnice využili na prípravu novej webovej stránky knižnice. Okrem modernejšieho vizuálu je zmena spojená s prechodom na doménu <https://kniznica.umb.sk>. vo výraznej miere sa kládol dôraz propagáciu celého spektra elektronických služieb, ktoré sa aj napriek ústupu pandémie stali integrálnou súčasťou portfólia služieb ponúkaných univerzitnou knižnicou.

V roku 2020 univerzita nadviazala spoluprácu s CVTI SR za účelom digitalizácie dokumentov a ich sprístupnenia. Táto spolupráca sa etablovala do rozšírenej dohody o spolupráci na roky 2021 – 2023, ktorá umožňuje pokračovať v digitalizácii a sprístupňovaní dokumentov prostredníctvom Virtuálnej študovne UMB, a zároveň rozširuje možnosti zapojenia univerzity do nových projektov CVTI SR v oblasti transferu poznatkov, rozvoja infraštruktúry pre vedu a výskum, inovácií, kreativity a digital humanities. Univerzitná knižnica UMB sa podpisom dohody stala prvou akademickou knižnicou, ktorá sa zapojila do konzorcia partnerských knižníc CVTI SR „Knižnice pre Slovensko“ s cieľom rozvíjať knižnično–informačné služby a prístup používateľov k informačným zdrojom.

Pracovníci knižnice sa počas pandémie zapojili do realizácie významných projektov UMB. Prvým je projekt APVV *Inovatívne sprístupnenie písomného dedičstva Slovenska prostredníctvom automatickej transkripcie historických rukopisov (Innovative disclosure of written heritage of Slovakia through the automatic transcription of historical manuscripts)*, ktorý implementuje informačné technológie v humanitných vedách. v druhom projekte z dotácie na rozvoj MŠVVaŠ SR *Podpora UMB pri implementácii HR Excellence in Research Award* sa knižnica podieľa na implementácii otvoreného prístupu do praxe.

Univerzitná knižnica tiež realizovala aktivity súvisiace so zvyšovaním atraktivity priestorov. na základe analýzy štatistických ukazovateľov má naplánované kroky smerujúce k centralizácii absenčných výpožičiek a následnému nasadzovaniu technických riešení, ktoré zamestnancom uľahčia vykonávanie knižničných činností a používateľom poskytnú širšie možnosti dostupnosti knižničných fondov. Vzhľadom na stúpajúci trend využívania priestorov knižnice na oddych a relax je ambíciou knižnice v nasledujúcich rokoch vytváranie oddychových zón a transformácia priestoru na realizáciu iných aktivít, napr. tvorivých činností.

Obdobie pandémie posilnilo dostupnosť online foriem vzdelávania. Prejavilo sa aj v knihovníckej praxi, čím rozšírilo príležitosti na vzdelávanie zamestnancov univerzitnej knižnice. Online vzdelávacích podujatí sa mohli zúčastniť aj zamestnanci zabezpečujúci plynulé poskytovanie služieb a ktorých účasť na kurzoch bola v období bežnej prevádzky limitovaná. Pracovníci využili najmä vzdelávacie semináre Slovenskej národnej knižnice, Národní knihovny ČR, Centra vedecko–technických informácií SR, Zastúpenia Európskej komisie a zúčastnili sa na viacerých odborných konferenciách.

Bibliografické odkazy

- [1] CONNELL Ruth Sara, Lisa C. WALLIS a David COMEAUX. 2021. The Impact of COVID–19 on the Use of Academic Library Resources. *Information Technology and Libraries*. Vol. 40, no. 2. ISSN 2163–5226. <https://doi.org/10.6017/ital.v40i2.12629>
- [2] DE GROOTE, Sandra L. a Jung Mi SCOU LAS. 2021. Impact of Covid–19 on the USE of the Academic Library. *Reference Services Review*. Vol. 49, no. 3/4, pp. 281–301. ISSN 0090–7324. <https://doi.org/10.1108/RSR–07–2021–0043>
- [3] DEOL, Navneet Kaur a Khushpreet Singh BRAR. 2021. The pandemic of COVID 19 and Role of Academic Libraries. *Library Philosophy and Practice (e–journal)* [online]. University of Nebraska–Lincoln [cit. 2022–09–23]. ISSN 1522–0222. Dostupné na <https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/5099/>
- [4] FIALA, Tomáš. 2018. Učebnice pre každého – komplexný projekt CVTI SR pre zabezpečenie prístupu k študijnej literatúre na slovenských univerzitách. *ITlib: informačné technológie a knižnice*. Č. 4, s. 12–15. ISSN 1335–793X.
- [5] JAMBOROVÁ, Ľubica. 2021. OA publikovanie: od systému k systému alebo čo zahŕňa rozhodnutie vydávať OA časopis [online prezentácia]. NTI videoarchív, 2021 [cit. 2022–09–23]. Dostupné na <https://video.nti.sk/rec/?7215688K3EJHUQ30>
- [6] JURAŠKOVÁ, Danica. 2022. Elektronické knihy vo fonde univerzitnej knižnice. *Bibliotheca Universitatis*. Roč. 17, č. 2, s. 15–17. ISSN 1337–4753.
- [7] LANDOY, Ane a Trude FÆREVAAG. 2020. How an academic library worked during the COVID–19 pandemic. *Romanian Journal of Library and Information Science*. Vol. 16, iss. 1, pp. 2–12. ISSN 2559–5490. <https://doi.org/10.26660/rrbsi.2020.16.1.2>
- [8] MIKUŠKOVÁ, Michaela. 2021a. Virtuálna študovňa UMB. *Bibliotheca Universitatis*. Roč. 16, č. 2, s. 12–14. ISSN 1337–4753.
- [9] MIKUŠKOVÁ, Michaela. 2021b. Potrebujete pracovať s databázami a inými e–zdrojmi aj mimo prostredia UMB? Máme pre vás riešenie. *Bibliotheca Universitatis*. Roč. 17, č. 1, s. 6–7. ISSN 1337–4753.
- [10] RAFIQ, Muhammad, Syeda Hina BATOOL, Ana Farzand ALI a Midrar ULLAH. 2021. University libraries response to COVID–19 pandemic: a developing country perspective. *The Journal of Academic Librarianship*. Vol. 47, iss. 1. ISSN 0099–1333. <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2020.102280>

ROBOT S UMELOU INTELIGENCIOU SPRÍSTUPŇUJE PÍSOMNÉ DEDIČSTVO

Dušan Katuščák

Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici; Slezská univerzita, Ústav bohemistiky a knihovníctva, Opava
dusan.katuscak@pf.slu.cz

Abstrakt

Príspevok je zameraný na transkripciu a sprístupnenie písomného dedičstva v kontexte globálnych trendov. Poukazuje na význam poznania globálnych trendov pre knižnice pre riadenie a vzdelávanie. Uvádza informácie o nástrojoch rozpoznávania historického tlačeneho a rukopisného písma. Popisuje ciele a obsah projektu SKRIPTOR zameraného na inovatívne sprístupnenie dokumentov a poznatkov o vedeckej komunikácii a intelektuálnom dedičstve novoveku a modernej doby širokej verejnosti a odbornej komunite. Výskumnou témou a predmetom záujmu projektu SKRIPTOR sú historické dokumenty, písomné dedičstvo, jeho prieskum, výskum, digitalizácia, automatická transkripcia, uchovávanie a sprístupnenie. Výskumným problémom projektu SKRIPTOR je tvorba čo najlepších modelov automatického rozpoznávania textov a ilustruje niektoré výsledky transkripcie.

Abstract

The contribution is focused on the transcription and making available of the written heritage in the context of global trends. It points out the importance of knowledge of global trends for libraries for management and education. Provides information on historical print and manuscript recognition tools. It describes the goals and content of the SKRIPTOR project aimed at innovatively making documents and knowledge about scientific communication and the intellectual heritage of the early modern and modern times available to the general public and the professional community. The research topic and object of interest of the SKRIPTOR project are historical documents, written heritage, its exploration, research, digitization, automatic transcription, preservation and access. The research problem of the SKRIPTOR project is the creation of the best possible models of automatic text recognition and illustrates some transcription results.

Klíčové slová

globálne trendy, knižnice, písomné dedičstvo, projekt SKRIPTOR, rukopisy, transkribus, transkripcia, umelá inteligencia

Key words

artificial intelligence, global trends, libraries, manuscripts, SKRIPTOR project, transcription, transcription, written heritage

Globálne trendy v knihovníctve

Trend vo všeobecnosti znamená prevládajúcu tendenciu, novú orientáciu nejakého štýlu (napríklad v móde), prevládajúci prúd, smer alebo rozvoj niečoho určitým smerom. Trend je to, čo je alebo bude práve populárne jednoducho to, čo je „trendy“. v jednotlivých sektoroch, oblastiach a odboroch je trend určitý špecifický smer rozvoja.

Poznanie trendov je dôležité najmä v riadení a v sektore vzdelávania. Pokiaľ ide o význam trendov pre riadenie, je zrejmé, že poznanie trendov je nevyhnutnou podmienkou pre riadenie. Poznanie sektorových, odborových, a všeobecných trendov rozvoja je rozhodujúce pre tvorbu politík, stratégií, programov a projektov. Bez poznania trendov nie je možné vytvoriť politiky a strategické rámce pre rozvoj akejkoľvek oblasti. v riadení musí mať hlavný manažér jednak skúsenosti, tvorivú intuíciu, víziu a jednak musí poznať trendy. Subjekt, ktorý štartuje nejaký trend alebo pôsobí ako kľúčový nositeľ trendu sa volá trendsetter alebo trend–setter. Známe sú osobnosti a spoločnosti, ktoré udávajú trendy

v móde, v automobilovom priemysle a pod. Existuje množstvo zdrojov, ktoré sa zaoberajú trendami v knihovníctve a informačných inštitúciách.

Niektoré trendy vo vzdelávaní knihovníkov

Poznanie globálnych trendov v knihovníctve má vo vzdelávaní knihovníkov dôležité miesto. Súčasní študenti knihovníctva, informačných alebo mediálnych štúdií nastúpia do praxe o tri, päť a viac rokov. Na jednej strane si musia osvojiť poznatky o súčasnej práci informačných inštitúcií. O niekoľko rokov začnú pracovať v nových podmienkach, ktoré budú výsledkom sociálnych, ekonomických, technologických a iných zmien. Jednoducho, naši absolventi musia byť pripravení nie na to, čo je teraz, ale na to, čo s určitosťou bude a nastane v budúcnosti.

Semestrálna práca predmetu Úvod do štúdia

V mojom predmete Úvod do štúdia zoznamujem študentov 1. ročníka (BC) s globálnymi trendmi v knihovníctve. Vychádzam pritom z materiálov Americkej knihovníckej asociácie (ALA, American Library Association)¹. ALA sa systematicky venuje trendom, ktoré majú vplyv na verejné, akademické a iné knižnice a informačné inštitúcie. ALA je nositeľom trendov (trendsetter) v odbore knihovníctva na svete. Usilujem sa zoznámiť študentov s trendmi, ktoré skôr alebo neskôr ovplyvnia alebo už ovplyvňujú knihovníctvo u nás.

Študenti 1. ročníka v predmete *Úvod do štúdia* boli povinní vypracovať semestrálnu prácu v rozsahu 5–10 strán. Bez odovzdania semestrálnej práce nebolo možné sa prihlásiť na skúšku. Cieľom semestrálnych prác bolo predložiť semestrálnu prácu so 4 kapitolami: 1) *Podstata trendu*; 2) *Preklad popisu trendu*; 3) *Prečo na tom záleží*; 4) *Môj názor na trend*. Úlohou študentov bolo preložiť z angličtiny do češtiny popisy, charakteristiky trendov, ktoré už sú v súčasnosti a v budúcnosti budú dôležité pre smerovanie knižníc a ich transformáciu. Každý jeden študent má pridelený jeden trend. K názvu pridelia pri konečnej redakcii seminárnej práce bodovú hodnotu trendu od 1 do 10. Na hrubý, základný preklad z angličtiny do slovenčiny je možné použiť strojový prekladač (napr. Google translator). Preklad bolo potrebné redigovať a upraviť tak, aby bol opis trendu zrozumiteľný a jasný.

Osobitne cenná bola samostatná kapitola *Môj názor na trend* v ktorej študenti ukázali, že ich téma trendov zaujala, boli motivovaní a popísali trendy vlastnými slovami – ako danému trendu rozumejú, vysvetlili, či považujú daný trend za aktuálny aj v našom prostredí pre knižnice. Potom podľa vlastnej úvahy prideliť trendu bodovú hodnotu dôležitosti trendu v škále od 1 do 10 (10 je najdôležitejší trend). Podobnú úlohu majú aj študenti 1. ročníka v zimnom semestri roku 2022. Výsledky študentských prác sú uložené na stránke *Opavský knihovník* a sú dostupné kliknutím na meno a lebo názov trendu z obrázku (Obrázok 1). Na účely prezentácie sme použili farebné rozlíšenie trendov podľa konceptu ALA. Farby označujú trendy: *týkajúce sa spoločnosti, technológií, vzdelávania, ekológie, vládnutia, ekonómie a demografie*.

Poznanie trendov môže informačných špecialistov (knihovníkov, archivárov, múzejníkov, dokumentaristov) inšpirovať k tomu, aby sa v predstihu kompetentne a včas zamerali na stratégie, plány a projekty, ktoré im umožnia dosiahnutie hlavného cieľa. A tým hlavným cieľom sú kvalitné univerzálne a špeciálne diverzifikované služby špecialistov pre svoju komunitu. V akademickom sektore môžu byť trendy témami záverečných a kvalifikačných prác a vedeckých projektov.

Technologické trendy

Medzi technologické trendy patria napríklad: *rozpoznávanie tváří, umelá inteligencia, roboti, internet vecí, haptické (dotykové) technológie, odpojenie, samoriaditeľné (autonómne) vozidlá, „blockchain“, dáta všade*. Niektoré technologické trendy si už postupne osvojujeme. Pritom ide prevažne o osvojovanie si poznatkov o skúsenostiach iných, prípadne o vlastné overovacie experimenty.

¹ <https://www.ala.org/tools/future/trends>

Praktické skúsenosti už majú knižnice napríklad s robotmi, napríklad v službách knižníc, v digitalizácii, ako aj s umelou inteligenciou, internetom vecí, rozpoznávaním textov (OCR).

Trendy v knihovníctví¹

¹ Podľa: ALA (American Library Association)

Jednotlivé trendy zpracovali študenti 1. ročníku knihovníctví v rámci predmetu Úvod do štúdia knihovníctví a perspektívy oboru jako seminární práci (2021/22).

Vyučující: prof. PhDr. Dušan Katusčák, PhD.

ALA je nositelem trendů v oboru knihovníctví v USA a na světě.

Cílem aktivity bylo seznámit se s trendy, se kterými se v nejbližším desetiletí v praxi setká i naše nová generace knihovníků.

Obrázok 1 Globálne trendy v knihovníctve. Semestrálne práce študentov

Digital humanities a trend rozpoznávania textov

Najvýznamnejší pokrok vo výskume, vývoji a aplikáciách v digitalizácii v spoločenských a humanitných odboroch, čiže v *digital humanities* (POOLE, 2017) nastal najmä v posledných desiatich rokoch. Predmetom odborného záujmu je automatické optické rozlišovanie písma (OCR). *Digital humanities* považujeme za spoločné pomenovanie a prierezovú metodológiu pre všetky aplikácie informačných a komunikačných technológií (IKT) v spoločenských a humanitných vedách, odboroch a disciplínach a im zodpovedajúcej praxi. Táto metodológia sa komplexne uplatnila v projekte READ, ktorý

sa realizoval v rámci programu Horizon 2020² (MÜHLBERGER, G., 2016). Projekt READ má všetky atribúty metodológie *digital humanities*. k týmto atribútom patrí najmä: a) kooperácia bádateľov; b) scientizácia v spoločenských a humanitných odboroch; c) interdisciplinarita; d) tímovosť (medziinštitučná, medzištátna, univerzity, knižnice, archívy, galérie, múzeá); e) výrazné zapojenie informatikov do výskumu, vzdelávania a sprístupňovania poznatkov; f) umelá inteligencia (Hidden Markov Model (HMM)) .

Rozpoznávanie tlačeného a rukopisného písma

Kým OCR bežných *tlačených* dokumentov je už dávnejšie dostatočne zvládnuté pomocou kvalitných nástrojov OCR, tak náročnejšej problematike OCR historických *rukopisov* a tlačí s využitím umelej inteligencie sa venujú desiatky výskumníkov a experimentátorov len v posledných rokoch. Pokrok nastal realizáciou projektu READ³, ktorý ako vedecký projekt základného výskumu podliehal priamo Európskej komisii a bol ročne hodnotený nezávislými hodnotiteľmi⁴. Hlavným výstupom projektu je použiteľná platforma a nástroj *Transkribus*, ktorá predstavuje svetovú inováciu zameranú na transkripciu historických rukopisov a dokumentov. v strednej a východnej Európe je Slovensko zatiaľ jedinou krajinou v združení READ–COOP, ktorá sa usiluje rozpracovať podnety Európskeho základného výskumu READ v projekte aplikovaného výskumu SKRIPTOR.

Od polovice 20. storočia sa rozpoznávanie znakov tlačených a rukopisných dokumentov rozvíjalo spoločne s OCR. Najprv sa naskenované obrázky tlačeného textu konvertovali na strojový kód a porovnávali sa s hotovými šablónami písma. Tlačené dokumenty obsahujú znaky z vopred definovanými, hotovými znakovými súbormi, a preto je porovnávanie jednoduchšie. Avšak, aj softvéry OCR pre tlačené znaky sú schopné ďalšieho „doučovania“.

Rukopisné texty však predstavujú odlišný problém kvôli množstvu odlišností rukopisov, rúk, zmien rukopisov v čase. Rukopisy sa stali novou výzvou pre informatikov. Najprv, v 80. rokoch, sa výskum a vývoj rozpoznávania rukopisov rozvíjal s používaním štatistických metód. v 90. rokoch nasledoval výskum a vývoj rozpoznávania vzorov v kombinácii s umelou inteligenciou a vývoj hlbokých neurónových sietí v rokoch 2000 a 2010. Išlo aj o obdobie významného rozvoja a zvyšovania kapacít informačných a komunikačných technológií.

READ–COOP

Projekt READ skončil 30. júna 2019. Následne vzniklo medzinárodné združenie READ–COOP SCE (Societas Cooperativa Europaeae – SCE), a to 1. júla 2019. Jeho cieľom je udržať a ďalej rozvíjať platformu *Transkribus*. Odborníci a inštitúcie majú záujem o pokračovanie a vývoj služby *Transkribus*. V súčasnosti má READ–COOP 113 členov z 27 krajín sveta. Desiatky tisíc používateľov *Transkribus* pracujú s touto platformou.

Platforma Transkribus

Výsledkom projektu READ je hlavne platforma *Transkribus*. v tejto platforme sú implementované výsledky základného výskumu projektu READ. Vytvorenie výskumnej platformy *Transkribus* bolo okrem základného výskumu jedným z hlavných cieľov projektu READ. Približne 2,5 milióna eur z 8,2 milióna eur sa investovalo do rozvoja tejto výskumnej infraštruktúry. Teraz vznikajú nadväzujúce projekty,

² Výskum bol predtým financovaný ako súčasť projektu *tranScriptorium*. Tento projekt získal finančné prostriedky zo siedmeho rámcového programu Európskej únie pre výskum, technologický rozvoj podľa dohody o grante č. 600707.

³ READ Recognition and Enrichment of Archival Documents, ktorého riešenie prebiehalo v rokoch 2016 – 2019 v rámci programu Horizon2020. [cit 2.10.2021]. Dostupné z <https://cordis.europa.eu/project/id/674943>

⁴ Dušan Katuščák bol jedným z troch hodnotiteľov projektu READ pre Európsku komisiu.

v ktorých pokračuje základný aj aplikovaný výskum. Osvojovanie si platformy *Transkribus* môže mať aj významné ekonomické efekty.

Podľa údajov z internej dokumentácie projektu READ sa trhové ceny manuálneho prepisu historických rukopisov pohybujú od 10 EUR až do 30 EUR alebo viac za jednoduchú angličtinu, nemčinu, latinčinu za konkrétny rukopis. Ak predpokladáme 15 EUR za stranu ako priemerné náklady, tak v projekte READ operátori vygenerovali peňažnú hodnotu 4 – 6 miliónov EUR. Tieto údaje sú pridanou hodnotou a potenciálnym zdrojom rozvoja novozaloženého združenia READ–COOP a presvedčivým potvrdením základnej koncepcie výskumu smerujúcej k novým poznatkom a súčasne ku komerčnému využitiu nástrojov, ktoré sú výsledkami aplikácie nových poznatkov.

Kľúčový inovatívny nástroj pre transkripciu historických rukopisných dokumentov je *Transkribus expert*. Je to komplexná platforma na digitalizáciu, rozpoznávanie textu podporované umelou inteligenciou, ako aj na prepis a vyhľadávanie historických dokumentov – z akéhokoľvek miesta, kedykoľvek a v akomkoľvek jazyku.

S *Transkribus Lite* je možné použiť *Transkribus* v prehliadači osobných počítačov a smartfónov. Mnohé z funkcií klienta *Transkribus Expert* môžu byť použité aj v *Transkribus Lite*. Výsledky transkripcie sú dostupné cez portál *Read&Search*. Platforma *Transkribus* integruje nástroje vyvinuté výskumnými skupinami v celej Európe, vrátane *Skupiny pre rozpoznávanie vzorov a technológie ľudského jazyka* Technickej univerzity vo Valencii a skupiny *CITlab University* v Rostocku.

Spoločnou víziou vedcov, expertov a iných používateľov z oblasti písomného dedičstva je, aby sa verejne dostupné modely transkripcie postupne stali užitočným spoločným nástrojom pre automatickú transkripciu historických dokumentov. Je potrebné dosiahnuť takú úroveň, aby už nebolo potrebné tvoriť pre každú zbierku rukopisov a tlačí samostatný model. pre používateľov by malo ísť o akúsi „čiernu skrinku“ (black box), v ktorej robot, umelá inteligencia sama vyberie z integrovaných modelov najvhodnejší model transkripcie historických tlačí, rukopisov, strojopisov a iných dokumentov, ktoré používateľ chce študovať alebo sprístupniť. k tomuto cieľu však vedie dlhá cesta a je nevyhnutné trpezlivo tvoriť množstvo parciálnych modelov. Optimálne by bolo, keby sme mali jeden univerzálny model pre slovenské rukopisy.

Projekt SKRIPTOR

Na Slovensku sme začali pracovať s platformou *Transkribus* v roku 2017 a informovali sme verejnosť o našich prvých modeloch transkripcie rukopisov. Spočiatku išlo o individuálnu iniciatívu, ktorá vďaka osvietenej ústretovosti ľudí z Univerzity Mateja Bela prerástla do inštitucionálneho výskumu v projekte SKRIPTOR.

V platforme *Transkribus* používame stroj umelej inteligencie *HTR+* (Handwritten Text Recognition) a *PyLaia*. Tieto stroje zatiaľ nemôžu okamžite automaticky transkribovať rôzne historické rukopisy. Najprv musí byť stroj vyškolený na konkrétny typ písma a rukopisu. Hlavným cieľom praktických experimentov v projekte SKRIPTOR je v súčasnosti tvorba *modelov* transkripcie.

Zmyslom projektu SKRIPTOR je, aby súčasťou spoločného medzinárodného úsilia boli aj naši odborníci, a aby budúca „čierna skrinka“ bola pripravená poskytnúť pomoc všetkým pri transkripcii slovacikálnych historických zbierok a dokumentov (slovenčina, čeština, latinčina, maďarčina, poľština a iné). V súčasnej fáze vývoja je dôležité zamerať pozornosť na tvorbu modelov transkripcie na základe väčších zbierok, ktoré obsahujú stovky a tisíce strán.

Výskumníci zapojení do projektu SKRIPTOR po počiatkovej nedôvere k možnostiam transkripcie sa postupne stávajú expertmi. Darí sa im vytvárať veľmi dobré až excelentné modely transkripcie archívnych dokumentov a starých tlačí.

Tvoríme modely, ktoré umožnia transkripciu písomného dedičstva z našej kultúrnej a jazykovej oblasti, pre ktorú sú charakteristické určité druhy písma, jazyky, znaky, štýly, diakritika a pod.

Jednotliví výskumníci projektu SKRIPTOR informují o stave výskumu a tvorbe modelov pre zvolené archívne zbierky na konferencii k projektu SKRIPTOR v októbri 2022. D. Katuščák uvažuje o mieste transkripcie v *digital humanities* a o svojich výsledkoch transkripcie. P. Maliniak vysvetľuje postup a skúsenosti s transkripciou rukopisných kázní Izáka Abrahamidesa. Študentka K. Kováčová popisuje možnosti transkripcie nemeckej rukopisnej kuchárskej knihy z roku 1667. P. Kunec a jeho študent M. Katreniak prinášajú poznatky o transkripcii kanonických vizitácií. M. Mikušková a L. Nižníková popisujú prístup k transkripcii historickej tlače. O. Tomeček popisuje prístup a výsledky transkripcie novolatinského rukopisu reambulačného protokolu. M. Bôbová uvažuje o možnostiach využitia digitalizácie vo výskume dejín knižnej kultúry. A. Kurhajcová vysvetľuje postupy a skúsenosti s transkripciou rukopisu J. M. Hurbana. I. Nagy sa venuje postupu a výsledkom transkripcie Csákósovho katalógu korešpondencie Koháryovcov.

Dosiahnuté výsledky, know-how a skúsenosti nás viedli k úsiliu zaviesť revolučnú a inovatívnu platformu *Transkribus* na Slovensku a podnietiť výskum aj v Čechách⁶. Usilujeme sa rozvinúť medzinárodné kontakty a zaviesť poznatky jednak do systému vzdelávania a jednak do praxe pamäťových a fondových inštitúcií prostredníctvom projektov výskumu a vývoja.

Rezervovaný prístup

Predstavitelia *digital humanities* na Slovensku majú k tejto iniciatíve (umelej inteligencii), ako k podozrivej novote, rozličné postoje. od nadšených prejavov súhlasu a obdivu až po veľmi rezervované až odmietavé postoje (typu „to nie je nič pre nás“, „máme iné starosti“, „umelá inteligencia nenahradí nás expertov“). Známy jav zo zápasov tradicionalistov a novátorov. Často ide o reakcie, ktoré na jednej strane síce verbálne deklarujú záujem o „digitalizáciu“ a „umelú inteligenciu“, no na druhej strane svedčia o nedostatočných vedomostiach o problematike a možnostiach digitalizácie a využitia umelej inteligencie. Problémom je zrejme aj fakt, že *Transkribus* nie je hotový nástroj, „policový softvér“ hotový na „klikanie“, ale nástroj, ktorý sa kolektívne stále tvorí a zdokonaľuje. Postoje niektorých svedčia skôr o uprednostnení tradičným paradigiem práce a výskumu, než o reálnej snahe hľadať inovatívne nástroje sprístupnenia a interpretácie nášho obrovského historického písomného dedičstva ako súčasť európskeho kultúrneho dedičstva.

Ako je to s chybovosťou transkripcie

Považuje sa za potvrdené a overené konštatovanie, že: a) ak je hodnota chybovosti *znakov* CER nižšia ako 10%, čo je 10 a menej chýb na sto znakov, tak výsledok transkripcie je *dobrý*, čitateľný a, ak je to účelné, je možné ďalšie editovanie výstupu; b) ak je chybovosť *znakov* CER ≤ 5%, tak výsledok transkripcie je *veľmi dobrý*; c) ak je chybovosť znakov CER pod 3%, potom je možné považovať výsledky transkripcie za *výborné* a chybovosť znakov CER pod 2,5% za *excelentné*.

⁶ HITEXT. Slezská univerzita v Opave pripravila v r. 2022 návrh projektu aplikovaného výskumu s akronymom HITEXT v programe NAKI III. Rozpočet ca 13 mil. korún. Projekt sa v r. 2022 posudzuje. Mimo toho sa problematika rieši v rámci vzdelávania a v projekte študentskej grantovej súťaže v r. 2022. Vyriešiť a implementovať v Českej republike najnovšie poznatky z evrópskeho základného výskumu automatickej transkripcie textov historických dokumentov (READ) so špecifickým zameraním na pramene v moravskoslezskom regióne.

Alternatívne systémy transkripcie

Vo viacerých vyspelých krajinách sa realizovali projekty masovej digitalizácie a vznikli mohutné digitálne repozitáre a archívy tlačených a rukopisných dokumentov⁷. po masovej digitalizácii nastal čas aj na využívanie digitálneho obsahu získaného digitalizáciou rukopisov. Ak sa má z naskenovaných obrazov rukopisných dokumentov získať použiteľný, editovateľný text, je potrebné použiť pokročilú technológiu rozpoznávania HTR *Transkribus*, prípadne rovnaký, ale komerčný *Quartex* (Adam Matthew Digital 2018).

Výskumníci projektu SKRIPTOR sa *prednostne* venujú platforme *Transkribus* a transkripcii rukopisných zbierok a okrajovo aj transkripcii tlačí.

Existuje celý rad iných nástrojov transkripcie: *OCR4all*, ktorý bol vyvinutý na digitalizáciu starých tlačí. Aplikácia *eScript* slúži na transkripciu rukopisov a tlačí. Nástroj *Rescribe* je určený pre stolné počítače na vykonávanie rozpoznávania OCR na obrazových súboroch, súboroch PDF a knihách Google. Jedným z použiteľných nástrojov transkripcie je aj *Pero.cz* (MARTÍNEK, 2020). Systém *ABBYY Cloud OCR SDK* je veľmi kvalitná aplikácia v cloude prostredníctvom webového rozhrania API. Aj ku *ABBYY Cloud OCR SDK* existuje viac ako 10 alternatív. Najlepšou alternatívou je *Online OCR*, ktoré je zadarmo. Ďalšie skvelé stránky a aplikácie podobné *ABBYY Cloud OCR SDK* sú okrem *Transkribusu* aj *Kofax Omnipage*, *Geekersoft OCR Word Recognition* a *iZOCR*. Mnoho aplikácií používa ako základ systém *Tesseract*.⁸ Pred výskumníkmi v budúcnosti stojí úloha vypracovať kritériá hodnotenia funkcionality a kvality nástrojov, aplikácií a platforiem transkripcie.

SKRIPTOR – niektoré výsledky transkripcie

Experimenty – tvorba modelov (staré a vzácne tlače)

Z digitálnych zbierok ŠVKBB sme v projekte APVV vykonali experimenty s týmito dokumentmi:

Časopis "Jitřenka" (Schwabacher) JPG formát, 1840, 128 s. Pozri: [JITRENKA JP – Schwabacher \(Transkribus.eu\)](#).

Publikácia "Jánošík" (Schwabacher) JPG formát, 1862, 32 s. Pozri: [\(Jánošík – Schwabacher \(Transkribus.eu\)\)](#).

Noviny "Obzor" (Antikva and Schwabacher), PDF formát, 1866, 293 s. ([Noviny OBZOR 1866.pdf – Schwabacher \(Transkribus.eu\)](#))

⁷ Na Slovensku išlo o mimoriadny a v európskom kontexte bezprecedentný národný projekt masovej digitalizácie a konzervovania v gescii Slovenskej národnej knižnice (SNK) v Martine s názvom *Digitálna knižnica a digitálny archív 2012-2015*. Jeho iniciátorom a autorom bol Dušan Katuščák. (Katuščák et al. 2008,2011a,2011b,2011c, 2021 ai). Projekt sa čiastočne realizoval na základe zmluvy medzi SNK a Úradom vlády SR zo 7. marca 2012 o poskytnutí nenávratného finančného príspevku vo výške vyše 49 miliónov eur. Vybudovaná je unikátna infraštruktúra: 20 skenerov, z toho 10 digitalizačných robotov a poloautomatov, archív na dlhodobú ochranu digitálneho obsahu, platforma Slovakia na sprístupňovanie digitálnych dokumentov, vytvorených je 73 nových pracovných miest. Cieľom bolo digitalizovať ca 3 milióny dokumentov a fakticky celý slovacikálny knižničný fond, knihy, noviny, časopisy, zborníky ai. Unikátnosť projektu spočívala v integrácii masovej priemyselnej digitalizácie a priemyselného konzervovania degradujúceho kyslého papiera. Po podstatných zmenách manažmentu v roku 2012 sa do roku 2021 sa digitalizovalo len ca 10% z plánovaného objemu a celkove sa použilo v SNK ca 60 miliónov eur. Masová deacidifikácia papiera sa nerealizuje, takže papier, ako nosič ďalej nevratne degraduje (nevratný termodynamický dej). Digitálne dokumenty nie sú dostupné online. Stav digitalizácie je čiastočne kriticky popísaný v analýzach Ministerstva kultúry Slovenskej republiky (MKSR, 2019 a MKSR, 2020).

⁸ Tesseract je nástroj na rozpoznávanie textu s otvoreným zdrojovým kódom (OCR) dostupný pod licenciou Apache 2.0. Pozri: <https://tesseract-ocr.github.io/tessdoc/>. Motor Tesseract bol pôvodne vyvinutý ako proprietárny softvér v laboratóriách Hewlett Packard v Bristole v Anglicku a Greeley v Colorade v rokoch 1985 až 1994, s ďalšími zmenami vykonanými v roku 1996.

Monografia "Církev of Ewanjelicko–Lutheránská" (Schwabacher) JPG formát, 1861, 375 s. (Author J. M. Hurban) ([Hurban_Cirkev ev – Schwabacher \(Transkribus.eu\)](#))

Noviny "Moravské noviny" (Antikva and Schwabacher), PNG formát, 1849, 20 s. ([Moravské noviny – Seite 1 – Schwabacher \(Transkribus.eu\)](#)). Source: [Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. | Digitalizovaný archiv časopisů \(cas.cz\)](#).

Noviny „Opavský Besedník“ (Antikva a Schwabacher), formát PNG, 1861, 9 s. Transkribus Read&Search. (<https://Transkribus.eu/r/slovakia-state/#/documents/763182>) Zdroj: Digital Repository Kramerius 5, State research library, Ostrava. Dostupné: [Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě | Digitální knihovna Kramerius \(digitalnikhovna.cz\)](#).

Tabuľka 1 Výsledky tréningu modelov fraktúry a antikvy

Transkripčia fraktúry (Schwabacher)								
Date	OCR method	Train file		Valid file		Accuracy CER		ID model
		pages	lines	pages	lines	Train	Valid	
20210824	OCR base 29418	7	8092	1	888	0,20%	0,91%	36160
20210905	OCR base 29418	9	11231	4	1179	0,18%	1,07%	36358
20210912	OCR base 29418	17	20805	5	2252	0,39%	0,44%	36550
20210913	OCR base 36550	7	2462	3	276	0,03%	1,78	36607

Zbierka rukopisnej korešpondencie Andreja Kmeťa

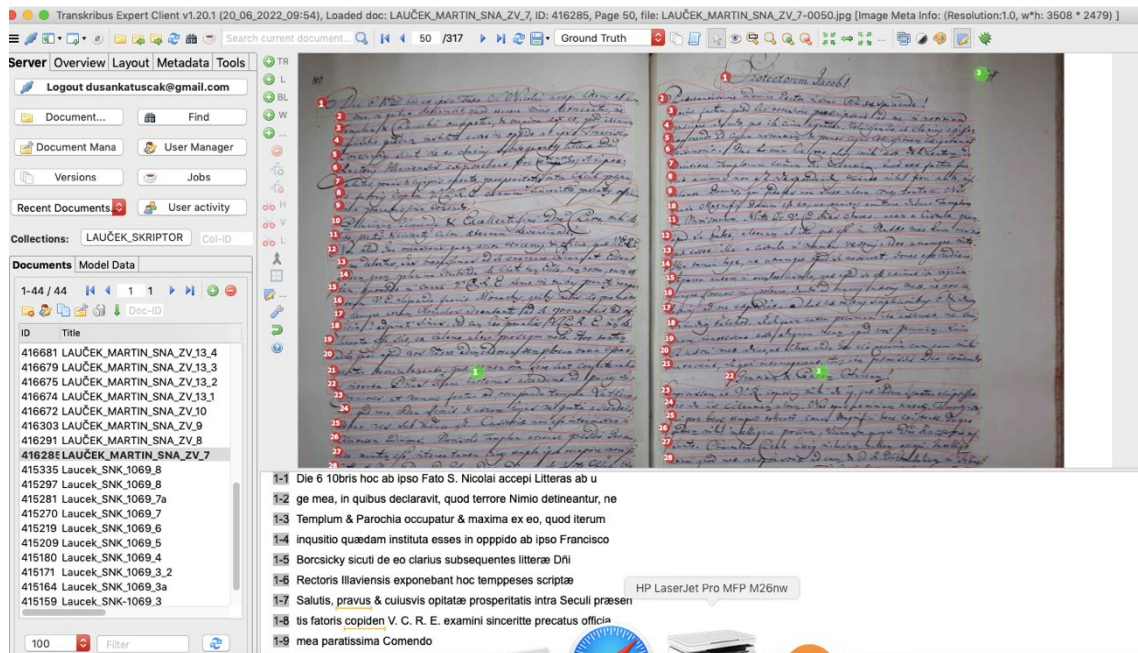
Andrej Kmeť: Príklad transkripcie – list A. Kmeťa – Búlovskému: <https://Transkribus.eu/r/slovakia-state/#/documents/777242>

Tabuľka 2 Modely transkripcie rukopisnej korešpondencie Andreja Kmeťa

MODELÝ TRANSKRIPCIE RUKOPISNEJ KOREŠPONDENCIE ANDREJA KMEŤA MODELS OF TRANSCRIPTION OF ANDREJ KMEŤ'S HANDWRITTEN DOCUMENTS											
Date	Method	Model	Training set		Validation set		CER accuracy set		Number of cycles (epochs)	CER/WER	
			pages	lines	pages	lines	training	validation		characters	words
20190125	CITlabHT+	10135	125	22549	26	3497	1.15%	3.37%	200	5.97%	21.60%
20190201	CITlabHT+	10410	152	29905	46	4499	1.27%	2.97%	200	6.19%	22.13%
20190205	CITlabHT+	10548	166	29411	46	4573	1.37%	1.84%	200	5.91%	21.87%
20201012	CITlabHT+	26809	111	18071	98	2921	0.44%	7.25%	500	6.08%	21.87%
20210410	CITlabHT+	31888	119	19291	13	3126	1.15%	5.16%	200	3.77%	12.27%
20210821	CITlabHT+	36009	185	28672	26%	4703	1,8%	5.79%	200	2.48%	7.73%

Zbierka Collectanea Martina Laučeka

Ide o pokračujúcu virtualizáciu a transkripciu 24 zväzkov rukopisov zo zbierky *Collectanea* (prevažne latinčina, 18. st.). Tisíce strán.

Obrázok 2 Príklad transkripcie latinského textu zo zbierky *Collectanea* Martina Laučeka zv. 7

Transkripcia hornolužickej a dolnolužickej srbčiny

Časopis Lužica 1909

Na automatickú transkripciu sme vytvorili nový, doteraz neexistujúci model transkripcie lužickej srbčiny v platforme Transkribus expertný klient. Presnosť transkripcie v najlepšom komerčnom systéme *FineReader OCR* sa pohybuje od 87% do 92% (DROBAC, S., 2020)

Naša presnosť transkripcie je 99,2%. pri danom dokumente. Všetky ďalšie ročníky by bolo možné transkribovať odteraz podobne ako tento ročník.

Rozpracované zbierky

Archív Jeseník – rukopisná kuchárska kniha z roku 1667. 2,98 GB, 442 obrázkov (vyše 800 s). Práce popísané v bakalárskej práci. Pokračovanie v diplomovej práci Kláry Kováčovej. Zatiaľ transkripcia bez učenia. Použitý existujúci model transkripcie nemeckého kurentu.

Archív Rimavská Sobota

Vďaka pomoci štátneho archívu v Banskej Bystrici (p. Moniky Nagyovej) sme s dr. M. Bôbovou mali možnosť snímať dva dokumenty v archíve v Lučenci. v Rimavskej Sobote sme snímali s použitím zariadenia ScanTent a softvéru DocScan dokumenty:

Mestečko Tisovec. Kurentálny protokol. Derivovaný súbor PDF, 500 MB, ca 500 obr., 175 dvojstrán. Rukopis, slovenčina, cca 1780 a n., potrebný je dôkladný popis dokumentu, tréning modelu, transkripcia, sprístupnenie.

Školská zápisnica, rukopis, slovenčina, 1836, cca 110 MB (tiež záznam o Dobšinskom...). Potrebný je dôkladný popis dokumentu, tréning modelu, transkripcia, sprístupnenie.

Názov	Dátum úpravy	Typ	Veľkosť
documentstorage_bu	24. 2. 2022 12:29	Súbor JSON	48 kB
jesenik_00001-20220223_115443	23. 2. 2022 11:54	Súbor JPG	7 216 kB
jesenik_00002-20220223_115450	23. 2. 2022 11:54	Súbor JPG	6 588 kB
jesenik_00003-20220223_115457	23. 2. 2022 11:54	Súbor JPG	6 472 kB
jesenik_00006-20220223_115517	23. 2. 2022 11:55	Súbor JPG	6 420 kB
jesenik_00007-20220223_115522	23. 2. 2022 11:55	Súbor JPG	6 392 kB
jesenik_00008-20220223_115531	23. 2. 2022 11:55	Súbor JPG	6 347 kB
jesenik_00009-20220223_115539	23. 2. 2022 11:55	Súbor JPG	6 330 kB
jesenik_00010-20220223_115547	23. 2. 2022 11:55	Súbor JPG	6 847 kB
jesenik_00011-20220223_115552	23. 2. 2022 11:55	Súbor JPG	6 788 kB
jesenik_00012-20220223_115555	23. 2. 2022 11:55	Súbor JPG	6 821 kB
jesenik_00013-20220223_115603	23. 2. 2022 11:56	Súbor JPG	6 654 kB
jesenik_00014-20220223_115612	23. 2. 2022 11:56	Súbor JPG	6 690 kB
jesenik_00015-20220223_115618	23. 2. 2022 11:56	Súbor JPG	6 966 kB
jesenik_00016-20220223_115632	23. 2. 2022 11:56	Súbor JPG	7 035 kB
jesenik_00017-20220223_115640	23. 2. 2022 11:56	Súbor JPG	6 891 kB
jesenik_00018-20220223_115648	23. 2. 2022 11:56	Súbor JPG	7 063 kB
jesenik_00019-20220223_115657	23. 2. 2022 11:56	Súbor JPG	7 009 kB
jesenik_00020-20220223_115705	23. 2. 2022 11:57	Súbor JPG	7 014 kB
jesenik_00021-20220223_115715	23. 2. 2022 11:57	Súbor JPG	7 045 kB
jesenik_00022-20220223_115724	23. 2. 2022 11:57	Súbor JPG	7 134 kB
jesenik_00023-20220223_115732	23. 2. 2022 11:57	Súbor JPG	7 139 kB
jesenik_00024-20220223_115742	23. 2. 2022 11:57	Súbor JPG	7 215 kB
jesenik_00025-20220223_115750	23. 2. 2022 11:57	Súbor JPG	7 126 kB

Jesenik_Kovacova – vlastnosti

Všeobecné Zdieľanie Prispôsobenie

Jesenik_Kovacova

Typ: Priečinkov súborov

Umiestnenie: F:\

Veľkosť: 2,98 GB (3 206 725 906 bajtov)

Na disku: 2,98 GB (3 210 379 264 bajtov)

Obsahuje: Súborov: 442, priečinky: 0

Vytvorený: štvrtok 24. februára 2022, 12:36:57

Atribúty: Iba na čítanie (vzťahuje sa iba na súbory v priečinku) Skrytý Spremiť...

OK Zrušiť Použiť

Obrázok 3 Zoznam súborov a technické metadáta k rukopisu kuchárskej knihy z archívu v Jeseníku

Server Overview Layout Metadata Tools

Logout dusankatuscak@gmail.com

Document... Find

Document Manager User Manager

Versions Jobs

Recent Documents... User activity

Collections: JESENIK_kovacova (140241, Owner) Col-ID

Documents Model Data

ID	Title	Pages	Uploader	Uploaded	Co
985...	JESENIK_PDF_z_JPG_OREZ	336	dusankatus...	Tue May 03...	(JE
931...	Jesenik_ok 20	1	dusankatus...	Sun Feb 27 ...	(JE
931...	Jesenik_ok 19	1	dusankatus...	Sun Feb 27 ...	(JE
931...	Jesenik_ok 18	1	dusankatus...	Sun Feb 27 ...	(JE
931...	Jesenik_ok 17	1	dusankatus...	Sun Feb 27 ...	(JE
931...	Jesenik_ok 16	1	dusankatus...	Sun Feb 27 ...	(JE
931...	Jesenik_ok 15	1	dusankatu...	Sun Feb 2...	(JE
931...	Jesenik_ok 14	1	dusankatus...	Sun Feb 27 ...	(JE
931...	Jesenik_ok 13	1	dusankatus...	Sun Feb 27 ...	(JE
931...	Jesenik_ok 12	1	dusankatus...	Sun Feb 27 ...	(JE
931...	Jesenik_ok 11	1	dusankatus...	Sun Feb 27 ...	(JE
931...	Jesenik_ok 10	1	dusankatus...	Sun Feb 27 ...	(JE
931...	Jesenik_ok 9	1	dusankatus...	Sun Feb 27 ...	(JE
931...	Jesenik_ok 8	1	dusankatus...	Sun Feb 27 ...	(JE
931...	Jesenik_ok 7	1	dusankatus...	Sun Feb 27 ...	(JE

1-1 14.

1-2 zuckert, und von einen warmen tag in Torten auf

1-3 finger hoch aufgesetzt, von Zeugen darein gefüllt

1-4 aber darunter die schnittl von getron gelegt.

1-5 rechter hir gebachen, so laufft es schon auf

1-6 Die gar hoch Mande Torten

1-7 Man bereits. 1. lb. Mandt aufs Kleinest, darunter

1-8 5. Kreutter stetzl Putter, vnd 2. ganze frische Bier-

1-9 unnd von 6. Ayern die Cler, und gar wol zu khert

Obrázok 4 Automatická transkripcia strany rukopisu kuchárskej knihy z roku 1667

Bibliografické odkazy

- [1] ALA Trends., 2022. Dostupné [26.9.2022] <https://www.ala.org/tools/future/trends>
- [2] ADAM MATTHEW DIGITAL, 2018. "Handwritten text recognition: artificial intelligence transforms discoverability of handwritten manuscripts", [cit. 2.10.2021]. Dostupné z www.amdigital.co.uk/products/handwritten-text-recognition
- [3] DROBAC, S. 2020. OCR and post-correction of historical newspapers and journals (Doctoral dissertation). Helsinki : University of Helsinki, 2020. ISBN 978-951-51-6511-4 (paperback) ISBN 978-951-51-6512-1 (PDF), [cit. 10.6.2022]. Available: [OCR and post-correction of historical newspapers and journals \(helsinki.fi\)](https://www.helsinki.fi/en/doctoral-dissertations/ocr-and-post-correction-of-historical-newspapers-and-journals)
- [4] KATUŠČÁK, D., 2008. Súčasný stav formovania stratégie digitalizácie na Slovensku. In: *Kolokvium knižných a informačných pracovníkov zemí V4+*. 6. – 8. července 2008, Brno, ČR. Elektronický zborník, s. 30–46.
- [5] KATUŠČÁK, D., 2021. Pochybná hodnota za veľa peňazí? In: *Kultúrny kyslík*. 2021, č. 2, s. 14–17. ISSN 1339-6919. [cit. 3. 10. 2021]. Dostupné z [kulturny_kyslik_2021_2.pdf](https://www.kyslik.sk/kyslik_2021_2.pdf) (ikp.sk)
- [6] KATUŠČÁK, D. – KATUŠČÁK, M., 2011c. Základná koncepcia národného projektu digitálna knižnica. In: *Knižnica*, roč. 12, 2011, č. 2, s. 6–10. [cit. 2.10.2021] Dostupné z [Knižnica 2 2011.indd](https://www.snk.sk/kniznica_2_2011.indd) (snk.sk)
- [7] KATUŠČÁK, D. ET. AL., 2011a. *Digitálna knižnica a digitálny archív*. Národný projekt. Operačný program informatizácie spoločnosti OPIS2. Implementácia 2010–2015. Martin: Slovenská národná knižnica, 2011. [Kompletný projekt k žiadosti o nenávratný finančný príspevok zo štrukturálnych fondov Európskej únie ca 4000 s.]
- [8] KATUŠČÁK, D., 2011b. Národný projekt digitálna knižnica a digitálny archív. In. *Bulletin Slovenskej asociácie knižníc*. Bratislava : SAK, 2011. 38 s. [Opis projektu] Dostupné na <http://dusan.katuscak.net/2011/12/02/digitalna-kniznica-a-digitalny-archiv-opis2/>
- [9] KATUŠČÁK, D., 2011d. Situační zpráva o národním projektu SNK Digitální knihovna a digitální archiv. In: *12. konference Archivy, knihovny, muzea v digitálním světě 2011*. Praha : SKIP, 30. listopadu a 1. prosince 2011 v konferenčním sále Národního archivu v Praze, Archivní 4, Praha 4 – Chodovec. [cit. 2.10.2021] Dostupné z <http://old.skipcr.cz/dokumenty/akm-2011/Katuscak.pdf>
- [10] MARTÍNEK, J. – LENC, L. – KRÁL, P., 2020. *Building an efficient OCR system for historical documents with little training data*. *Neural Comput & Applic* 32, 17209–17227 (2020). [cit. 2.10.2021] <https://doi.org/10.1007/s00521-020-04910-x>
- [11] MÜHLBERGER, G., 2016. READ (Recognition and Enrichment of Archival Documents) – 2016–2019. [Projektová štúdia]. [cit. 6.10.2021.] Dostupné z https://www.academia.edu/22653102/H2020_Project_READ_Recognition_and_Enrichment_of_Archival_Documents_-_2016-2019
- [12] MÜHLBERGER, G. et al., 2019. Transforming scholarship in the archives through handwritten text recognition: Transkribus as a case study. *Journal of Documentation*, 75(5), 954–976. DOI: <https://doi.org/10.1108/JD-07-2018-0114>
- [13] ZELGER, J. – SAGMEISTER, D., 2014. User-driven correction of OCR errors: combining crowdsourcing and information retrieval technology. In: Antonacopoulos, A. & Schulz, K. U. (Eds.), *DATeCH'14: Proceedings of the First International Conference on Digital Access to Textual Cultural Heritage*, Madrid, Spain, 19–20 May 2014 (pp. 53–56). New York, NY: Association for Computing Machinery. DOI: <https://doi.org/10.1145/2595188.2595212>

- [14] MÜHLBERGER, G. – COLUTTO, S. – KAHLE, P., [2016 Preprint] *Handwritten Text Recognition (HTR) of Historical Documents as a Shared Task for Archivists, Computer Scientists and Humanities Scholars. The Model of a Transcription & Recognition Platform (TRP)*. [cit. 5.10.2021]. Dostupné z [Günter Mühlberger | Univerzita v Innsbrucku – Academia.edu](https://www.academia.edu)
- [15] POOLE, ALEX H., 2017. The Conceptual Ecology of Digital Humanities. In: *Journal of Documentation*, roč. 73, 2017, č. 1, s. 91 – 122. [cit. 3. 10. 2021]: Dostupné z https://www.academia.edu/27862789/The_Conceptual_Ecology_of_Digital_Humanities
- [16] STROBEL, P.B. – CLEMATIDE, S. – VOLK, M., 2020. How Much Data do You Need? About the Creation of a Ground Truth for Black Letter and the Effectiveness of Neural OCR. In: *Proceedings of the 12th Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2020)*, pages 3551–3559 Marseille, 11–16 May 2020 c European Language Resources Association (ELRA)
- [17] MKSR, 2019. Revízia výdavkov na kultúru. Priebežná správa. Október 2019 Kap. 4.4 Projekt digitalizácie, s. 75–78. [cit. 2.10.2021] Dostupné 28.9.2021: [Revizia vydavkov na kulturu priebezna sprava compressed.pdf \(gov.sk\)](#)
- [18] MKSR, 2020. Revízia výdavkov na kultúru. Záverečná správa. Júl 2020. Kap. 4.9 Digitalizácia kultúrneho dedičstva, 132–139. [cit. 2.10.2021] Dostupné 28.9.2021: [Revizia vydavkov na kulturu – zaverecna sprava compressed.pdf \(gov.sk\)](#)

Príspevok vznikol vďaka podpore Projektu APVV–19–NEWPROJECT–17816 (2020–2024). *Inovatívne sprístupnenie písomného dedičstva Slovenska prostredníctvom systému automatickej transkripcie historických rukopisov*. [Innovative disclosure of written heritage of Slovakia through the automatic transcription of historical manuscripts].

DOBRÁ PRAX INŠPIRUJE

Soňa Jakešová

Verejná knižnica Jána Bocatia v Košiciach, jakesova@vkjb.sk

Abstrakt

Cez program Erasmus+ realizovala Verejná knižnica Jána Bocatia v Košiciach (VKJB) projekt s názvom Dobrá prax inšpiruje. Partnerskou knižnicou, ktorú v rámci vzdelávacej mobility navštívili tri skupiny zamestnancov VKJB, bola Městská knihovna v Praze. Cieľom bolo zlepšenie profesijných kompetencií účastníkov. Venovali sme sa oblastiam marketingu a propagácie knižnice a jej vzdelávacích podujatí, inovatívnym aktivitám, automatizácii a špecializácii služieb, rozvoju ľudských zdrojov.

Abstract

Through the Erasmus+ program, the Public Library of Ján Bocatia in Košice (VKJB) implemented a project called Good practice inspires. The partner library that three groups of VKJB employees visited as part of educational mobility was the Municipal Library in Prague. The aim was to improve the professional competences of the participants. We devoted ourselves to the areas of marketing and promotion of the library and its educational events, innovative activities, automation and specialization of services, human resources development.

Klíčové slová

dobrá prax inšpiruje, Erasmus+, Městská knihovna v Praze, mobilita, projekt, Verejná knižnica Jána Bocatia, vzdelávanie

Key words

good practice inspires, Erasmus+, Municipal Library in Prague, mobility, project, Ján Bocatia Public Library, education

Skúsenosti knižnice Jána Bocatia s cezhraničnými projektmi

Projektom s názvom „Dobrá prax inšpiruje“, na ktorý sme získali financie z EÚ cez program Erasmus+, sme nadviazali na naše predošlé úspešné cezhraničné projekty. Už naša prvá skúsenosť s programom Erasmus zarezovala – za projekt „Knižnice pre vzdelávanie 50plus“ sme v roku 2019 získali Cenu Asociácie inštitúcií vzdelávania dospelých (AIVD). Našimi partnermi boli Moravskoslezská vedecká knihovna v Ostravě a Knižnica Františka II. Rákoczyho z maďarského Miskolca. Ďalšou skúsenosťou bol projekt „Jedným klikom za pamätníkom“, ku ktorému sme opäť prizvali partnerskú knižnicu z Miskolca. Grant sme získali zo zdrojov Európskej únie z programu INTERREG Slovensko–Maďarsko. Projekt má trvalo udržateľný charakter, je ním trojjazyčná aplikácia o pamätných tabuliach v Košiciach, ktoré sú venované významným osobnostiam a udalostiam. Aplikácia, dostupná aj cez webovú stránku VKJB, obohatená o audio záznamy a 3D zobrazenia, má online prepojenie na katalóg regionálneho oddelenia našej knižnice. Záujemcovia o podrobnejšie informácie sa tak ľahko dostanú k súvisiacim dokumentom. Projektom propagujeme knižnicu, špecializovaný fond regionálneho oddelenia, podporujeme cestovný ruch a lokálpatriotizmus miestnych obyvateľov. do ostatného cezhraničného projektu „Dobrá prax inšpiruje“ sme sa pustili aj vďaka predošlej veľmi dobrej spolupráci s Národnou agentúrou programu Erasmus+ pre vzdelávanie a odbornú prípravu.

Dobrá prax inšpiruje

Projekt, ktorý sme ukončili v septembri 2022, sme realizovali vďaka partnerstvu s Městskou knihovnou v Praze (MKP). pre spoluprácu sme sa rozhodli najmä preto, lebo vedenie knižnice úspešne reaguje na nové výzvy, čo sme vnímali ako inšpiráciu, ktorá môže obohatiť našu prax. Pán riaditeľ Tomáš Řehák

je pragmatický vizionár, ktorého predpovede, aj tie menej optimistické, sa často menia na realitu. Zhodujeme sa v tom, že knižnice musia neustále reagovať na nové výzvy a proaktívny prístup, aj v podobe inovácií, je pre život knižnice dôležitý.

Pražská knižnica aktívne pracuje s verejnosťou, prichádza s novými námetmi, je inšpirujúca v oblastiach PR a marketingu. Aktivity v oblastiach, ktoré by sme radi implementovali aj u nás, má metodicky zvládnuté a overené v praxi. s vďakou sme prijali, že taký významný partner s medzinárodným renomé a cennými skúsenosťami prikývol na spoluprácu s našou regionálnou knižnicou.

Zameranie a opis projektu

Projekt sme podali v rámci programu Erasmus+ pre vzdelávanie a odbornú prípravu, Kľúčová akcia 1 – Vzdelávacia mobilita jednotlivcov. Schválený grant predstavoval 15 200 EUR. Financovanie bolo vo forme preddavku s doplatením po ukončení projektu a predložení záverečnej správy. Forma predfinancovania, ktorá predstavovala 80 percent schválenej sumy, nám poskytla dostatočnú počiatočnú hotovosť. Trvanie projektu bolo 12 mesiacov so začiatkom v septembri 2021. Síce nás zastihli obmedzenia súvisiace s pandemiou, čomu sme museli prispôsobiť časový harmonogram realizácie, no našťastie včas uvoľnené opatrenia nám dali zelenú a projekt sme ukončili podľa plánu.

Pracovný pobyt v Městské knihovne v Praze absolvovali postupne tri skupiny kolegov z knižnice Jána Bocatia. Troch mobilít, z ktorých každá trvala 5 dní, sa zúčastnilo 10 našich knihovníkov. Každá mobilita mala iné odborné zameranie, čomu sme prispôsobili výber účastníkov. Pražská knižnica pre našich kolegov pripravila dôsledne zostavený bohatý program, vrátane stretnutí so svojimi odbornými pracovníkmi. Košickí knihovníci sa zúčastnili aj na podujatiach, ktoré boli príkladmi dobrej praxe. Okrem správy zo služobnej cesty každá skupina predkladala aj návrh aktivít, ktoré považovala za najviac inšpirujúce, a ktoré by mohli obohatiť našu prax. Vedenie knižnice sa následne zhodlo na tých, ktoré chceme uviesť do praxe v krátkodobom horizonte. Ďalší balík predstavujú také, ktoré si vyžadujú dlhšiu prípravu, no určite by sme sa radi do nich pustili.

Témy, ktoré rezonovali

U našich kolegov, ktorí absolvovali stáž v pražskej knižnici, najviac rezonovala téma interného vzdelávania zamestnancov. v mestskej knižnici v Prahe majú vypracovaný kreditný systém, ktorý určuje koľko bodov, či kreditov majú zamestnanci nazbierať počas roka. Hodnotí sa účasť na vzdelávaní, pričom lektormi vzdelávania sú buď odborní zamestnanci knižnice, alebo externí dodávatelia. Výber závisí od témy vzdelávania, či už ide o prednášky, školenia, alebo cykly. Body možno zbierať aj za účasť na podujatiach knižnice, ktoré organizuje pre verejnosť. Kredity možno získať aj za individuálne vzdelávanie, ktoré však musí byť preukázateľné. Patrí k nemu napríklad učenie sa cudzích jazykov.

Inšpirujúcimi témami boli aj manažment ľudských zdrojov, optimálna organizácia služieb, modernizácia knižnično–informačného systému, aktivity knižnice vo vzťahu k nastupujúcim trendom, online aktivity a vysporiadanie sa s vírusovou pandemiou.

Zaujala nás špecializácia pobočiek MKP, personálne zabezpečovanie odborných činností a komunitných aktivít, vymáhanie sankcií, zapájanie dobrovoľníkov do činnosti knižnice a právny rámec pre dobrovoľníctvo. Inšpirujúce boli skúsenosti s medzigeneračnými vzťahmi na pracovisku, riešenie nedostatku odborných pracovníkov, reakcia knižnice na rastúci dopyt po e–knihách, skúsenosti s rozšírením výpožičiek o požičiavanie obrazov a výtvarných diel.

Zúčastnili sme sa na slávnostnom zahájení výstavby novej pobočky MKP v Petřínách. Vymenili sme si skúsenosti o marketingových a PR aktivitách, so spoluprácou s médiami, prácou v online prostredí.

Městská knihovna v Praze je vydavateľom e–kníh, ktoré ponúka na stiahnutie cez svoj katalóg. Má na to vytvorený redakčný tím vrátane grafikov a jazykových redaktorov. Ako uviedol riaditeľ MKP Tomáš Řehák, počas covidovej epidémie zaznamenali výrazný nárast záujmu o e–knihy, pričom v prvom polroku 2022 po prvýkrát počet stiahnutých e–kníh prevýšil výpožičky tých klasických.

Marketingovým a PR nástrojom v MKP je pravidelný, graficky pútavý newsletter, v ktorom informujú o podujatiach knižnice. Pražská knižnica je mimoriadne aktívna na sociálnych sieťach, využíva aj platenú formu reklamy, ktorá je umiestňovaná vo verejnom priestore. Významnejšie podujatia promuje aj profesionálnymi videami cez YouTube. Knižnica je výrazne prítomná vo verejnom priestore, upozorňuje na seba počas väčších podujatí v meste. Na tento účel využíva knihobusy, ktoré sú vybavené ako mobilné informačné stánky.

Medzi stále populárnejšie aktivity patria kreatívne dielne a kluby s tematickým zameraním. Pri knižnici úspešne funguje odevný ateliér, kluby spoločenských hier, pre domácich majstrov a kreatívcov vybavili špecializovanú pobočku DOK16, kde majú k dispozícii nástroje a aj tematickú odbornú literatúru.

MKP pokračuje v automatizácii služieb zavádzaním „selfcheckov“, kde si čitateľ môže sám vrátiť i požičať knihy a cez platobný portál uhradiť spoplatnené služby, či pokuty. Zaujímavým počínom je tzv. knižnica bez knihovníka, čo je pobočka vo vyhradenom priestore nákupného centra Černý Most. Čitatelia si tam môžu vyzdvihnúť zarezervované knihy, alebo si vybrať z voľného výberu. Ak sa potrebujú poradiť s knihovníkom, spoja sa s ním online cez obrazovku, ktorá je umiestnená v tejto „príručnej“ pobočke.

Netradičným počínom je požičiavanie obrazov a výtvarných diel. Základ kolekcie, v ktorej sú aj vzácne kúsky, knižnica získala pred niekoľkými desaťročiami. Tento atraktívny fond, v ktorom dominujú grafiky, neustále dopĺňa. Poplatok za požičanie diel je veľmi priateľský, aby sa však predišlo prípadným problémom so špekulantmi, nárok na výpožičky obrazov majú čitatelia najskôr po roku registrácie v knižnici.

Filozofiou knižnice je poskytovať čo najviac dostupné služby, optimálne zdarma. Poplatky za členstvo preto začala minimalizovať, no súčasne zvýšila sankčné poplatky a zintenzívnila ich vymáhanie. Pokuty za nevrátené knihy narastajú každý deň a to za každú knihu nevrátenú v termíne.

Počas našej návštevy v MKP sme sa zúčastnili na slávnostnom poklopkaní základného kameňa novej pobočky v Petřinách. Slúžiť bude ako komunitné centrum, na viacerých podlažiach bude mať vybavené priestory vhodné na kultúrne a vzdelávacie podujatia, súčasťou bude aj kaviareň. Otvorenie je naplánované v roku 2023. Ide o nákladný projekt, ktorého príprava trvala niekoľko rokov.

Jednou z celospoločenských tém, na ktoré pražská knižnica aktívne reaguje, je práca s informáciami a prehľbovanie mediálnej gramotnosti. Pre dospelých a stredoškólkov organizuje interaktívne workshopy vedené špecialistami. Knižnica sa tak iniciatívne zapája do kampane zameranej na rozvíjanie kritického myslenia a boj proti falšným správam, ktoré bujnejú na živnej pôde mediálneho priestoru.

Dobrá prax inšpiruje projekt

Erasmus+ Kľúčová akcia 1: Vzdelávacia mobilita
jednotlivcov

7.9.2021 – 6.9.2022

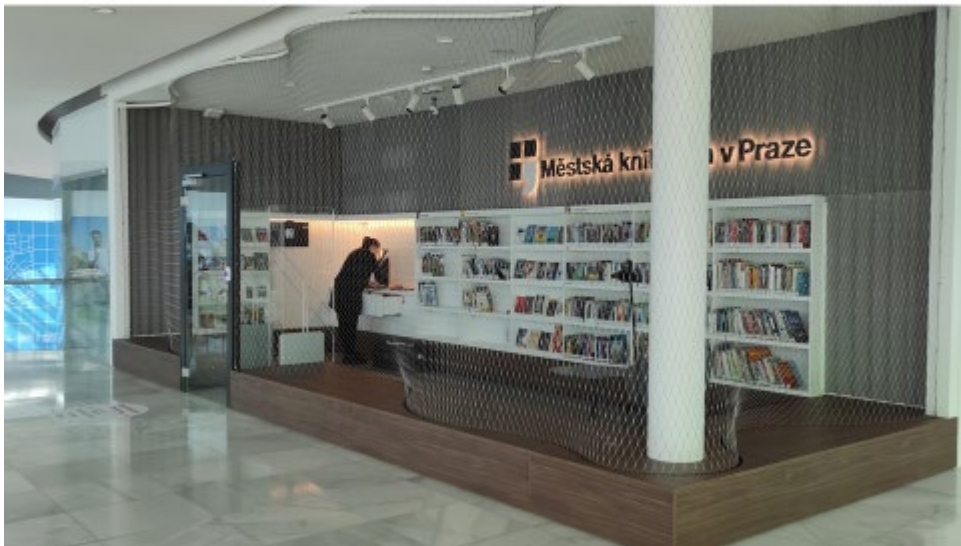
Obrázok 1: Projekt Verejnej knižnice Jána Bocatia v Košiciach

Obrázok 2: Prvá projektová aktivita, dohoda partnerských knižníc o rozsahu spolupráce, október 2021

Obrázok 3: Samoobslužný pult v centrálnej knižnici Městské knihovny v Praze (MKP)

Obrázok 4: Knižnica bez knihovníka – pobočka Kiosek v nákupnom centre Černý Most

MODERNÁ KNIŽNICA ZVNÚTRA I NAVONOK

Iveta Babjaková – Slavka Polgárová

Verejná knižnica Mikuláša Kováča, iveta.babjakova@vkmk.sk, slavka.polgarova@vkmk.sk

Abstrakt

V príspevku sa zameriame na príklady dobrej praxe vo Verejnej knižnici Mikuláša Kováča (VKMK). v prvej časti predstavíme zavedené moderné spôsoby vnútornej komunikácie. Ukážeme efektívne zdieľanie informácií v prostredí knižnice dislokovanej po celom meste, ako aj profesionálnu komunikáciu voči externému prostrediu. v druhej časti prezentácie sa budeme venovať spusteniu prevádzky knižničného BIBLIOMATU, nástroja bezkontaktného vypožičiavania a vracania kníh bez obmedzovania klienta na prevádzkové hodiny knižnice. Ide o prvý bibliomat na Slovensku priamo prepojený s knižnično–informačným systémom.

Abstract

In the paper, we focus on examples of good practice of the Mikuláš Kováč Public Library. In the first part, we will present established modern methods of internal communication. We will show the effective sharing of information in a library environment located throughout the city, as well as professional communication with the external environment. In the second part of the presentation, we will focus on the launch of the library's BIBLIOMAT, a tool for contactless borrowing and returning books without limiting the client to the library's operating hours. It is the first bibliomat in Slovakia directly connected to the library information system.

Klíčovú slová

bezkontaktná prevádzka, bibliobox, bibliomat, Google Workspace

Key words

contactless operation, bibliobox, bibliomat, Google Workspace

Moderná knižnica zvnútra – zavedenie služby Google Workspace

Verejná knižnica Mikuláša Kováča (VKMK) pôsobí ako regionálna (okresy Banská Bystrica a Brezno) a mestská knižnica (mesto Banská Bystrica). Založená bola v roku 1973, od roku 2002 je jej zriaďovateľom Banskobystrický samosprávny kraj.

VKMK pôsobí na území mesta Banská Bystrica ako sieť pobočiek, ktorými plošne pokrýva takmer celé krajské mesto: Pobočka Centrum, Pobočka detskej literatúry, Pobočka Fončorda, Pobočka Sásová, Pobočka Sídliisko.

Vedenie Verejnej knižnice Mikuláša Kováča, ktoré nastúpilo v závere roka 2020, kladie vysoký dôraz na zvýšenie štandardov práce zamestnancov VKMK (formalizáciou pracovných postupov a stratégií), rovnako ako aj štandardu ponuky očakávaných služieb knižnice. Tieto meniace sa štandardy vytvárajú tlak na profesionálne vzdelávanie, prípravu a rast zamestnancov, ponuku moderných technológií. Štandardy práce umožňujú knižnici zdefinovať zásady a postupy potrebné pre zdravé fungovanie knižnice, využívanie zdrojov, kvalitnú internú komunikáciu (takú potrebnú pri dislokácii piatich pobočiek) a efektívnu činnosť VKMK.

Komunikačná situácia v roku 2021

Neefektívny a časovo náročný spôsob komunikácie medzi pobočkami/medzi vedením a pobočkami, častokrát končiaci telefonickým vybavovaním s jednotlivými knihovníčkami a opakovaným

vysvetľovaním a zadávaním úloh. Tento spôsob komunikácie často viedol k dvojitej práci na jednej činnosti.

E-mailová komunikácia prostredníctvom klasickej e-mailovej pošty bez intranetu – posielanie niekoľkých verzií dokumentov bolo neprehľadné, zapracovanie zmien z viacerých verzií náročné, spôsobovalo preplnenie nielen e-mailových schránok, ale aj zahŕtenie pevných diskov počítačov, čo malo za následok pomalý výkon a vznikala tak potreba zakúpenia nových PC.

Grafické spracovanie dátovo veľkých súborov a posielanie e-mailovou poštou nebolo vzhľadom na dátový objem možné a grafičky využívali svoje súkromné externé úložiská, cloudové účty na posielanie týchto dát medzi pobočkami.

Spolupráca na spoločných dokumentoch pre podujatia na jednotlivých pobočkách alebo na projektoch bola veľmi náročná. Pripomienkovanie a zapracovanie pripomienok od viacerých kolegov bolo v rovnakom čase nemožné, kópie súborov sa posielali medzi užívateľmi, ktorí do nich robili zmeny, častokrát bez sledovania zmien, a tak boli zmeny ťažko dosledovateľné. Vznikalo viacero verzií dokumentu, ktoré bolo náročné alebo zdĺhavé spojiť do jednej finálnej verzie.

Neprehľadnosť a ťažká orientácia v dochádzkovom systéme, ktorý bol z dnešného pohľadu „offline“. Nedostupnosť informácií o dochádzke komplikovala aj plánovanie a prehľad o zastupiteľnosti medzi jednotlivými pobočkami v knižnično-informačných službách.

Neexistovali iné spoločné komunikačné kanály ako e-mail a telefón. pre rýchlu odozvu z pobočiek bol e-mail pomalý a trvalo veľmi dlhý čas dostať odpoveď od pobočiek. Telefonovanie zaberalo organizátorke veľa pracovného času, ak mala organizovať päť pobočiek a potrebovala okamžitú odpoveď od všetkých.

Úložisko dokumentov bolo v jednej pobočke a bolo dostupné pre vedenie knižnice v počítačoch pripojených do siete. Mimo tejto pobočky nebol prístup k spoločnému úložisku, čo spôsobovalo nedostupnosť informácií pri práci vedenia na iných pobočkách.

Vedeniu i zamestnancom chýbali vymoženosti videokonferencií pre spoluprácu medzi pobočkami. Kvôli pandemickým obmedzeniam absentoval osobný kontakt. Skoro všetci zamestnanci počas tohto obdobia v súkromí získali skúsenosti s aplikáciami Webex, Microsoft Teams a ďalších a videli ich možnosti, ale nevedeli tieto skúsenosti preniesť do pracovného prostredia. Boli tu aj obmedzenia technického charakteru – napr. počítače na pobočkách nemajú kamery a reproduktory. Aplikácie boli spoplatnené a nenapĺňali všetky potreby knižnice mimo online pracovných stretnutí.

Začali sme s vývojom nášho vlastného intranetu pre zdieľanie dokumentov pre všetky pobočky, prehľadnejšiu organizáciu pracovného času na pobočkách, vytvorenie rýchlej komunikačnej platformy v podobe chatu a pre zdieľanie informácií a skúsenosti z organizovania podujatí na pobočkách. Nami rozpracované riešenie sme porovnali s platformou Google Workspace a po porovnaní kľúčových požiadaviek sme sa rozhodli nepokračovať vo vyvíjaní vlastnej platformy, ale implementovať hotovú modernú cloudovú platformu. Ponúkala nám z dlhodobého pohľadu všetko, čo sme potrebovali a v mnohých funkciách prekonala naše očakávania.

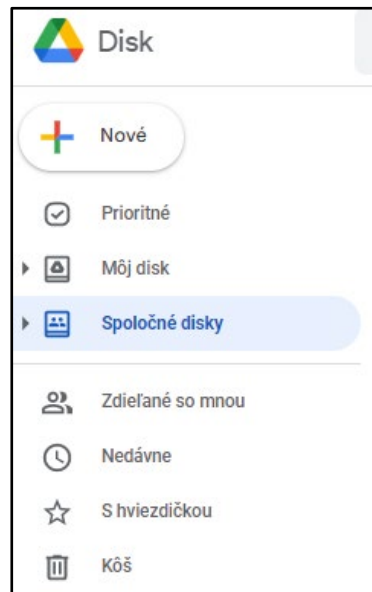
Implementácia Google Workspace v roku 2022

Google Workspace obsahuje všetko, čo moderný informačný systém pre inštitúciu typu knižnice s viacerými pobočkami potrebuje. Nejde len o využívanie e-mailovej komunikácie, ale aj o komunikáciu cez chat, video a využívanie najmodernejších systémov Google a veľkého cloudového úložiska. Nevyžaduje dodatočné doprogramovanie, aktualizácie alebo nové verzie.

Po implementácii sme získali dostatok e-mailových schránok, neboli sme obmedzení balíkom služieb hostingu domény a obmedzeným počtom e-mailových adries. E-mailové schránky majú neporovnateľne väčšiu kapacitu, čo odstránilo problémy s plnou kapacitou schránok.

E-mailová adresa je dnes pre každého zamestnanca zabezpečená aj dvojstupňovým overením identity (2FA). Túto požiadavku sme síce nemali, no dnes vieme, že o bezpečnosť údajov je týmto prvkom postarané. 2FA zároveň garantuje bezpečnosť všetkých služieb od Google a aj iných vyhľadávačov, lebo e-mailové adresy (účty Google) používame na overenie prihlasovania, čím máme zabezpečené naše identity v cloudovom priestore.

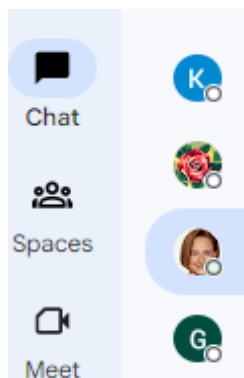
Google Workspace nám poskytuje cloudový diskový priestor s dostatočnou kapacitou na všetky (aj veľké) grafické súbory. Prístup ku grafickým a iným podkladom má každá pobočka hneď po vytvorení na spoločnom cloudovom disku aj bez posielania e-mailom. Týmto sa veľmi odľahčila e-mailová komunikácia a knihovníčky nemusia používať vlastné cloudové úložiská.

Obrázok 1: Jednoduché prostredie cloudového úložiska

S využitím možností Google Workspace vyzerá dnes spolupráca úplne inak ako kedysi. Dokument je v rámci pobočiek zdieľaný, nie posielaný. Máme ho otvorený na každej pobočke a pracujeme súčasne na jednej verzii dokumentu priamo v cloude. do spoločných tabuliek, dokumentov budeme implementovať skripty, akoby roboty na automatizáciu a robotizáciu našej práce.

Rapidne sa zmenila komunikácia medzi pobočkami a vedením. k e-mailu a telefonátu pribudli moderné služby ako je interný chat a videohovory. Chat predstavuje najčastejší komunikačný kanál, všetky kolegyne si ho osvojili veľmi rýchlo. Komunikujeme jednotlivo, ale veľká časť komunikácie prebieha v spoločných kanáloch, čím zabezpečujeme okamžitú vzájomnú informovanosť všetkých. Videohovormi dopĺňame naše osobné porady. Sú rýchle, nezdržiavajú nás cestovaním po meste medzi pobočkami. na komunikáciu (ale aj prácu s fotografiami a pod.) používajú pobočky smartfóny, čím sme sa vyhli čakaniu na obnovenie počítačovej techniky na pobočkách a zároveň sme mohli nasadiť novú platformu.

Rýchla interná komunikácia v rámci knižnice alebo v rámci pobočiek bez nutnosti odosielania e-mailov a zahľcovaním schránok.

Obrázok 2: Komunikácia v priestoroch – skupinách

Dochádzkový systém, evidencia podujatí, školení, metodických aktivít je dnes u nás organizovaná prostredníctvom elektronických kalendárov. Kalendár má každý zamestnanec, pobočka, miestnosť a pomaly aj každé zariadenie. Vidíme obsadený a voľný čas kolegov, pobočiek, vieme si organizovať spoločné stretnutia veľmi rýchlo a bez zbytočného písania e-mailov s otázkou, kedy má kto čas. Dnes presne vieme, kto zabezpečuje podujatie, kto má v tom čase službu a ktorá/–ý kolegyňa/kolega ešte môže v danom čase zastupovať na inej pobočke. Pracujeme na sprístupnení voľných termínov aj pre verejnosť, hlavne školy, ktoré si budú vedieť okamžite pozrieť, kedy a na ktorej pobočke máme pre nich voľný termín.

PO	UT	ST	ST	PI
26	27	28	29	30
<p>🔗 Dotazníky k analýze nižšieho podielu registrovať</p>	<p>🔗 Dochádzka</p> <p>🔗 STRIX</p>	<p>VKMK vzdelávanie</p>	<p>🔗 Bibliomat</p>	<p>🔗 Úloha 1</p> <p>🔗 Úloha 2</p>
<p>ZUKU 8:00 - 16:00 08:00 - 16:00</p> <p>Porada 08:00 - 12:00</p> <p>GICV 10:00 - 18:00 10:00 - 18:00</p>	<p>ZUKU 8:00 - 16:00 08:00 - 16:00</p> <p>GICV 10:00 - 18:00 10:00 - 18:00</p>	<p>ZATVORENÉ - SVIATOK 08:00 - 18:00</p>	<p>ZUKU 8:00 - 16:00 08:00 - 16:00</p> <p>GICV 10:00 - 18:00 10:00 - 18:00</p>	<p>NOC V KNIŽNICI 8:00 - 19:00 08:00 - 19:00</p> <p>GICV 10:00 - 18:00 10:00 - 18:00</p>

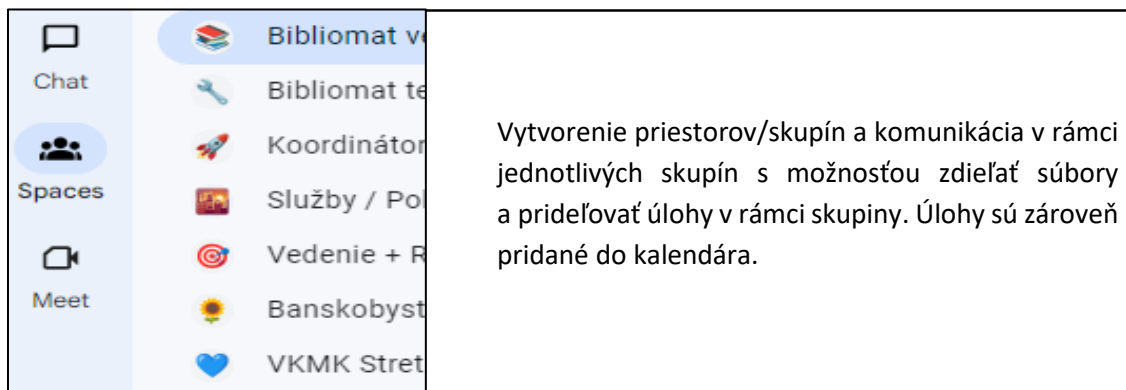
Obrázok 3: Kalendár s naplánovanými aktivitami a službami

Všetky služby Google Workspace používame na počítačoch, ale aj na smartfónoch. Prechod do cloudu nielenže umožnil používať smartfóny, ale stali sa vyslovene potrebnými. Smartfón je vhodný aj pre služobne staršie kolegyne, je akousi bránou k používaniu služieb bez obáv z počítača. Reálne sme pripravení na moderné hybridné pracovné prostredie. Našou ambíciou je byť atraktívnym zamestnávateľom pre mladé kolegyne/kolegov, nové čiastočné pracovné úväzky a rôzne ďalšie výzvy v budúcnosti.

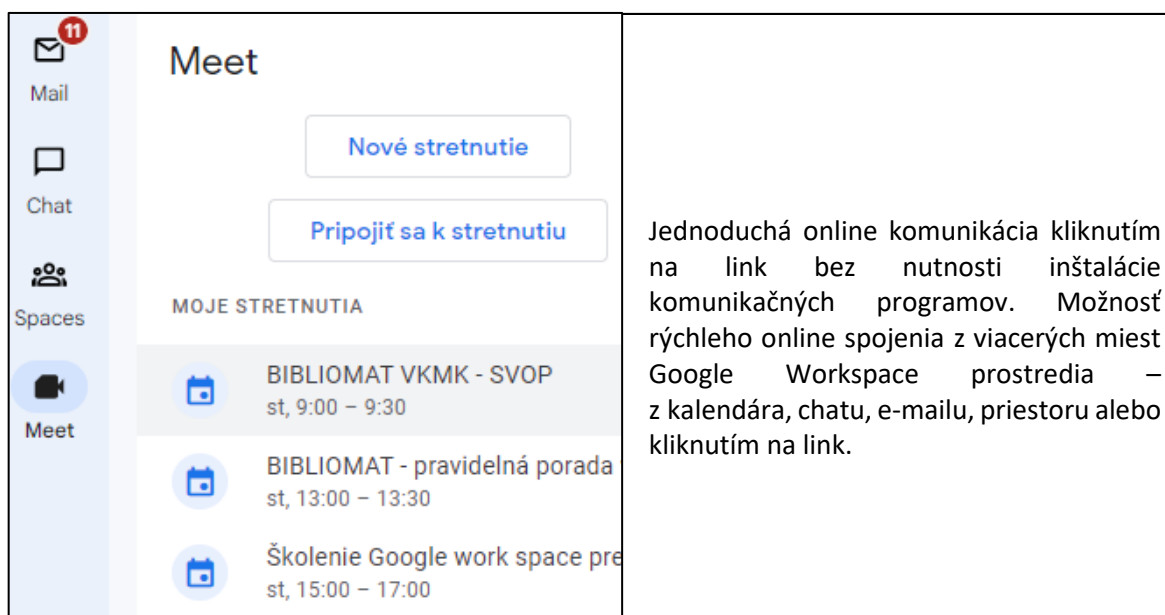
Pri rekonštrukcii jednej z pobočiek VKMK sa vedenie knižnice a všetky pracovníčky pobočky museli dočasne presťahovať na inú pobočku. Fyzické premiestnenie nám nespôsobilo žiadne komunikačné problémy. Všetky kolegyne sa dorozumievajú bez problémov, organizujú zastupovanie, plánujú aktivity, aj keď momentálne dočasne pracujú z domu alebo na inej pobočke.

Na záver treba povedať, že knižnica ako vzdelávacia inštitúcia využíva licencie a služby Google Workspace za poplatok 0 €. Implementácia si vyžiadala 5 školení, čiže 20 hodín s odborným výkladom a ďalšie hodiny zapracovania informácií zo strany vedenia a metodiky. Môžeme konštatovať, že rozhodnutie vedenia implementovať Google Workspace do systému práce v knižnici nám prinieslo veľa

výhod, šetrenie času na podstatné aktivity a služby 21. storočia. Cítíme, že sme moderní a „trendy“, aj keď by sa to od knižnice možno nečakalo.

Obrázok 4: Rýchla komunikácia/chat

Obrázok 5 Naplánované video stretnutia

Moderná knižnica zvonka – zavedenie služby bibliomatu

Požiadavky na možnosť vrátenia kníh mimo otváracej doby vyriešili už dávno mnohé knižnice na Slovensku inštaláciou návratových boxov, do ktorých čitatelia kedykoľvek vhadia vrátené knihy v blízkosti vstupných priestorov knižníc. Čiastočne tak vyriešili aj požiadavky na bezkontaktnú manipuláciu s knihami. Nie je to však komplexná bezkontaktná služba obsahujúca všetky činnosti od objednania kníh až po ich návrat. Všetky knižnice sa v súčasnosti potýkajú s absenciou služby kompletnej bezkontaktné výpožičky a návratu kníh a pandemické obmedzenia potrebu takejto služby iba zvýraznili.

Knihomat v Štátnej vedeckej knižnici v Prešove (ŠVK), v Zemplínskej knižnici v Trebišove a iných knižniciach v SR a ČR

Ku klasickým službám knižnice bolo potrebné pridať služby reagujúce na obmedzenie kontaktu knihovníka a čitateľa (pandemická situácia), ktoré ponúkajú základné knižničné služby v režime 24/7.

Od začiatku roka 2022 začala Štátna vedecká knižnica v Prešove a aj Zemplínska knižnica v Trebišove ponúkať službu *knihomatu*. Jej princíp je založený na možnosti prevzatia objednaných kníh mimo otváracích hodín ŠVK. Knihomat je umiestnený vo vestibule budovy knižnice. Hlavný rozdiel v používaní služby knihomatu a bibliomatu je v tom, že čitateľ po vytvorení objednávky kníh z online katalógu musí napísať e-mail na pracovisko ŠVK v Prešove, v ktorom ju upovedomí o tom, že chce využiť prevzatie kníh týmto spôsobom. Následne čaká na potvrdzujúci e-mail z knižnice. Knihy si môže vyzdvihnúť v deň objednania po 17.00 hod. do uplynutia 48 – hodinovej doby od doručenia potvrdzujúceho e-mailu.

Bibliomat

BIBLIOMAT je automat na vyzdvihovanie online rezervovaných dokumentov a zároveň aj na ich vrátenie bez obmedzenia času návratu a bez kontaktu s pracovníkmi knižnice.

Celý proces používania je bezkontaktný:

Čitateľ si vyberie z ponuky online katalógu knižné tituly v pohodlí domova. Vyzdvihne si ich v bibliomate s bezbariérovým prístupom, po prečítaní (opäť bez viazanosti na otváracie hodiny knižnice) vráti požičané tituly do bibliomatu. Tituly budú z jeho čitateľského konta odpísané najneskôr nasledujúci pracovný deň.

Bibliomaty fungujú na princípe už známych balíkomatov. Sú možné tri verzie, všetky pre externé priestory:

Prvá verzia – výdajový automat na vyzdvihovanie objednaných kníh z online katalógu

Čitateľ si vyberie z ponuky knižničného katalógu knihy v pohodlí domova. Vyzdvihne si ich v bibliomate umožňujúcom bezbariérový prístup, čo je výhodou oproti pobočkám knižníc, ktoré takéto prístupy nemajú. Klient si sám podľa svojich potrieb vyberie čas vyzdvihnutia a nie je viazaný na otváraciu dobu knižnice.

Druhá verzia – automat na vyzdvihovanie rezervovaných kníh zároveň aj s návratovým boxom, ktorý je prepojený s KIS DAWINCI

Čitateľ si vyberie z ponuky knižničného katalógu knihy v pohodlí domova. Vyzdvihne si ich v bibliomate s bezbariérovým prístupom, po prečítaní (opäť bez viazanosti na otváracie hodiny knižnice) vráti požičané knihy do biblioboxu, ktorý je súčasťou bibliomatu. po kontrole kníh dostane od knižnice potvrdenie o návrate v rámci systému DAWINCI.

Tretia verzia – automat na vyzdvihovanie rezervovaných kníh zo skriniek a zároveň aj s návratovým boxom, ktorý je prepojený s KIS DAWINCI + so skrinkami s ponukou voľných kníh na výber, ktoré si po výbere čitateľ požičia

Prvá a druhá ponúkaná možnosť obohatená o výdaj noviniek, z ktorých si môže čitateľ voľne vybrať knihu aktuálne dostupnú v boxe.

Čo nám priniesla pandémia?

Verejná knižnica Mikuláša Kováča pôsobí ako mestská knižnica pre Banskú Bystricu (BB) a regionálna knižnica (pre okresy BB, Brezno). VKMK okrem iného organizuje ročne okolo 500 rôznych zážitkových podujatí. Jedným z nich je aj 15-ročná séria aktivít zameraných na integráciu rôznych marginalizovaných skupín občanov do kultúrneho života. Silné previazanie týchto čitateľov na VKMK bolo pretrhnuté počas prvej vlny pandémie. Knižnica hľadala spôsoby, ako vyhovieť ich novým požiadavkám.

Pandémia koronavírusu zbúrala konvenčné predstavy o fungovaní knižnice. Naše dlhoročné aktivity pre nevidiacich a slabozrakých občanov, žiakov zo špeciálnych škôl, klientov z Domovov sociálnych služieb a tvorivé aktivity s občianskymi združeniami pre zachovanie duševného zdravia boli založené na návšteve priestorov knižnice, vytvorili osobné väzby na naše pracovníčky. Počas pandémie sme denne zaznamenávali silné prejavy sociálnej izolácie a podnety zo strany čitateľov na pokračovanie v aktivitách. Začali sme s online vysielaním tvorivých dielní, čítaním rozprávok a dramatizáciou príbehov.

To všetko však bolo málo.

Knižnice sú otvorené od skorého rána pre školské skupiny, do neskorého večera pre pracujúcich čitateľov. Problémom je, že aj tak sú stále nedostatočne dlho otvorené. Otvorenie sa nedá rozšíriť na víkendy a neskoré nočné hodiny pre limitovaný počet knihovníčok. Čitatelia sú rôzni, niektorí uprednostňujú skoré ranné návštevy, iní naopak. Počas pandémie, kedy bola knižnica zatvorená, sme zriadili službu mobilnej knižnice a vozili objednané knihy čitateľom priamo domov. Tým sme vyčerpali rozpočtované finančné prostriedky na pohonné hmoty na celý rok. Nie je to systémové riešenie.

Až sme prišli k myšlienke bibliomatu...

Uvažovali sme, ako by si mohli naši čitatelia vypožičať knihy moderným a perspektívnym spôsobom bez ohľadu na otváracie hodiny a bez kontaktu s inými osobami. Brainstorming nám priniesol myšlienku „bibliomatu“. Pripravili sme si prieskum trhu a oslovili sme našich čitateľov, či by takúto službu využívali a ak áno, za akých podmienok. Bolo len otázkou času, kedy moderné doručovanie, ktoré dnes ponúkajú mnohé spoločnosti na prevzatie tovaru, bude využívané aj v knižniciach.

V podstate išlo o zbúranie predstavy o tradičnej knižnici, v ktorej sa čitateľ stretáva s ďalšími klientmi nielen pri výbere kníh, ale aj na komunitných podujatiach. Počas pandémie sa knižnica mení na sklad kníh s pracovníkmi, ktorí službu bezkontaktnej výpožičky zabezpečia. Čitateľ si objedná tituly z online katalógu alebo telefonicky či e-mailom. Pracovníci knižnice spracujú objednávku kníh pomocou čiarového kódu a naskladnia výpožičku do bibliomatu. Čitateľ obdrží SMS/e-mail s informáciou o čísle schránky, o naskladnených knihách a s PIN kódom na otvorenie pridelennej schránky na dobu 2 dní. Počas nej si knihy prevezme. po uplynutí lehoty systém upozorní knižnicu na prázdnu, resp. nevybratú schránku bibliomatu. Pracovník knižnice opäť zopakuje postup naskladnenia bibliomatu podľa nových objednávok kníh, resp. vráti nevzdvihnuté objednávky späť do knižničného fondu.

Bibliomat vo Verejnej knižnici Mikuláša Kováča

Od konca roka 2021 bol našou snahou upgrade tohto systému o modul prepojený na softvér spoločnosti zabezpečujúcej funkčnosť bibliomatov. Prvý bibliomat sme spustili po skúšobnej fáze našimi pracovníkmi a pilotnej prevádzke s testerami do každodennej ostrej prevádzky. Dnes vieme know-how na systémové riešenie ponúknuť všetkým knižniciam v SR, pracujúcim v knižnično-informačnom systéme DAWINCI.

Podpora zo strany zriaďovateľa – Banskobystrického samosprávneho kraja

Samoobslužné doručovanie kníh je moderné, bezkontaktné, pohodlné, hygienické a bezpečné. VKMK je v zriaďovateľskej pôsobnosti Banskobystrického samosprávneho kraja (BBSK) spolu s ďalšími šiestimi knižnicami na jeho území. Všetky pracujú v jednotnom knižničnom softvéri DAWINCI.

BBSK od prvého momentu intenzívne podporoval a neustále podporuje zavedenie tejto modernej služby pre čitateľov. Predstavitelia oddelenia kultúry BBSK si uvedomujú, že inštalácia bibliomatov na vyzdvihnutie a vrátenie dokumentov a možnosť výberu kníh z ponuky bibliomatu predstavuje v okrajových častiach mesta nielen najbezpečnejšiu formu požičiavania kníh v čase pandémie, ale aj možnosť kontaktu s knihami tam, kde kamenná budova knižnice absentuje.

Samoobslužné zariadenia predstavujú úplne novú, sofistikovanú úroveň služieb, ktoré sú klientovi dostupné nonstop a ponúkajú používateľovi bonusovú možnosť vyzdvihnúť si knihy i mimo otváracích

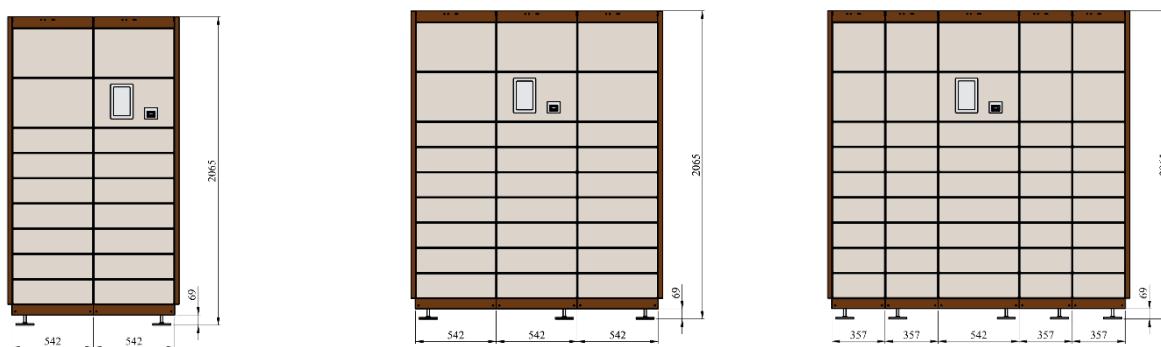
hodín knižnice. Táto služba je trvalo udržateľná i po ukončení pandémie. Bibliomat je určený pre verejné, mestské, univerzitné, vedecké a iné knižnice.

Stručný technický popis bibliomatu

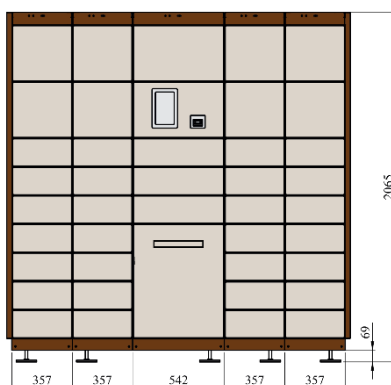
Bibliomat predstavuje prakticky plechovú skriňu zostavenú zo schránok a priestoru s elektronickým ovládaním. Schránky sú vybavené elektronicky ovládanými zámkami a sú riadené z riadiacej časti. Celá skriňa je vyrobená z ohýbaného plechu, opláštená panelmi a prípadne vybavená strieškou na ochranu pred poveternostnými vplyvmi. Zariadenie je napájané sieťou 230 VAC/50 Hz a môže byť doplnené zdrojom nepretržitého napájania UPS. Bibliomat môže byť snímaný bezpečnostnými kamerami.

Verzia 1 – základné zostavy sú tvorené kombináciou stĺpcov dvoch širok (550 a 350 mm) s hĺbkou zariadenia cca 400 mm.

Verzia 2 – zostava s biblioboxom. Zostava je modulárnej konštrukcie a v budúcnosti je možné ju rozširovať podľa potreby. Stĺpec A6V má v spodnej časti namiesto schránok priestor na vrátené knihy s návratovým mechanizmom – biblioboxom. Mechanický bibliobox môže byť alternatívne súčasťou každej zostavy.

Obrázok 6: Bibliomat – verzia 2, zložená z A6V + A8R (technické označenie výrobkov)

Obrázok 7: Bibliomat – verzia zložená z A6V + A8R (technické označenie výrobkov)

Podrobný popis fungovania bibliomatu

1. Objednanie kníh

Čitateľ si objedná cez web prehliadač tituly v online katalógu (alternatívne telefonicky alebo e-mailom). Pri potvrdení objednávky sa mu vyobrazí voľba dodania:

Osobné prevzatie – postup je rovnaký ako v súčasnosti.

Objednávka výpožičky do bibliomatu – postup je nasledovný:

objednaná výpožička obsahujúca 1 alebo viac titulov má pridelené svoje jedinečné číslo a číslu zodpovedajúci QR kód vygenerovaný systémom. Pracovníci knižnice spracujú objednanú výpožičku kníh a vytlačia si QR kód objednávky. po spracovaní všetkých objednávok odošle systém SMS aj e-mail notifikácie všetkým čitateľom o možnosti vyzdvihnutia objednaných kníh v bibliomate (*Vaša výpožička sa nachádza v bibliomate na adrese... a máte možnosť si ju vyzdvihnúť v priebehu 48 hodín.*). Čitateľ si môže prevziať objednané tituly na základe prideleného PIN kódu.

2. Naskladnenie titulov do bibliomatu pracovníkmi knižnice

Naskenovaním QR kódu objednávky čítačkou na bibliomate v prípade, že sú voľné schránky sa jedna z nich automaticky otvorí (v prípade, že nie je voľná schránka, na displeji zobrazovača vypíše: *Bibliomat je plný.*). do otvorenej schránky vloží pracovník knižnice výpožičku a dvierka schránky uzavrie. po uzatvorení dvierok sa v bibliomate spáruje schránka s objednávkou. Opakovaním postupu knihovník postupne naskladní všetky objednávky jednu za druhou. Bibliomat uchováva výpožičky na stanovený počet hodín. po uplynutí doby sa výpožička vracia späť do knižnice pomocou servisného režimu *Vrátenie nevyzdvihnutých výpožičiek.*

3. Výber výpožičky z bibliomatu

Čitateľ si vyzdvihne výpožičku z bibliomatu tak, že jednoducho zadá svoj PIN kód, ktorý obdržal prostredníctvom SMS aj e-mailu. po zadaní správneho kódu sa otvorí zodpovedajúca schránka a čitateľ si môže vyzdvihnúť jej obsah.

Obrázok 8: Zobrazovacia jednotka, ktorá komunikuje s čitateľom

4. Vrátenie vypožičaných kníh môže v súčasnosti prebiehať tromi spôsobmi:

1. Vrátením kníh klasickým spôsobom počas otváracej doby knižnice.
2. Prostredníctvom samostatne stojaceho mechanického biblioboxu, ktorým disponuje v súčasnosti väčšina knižníc.
3. Prostredníctvom vratného mechanického biblioboxu umiestneného v spodnej časti bibliomatu.

V oboch variantoch s biblioboxom ide o jednoduché vhadzovanie kníh cez vhadzovací otvor do zberného priestoru. v takomto prípade nie je žiadna evidencia ani skenovanie kníh. Vrátené tituly sa párujú až v knižničnom systéme pracovníkmi knižnice.

V budúcnosti uvažujeme o vylepšení: Vrátenie kníh do schránok s kontrolou EAN-u. Čitateľ oskenuje svoj preukaz/knihu a stlačí tlačidlo *Vrátenie*. Otvorí sa mu voľná schránka a vloží ich do schránky. Tento spôsob je šetrnejší ku knihám. Vrátené knihy rovnako ako aj nevyzdvihnutá výpožička sú vyzdvihnuté pracovníkom knižnice. Takéto prepojenie bibliomatu s knižnično–informačným systémom knižnice je otázkou ďalšieho vývoja.

Obrázky 9, 10: Bibliomat pilotnej prevádzky vo Verejnej knižnici Mikuláša Kováča

Servisný režim práce knihovníkov na obsluhu bibliomatu

Servisný režim slúži na výber klientom nevyzdvihnutých výpožičiek a vrátených kníh. Obsluha (knihovník) sa prihlási servisným kódom. na displeji sa zobrazí zoznam nevyzdvihnutých výpožičiek evidovaných v zariadení. Obsluha voľbou tlačidlom na klávesnici začne výber. po stlačení *Výber* sa otvorí prvá schránka s nevyzdvihnutou výpožičkou. Obsluha vyberie obsah a schránku zatvorí (zo zoznamu sa vymaže vybraná schránka). po uzatvorení schránky sa automaticky otvorí ďalšia schránka, knihovník vyberie a uzatvorí schránku. Postupne takto uvoľní všetky nevyzdvihnuté schránky (zoznam schránok ostane prázdny). po návrate do knižnice pracovník knižnice nevyzdvihnuté výpožičky spracuje v systéme obvyklým spôsobom. Podobným spôsobom sú spracované aj vrátené knihy.

Manuálne vloženie objednávky

Pomocou možnosti manuálneho vloženia objednávky môže pracovník v prípade potreby vytvoriť a vložiť objednávku priamo na bibliomate, a to zadaním informácií o objednávke – čas platnosti, PIN kód, číslo schránky.

Previazanosť systému DAWINCI a bibliomatu

Systém DAWINCI generuje pre bibliomat QR kódy s objednávkou pre validáciu naskladnenia. Generovanie zodpovedajúcej SMS a e-mailu s PIN kódom zabezpečuje knižnično–informačný systém DAWINCI. DAWINCI obsahuje presnú evidenciu skriniek bibliomatu vrátane ich umiestnenia a obsahu. Jediným limitom je absencia presného času, kedy bola skrinka čitateľom vyprázdnená.

Previazanosť systému DAWINCI, bibliomatu a bankového účtu knižnice

Podmienkou využívania služby je platný čitateľský preukaz. Túto službu môže za nižšie uvedený symbolický poplatok, ktorý nepokrýva náklady na prevádzku bibliomatu využiť len ten registrovaný čitateľ, ktorý nemá podlžnosti voči knižnici a jeho preukaz je platný dlhšie ako jeden mesiac po zadaní objednávky do bibliomatu.

Služba je pre klientov spoplatnená čiastkou 1 € za pridelenú schránku. Na jednu objednávku je možné rezervovať až 15 titulov, čo je maximálny počet vypožičaných kníh podľa Knižničného a výpožičného poriadku VKMK. Objednávky sú uzatvárané a spracovávané vždy o 7:00 hod. každý pracovný deň, čitateľ teda slobodne objednáva počas dňa až do rannej uzávierky, prípadné ďalšie objednávky potom už do inej skrinky.

Zhrnutie

Uvedené aktivity na zabezpečenie služby bibliomatov dislokovaných na rôznych atraktívnych lokáciách mesta zvyšujú nároky na vnútornú organizáciu práce knižnice a logistiku prepravy a manipulácie s knižničnými jednotkami, ako aj na prevádzkové náklady knižnice.

Na druhej strane, z pohľadu používateľa sú absolútnym *komfortom* pri samoobslužnej realizácii výberu a návratu kníh *bez obmedzovania* otváracími hodinami knižnice. v neposlednom rade bibliomaty ponúkajú *bezpečnosť* pred rizikom nákazy.

Komfort bibliomatov je nesporný. Čitateľ si vyberie z online ponuky knižničného katalógu knihy v pokoji a pohodlí domáceho prostredia. Vyzdvihne si ich v bibliomate s bezbariérovým prístupom. Sám si podľa svojich možností vyberie čas, nie je viazaný na otváraciu dobu knižnice. Klient, ktorý nemá záujem o komunitný rozmer knižnice tak využíva najmodernejšiu formu výpožičky a vrátenia kníh a knižnica mu je kedykoľvek na dosah.

Záver

Zamerali sme sa na dva projekty zavedené v roku 2022 vo Verejnej knižnici Mikuláša Kováča, ktoré nás oprávňujú konštatovať, že knižnica je na ceste modernizácie zvnútra (vo vzťahu k zamestnancom) i zvonka (vo vzťahu k čitateľom).

V prvom prípade sme poukázali na spoluprácu s externým prostredím, ktorá priniesla benefity pre zlepšenie manažmentu knižnice dislokovanej do viacerých pobočiek rozmiestnených po celom meste. Predstavili sme konkrétne príklady z komunikačnej praxe knihovníčok s prostredím Google Workspace, ukázali výhody, ktoré oceňuje vedenie i stredný manažment knižnice po zavedení nových systémov. Cieľom príspevku bolo ukázať, že aj v knižnici môžu byť aplikované moderné metódy komunikácie, ktoré zjednodušujú bežnú každodennú prax v administratívnych činnostiach.

V druhej časti príspevku sme sa zamerali na predstavenie novinky na knižničnom trhu – bibliomatu, ktorý ponúka používateľom knižníc možnosť rezervácie kníh v online katalógu a ich následný výber v neobmedzenom časovom rozpätí 24/7/365. Jedná sa o ucelený systém bezkontaktného spôsobu

komunikácie medzi čitateľom a knižnicou – od objednávky kníh až po ich vrátenie. Verejná knižnica Mikuláša Kováča sa tak posunula bližšie ku knižnici modernej i zvonka.

Bibliografické odkazy

- [1] ŠTÁTNA VEDECKÁ KNIŽNICA v PREŠOVE. Online. © 2019. Dostupné na www.svkpo.sk

OSOBNOSTI, KNIŽNICE A MOBILNÉ APLIKÁCIE

Andrea Sivaničová

Krajská knižnica P. O. Hviezdoslava v Prešove, bibliografia@kniznica-poh.sk

Abstrakt

Každé mesto je hrdé na osobnosti, ktoré v ňom zanechali trvalé a nezmazateľné stopy. Pomenúvajú sa po nich ulice, námestia, budovy, školy či iné inštitúcie, no to, čím boli jedineční, sa z nášho povedomia vytráca. Atraktívnym spôsobom na ich oživenie a propagáciu činnosti knižníc sú mobilné aplikácie. Aplikácia *Prešov–Krosno* predstavuje 80 osobností týchto miest v 16 náučných chodníkoch, v ktorých je možné hravo a interaktívne spoznať významných spisovateľov, učiteľov, priekopníkov, vedcov, hudobníkov, lekárnikov, umelcov či iných dejateľov a miesta súvisiace s ich životmi v 3 jazykových mutáciách. Súčasťou aplikácie je popri mapách a audiokomentároch i virtuálna prehliadka knižníc oboch miest s prepojením osobností na ich on-line katalógy. Bonusom sú 2 offline a 16 online kvízov.

Abstract

Each town is proud of personalities who left in it permanent and indelible traces. The streets, squares, buildings, schools or other institutions are named after them, but what made them so exceptional are disappearing from our consciousness. Mobile applications are an attractive way to revive them and promote the activities of libraries. The *Prešov – Krosno* mobile application presents 80 personalities of both towns grouped within 16 educational trails, in which it is possible to get to know important writers, teachers, pioneers, scientists, musicians, pharmacists, artists or other personalities and places related to their lives in a playful and interactive way. It is available in 3 language versions. In addition to maps and audio comments, the application also includes a virtual tour of the libraries of both towns, linking personalities to their online catalogues. 2 offline and 16 online quizzes are the bonus of this application.

Kľúčové slová

dejiny miest, knižnice, mobilná aplikácia, náučné chodníky, osobnosti

Key words

educational trails, history of towns, libraries, mobile application, personalities

Prečo mobilná aplikácia v knižnici

Verejné regionálne knižnice sú kultúrne inštitúcie s jedinečnými možnosťami a zdrojmi využiteľnými pri zvyšovaní úrovne vzdelanosti, informovanosti a zdravého národného i regionálneho povedomia obyvateľov, vďaka čomu môžu zohrávať kľúčovú úlohu aj pri prepájaní miestnej komunity a vytváraní tolerantnej občianskej spoločnosti. Jednou z ciest, ako to dosiahnuť, je poskytnúť aktuálnym, ale i potenciálnym návštevníkom knižníc, pútavou a dnešnú dobu reflektujúcou formou, pozitívne príklady osobností, na ktoré môžeme byť hrdí a môžu nám byť vzorom. Mobilné aplikácie sú v súčasnosti nesmierne populárne medzi užívateľmi mobilných zariadení pre rýchly prístup k relevantným informáciám z vybraného sektora. a hoci sa na prvý pohľad môže zdať, že sú konkurenciou knižníc, opak je pravdou. Veď práve knižnice a ich knižničné fondy disponujú nesmiernym rozsahom dôležitých poznatkov a faktov, ktoré sú potrebné pri tvorbe kvalitných mobilných aplikácií.

Krajská knižnica P. O. Hviezdoslava v Prešove a Krosnienska Biblioteka Publiczna v Krosne spoločne cez Program cezhraničnej spolupráce Interreg V–A–Poľsko–Slovensko 2014 – 2020 vytvorili projekt Knižnice v čase a priestore. Jeho výsledkom je moderná a atraktívna mobilná aplikácia

Prešov – Krosno, ktorá má mnohoraké využitie v praxi s pozitívnou väzbou na propagáciu knižničného fondu a služieb knižnice.

Základným predpokladom pre vytvorenie projektu bol fakt, že obyvatelia miest Prešov a Krosno každý deň chodia po uliciach, námestiach či okolo budov pomenovaných po významných osobnostiach našich dejín, no často si už ani neuvedomujú, čím boli tieto osobnosti jedinečné a ich osudy zapadajú prachom na policiach knižníc. Budovy, v ktorých pôsobili, sú zároveň zaujímavé aj z pohľadu architektúry a stavebných slohov a atraktívne pre turistov nielen z týchto krajín. Preto bolo našim zámerom prepojiť informácie o osobnostiach, miestach ich pôsobenia s knižničným fondom našich knižníc, ponúknuť im knihy a iné dokumenty z fondov knižníc, ktoré s nimi súvisia. a zároveň zvýšiť záujem o služby a podujatia knižnice s využitím moderných technológií a záručením informačného a vedomostného potenciálu knižnice pri podpore turizmu a cezhraničného cestovného ruchu.

Čo v aplikácii nájdete?

S mobilnou aplikáciou Prešov – Krosno dostupnou pre mobilné telefóny a tablety v Google Play a App Store je možné spoznať výnimočných ľudí Prešova i Krosna, miestne knižnice a ešte sa pri tom zabaviť. Čo teda v aplikácii nájdete:

- 80 osobností Prešova a Krosna spisovatelia, učitelia, hudobníci, umelci, lekári a lekárnici, vedci, priekopníci, dejatelia, rodáci a ženy,
- budovy a miesta späté s ich životom,
- 16 náučných chodníkov v 3 jazykoch – slovensky, poľsky a anglicky,
- mapy a 3D prehliadky osobností,
- audiosprievodcu,
- 2 offline a 16 online kvízov,
- profily knižníc, ich pobočiek a odborných oddelení, vrátane virtuálnych prehliadok,
- prepojenie osobností na dokumenty v on-line katalógoch knižníc.

Mobilná aplikácia fungujúca na platforme Android a iOS off-line navyše ukáže používateľovi jeho aktuálnu polohu na mape a zobrazí náučné chodníky v jeho okolí. v aplikácii sú fotografie s možnosťou zväčšovania a textové informácie s fulltextovým vyhľadávaním.

Praktické využitie aplikácie

Aplikácia je určená aktívnym i potenciálnym čitateľom knižníc, knihovníkom, študentom základných, stredných a vysokých škôl, učiteľom humanitných a prírodovedných predmetov, turistom a turistickým sprievodcom, ako i znevýhodneným skupinám obyvateľov.

- Aktívni i potenciálni čitatelia knižnice získajú lepšie informácie o knižničnom fonde knižnice v kontexte s významnými osobnosťami Prešova a Krosna
- Knihovníci získajú pomôcku pri organizovaní pravidelných podujatí pre verejnosť spracovaním zaujímavých tematických okruhov.
 - ✓ V prvom rade ich môžu využívať pri organizovaní informačných exkurzií. Vzhľadom na to, že knižnice disponujú viacerými miestami, na ktorých poskytujú služby čitateľom a návštevníkom, môžu knihovníci aplikáciu využiť na celkové predstavenie činnosti a profilu knižnice na každom pracovisku, čo doteraz bolo možné len slovne, no s aplikáciou im to môžu priblížiť vo virtuálnej podobe, obsahujúcou všetky pobočky a odborné oddelenia s popisom ich činnosti a s možnosťou zobrazenia jednotlivých pracovísk na mape.
 - ✓ Aplikáciu môžu využiť pri organizovaných besedách a podujatiach zameraných na jednotlivé osobnosti v náučných chodníkoch, napríklad pri príležitosti ich výročí, alebo pri tematicky zameranom podujatí podľa obsahu jednotlivých náučných chodníkov.

- ✓ Rovnako je možné pripraviť podujatie na predstavenie samotnej aplikácie so zameraním na jej benefity v podobe prepojenia na on–line katalógy knižnice a spoznávanie miestnych dejín. Takéto podujatia absolvovali už stovky prešovských študentov v Centre regionálnych dokumentov Krajskej knižnice P. O. Hviezdoslava v Prešove. Dozvedeli sa, ako sa orientovať na jednotlivých náučných chodníkoch, ako zistiť, ktoré miesta v meste súvisia s konkrétnou osobnosťou, prečítať či vypočúť si základné údaje o nich i to, aké knižné dokumenty k daným osobnostiam knižnica vlastní. Zároveň sa naučili pracovať s on–line katalógom, ako vyhľadať knihu, ako zistiť, či je kniha dostupná na požičanie alebo len na prezenčnú výpožičku, v ktorej pobočke ju nájdú a ako si ju môžu objednať či rezervovať. Vyskúšali si tiež kvízy, ktoré ich veľmi bavili a ocenili možnosť rýchleho získania rôznorodých informácií, najmä príležitosť pracovať s aplikáciou na tabletoch a veľkoplošnej interaktívnej obrazovke.
- Učitelia humanitných a prírodovedných predmetov na základných a stredných školách môžu vďaka mobilnej aplikácii a virtuálnej prehliadke zatriktívniť vyučovanie.
 - ✓ Dejepisári môžu na hodinách zameraných na regionálnu históriu využiť všetky náučné chodníky, najmä však chodník rodákov.
 - ✓ Pre slovenčinárov je určený chodník spisovateľov.
 - ✓ Učitelia Náuky o spoločnosti sa môžu zamerať na chodník priekopníkov či chodník vedcov.
 - ✓ Pre učiteľov estetiky je vhodný chodník umelcov.
 - ✓ Učitelia hudobnej výchovy v aplikácii nájdú chodník hudobníkov.
 - ✓ Chodník učiteľov iste ocenia na hodinách pedagogiky.
 - ✓ Geografi môžu využiť krosniansku časť aplikácie.
 - ✓ Angličtinári a poľštinári môžu využiť všetky chodníky, nakoľko aplikácia je dostupná aj v týchto jazykových mutáciách.
 - ✓ Pre učiteľov zdravotných škôl je pripravený chodník lekárnikov.

Výhodou je, že po absolvovaní chodníkov si študenti môžu získané vedomosti overiť v online kvízoch a v prípade, ak ich niektorá osobnosť zaujme, zistiť si jedným preklikom k nej dostupnú literatúru v knižnici. Učitelia im tiež môžu zadať úlohu spracovať podrobnejšie jednotlivé osobnosti a využiť pri tom dostupné knižničné publikácie.
- Turisti a turistickí sprievodcovia ich môžu využiť na spoznávanie a prehliadku mesta, pričom iste ocenia audiosprievodcu či možnosť využiť aplikáciu offline a zobrazenie ich aktuálnej polohy na mape i bodov záujmu prepojených s významnými osobnosťami.
- Aplikácia je prispôsobená aj pre nevidiacich a slabozrakých či sluchovo postihnutých. v mobilnej aplikácii sú totiž fotografie s možnosťou zväčšovania, textové informácie s fulltextovým vyhľadávaním určené pre sluchovo postihnutých, ktorí majú k dispozícii informačné texty a návod k ovládaniu. Nevidiaci a slabozrakí môžu využiť audio komentár ku každej osobnosti.
- V neposlednom rade je aplikácia vhodným prostriedkom na spoznávanie knižníc, miest a ich osobností pre osoby s obmedzeným pohybom ako i pre starších ľudí, ktorí sa tak môžu virtuálne prejsť mestom z pohodlia svojich domovov.

Prínos mobilnej aplikácie Prešov – Krosno

Mobilná aplikácia Prešov – Krosno, ako výsledok projektu *Knižnice v čase a priestore* so zameraním na predstavenie 80 osobností Prešova a Krosna sa venuje kultúre slovensko–poľského pohraničia, pre ktoré je charakteristická symbióza rôznych národnostných skupín obyvateľov. Projektovými aktivitami partneri vyzdvihujú ich silné stránky vychádzajúce z historického, kultúrneho a prírodného dedičstva a zároveň poukávajú na potrebu dobrého spolunažívania, zachovania rovnakých príležitostí a nediskriminácie akejkoľvek skupiny obyvateľov územia. Využitie projektu nie je obmedzené len na dobu jeho trvania, nakoľko školy, turisti ale i pracovníci knižnice môžu zúročiť jeho obsah aj v budúcnosti pri ďalších prednáškach, podujatiach alebo pri pripomínaní si výročí jednotlivých osobností. Nesporným benefitom je i edukačná hodnota mobilnej aplikácie a možnosti jej využitia pri organizovanom či individuálnom vzdelávaní. Simultánne sa tým zviditeľní činnosť bibliografického oddelenia, ktoré systematicky spracúva a monitoruje miestnu regionálnu tlač so zreteľom na zachytenie a uchovanie dôležitých udalostí, momentov i osobností regiónu v permanentne budovanej elektronickej databáze článkovej bibliografie. Verejné knižnice sú kľúčovým miestom získavania relevantných a overených informácií, preto by v nich takáto praktická pomôcka pre poznanie regionálnych osobností nemala chýbať.

AKTUÁLNY PREHĽAD IMPLEMENTOVANÝCH KNIŽNIČNO– INFORMAČNÝCH SYSTÉMOV NA SLOVENSKU

Jitka Kmeťová

Slovenská ekonomická knižnica Ekonomickej univerzity v Bratislave, jitka.kmetova@euba.sk

Abstrakt

Obsahom príspevku je vypracovanie analýzy súčasnej situácie v oblasti implementácie knižnično–informačných systémov (KIS) v knižniciach Slovenskej republiky. v príspevku je okrem prehľadu aktuálne používaných KIS uvedená sumarizácia stavu využívania knižnično–informačných systémov z hľadiska regionálneho, ale aj podľa jednotlivých typov knižníc. na základe výsledkov analýzy a zistení sa pokúsime vypracovať predikcie nasledujúceho vývoja. Zámerom je načrtnúť možné riešenia na zlepšenie.

Abstract

The content of the article is the development of an analysis of the current situation in the field of implementation of a library information systems (LIS) in the libraries of the Slovak Republic. In addition to an overview of currently used LIS, this article summarizes the state of use of library information systems from a regional point of view and according to individual types of libraries. Based on the results of the analysis and findings we will try to make predictions of the next development. Additionally, the intention of this article is to outline possible solutions for improvement.

Kľúčové slová

analýza stavu, knižnica, knižnično–informačné systémy, predikcia, Slovensko, typy knižníc

Key words

library, library information systems, library type, prediction, Slovak Republic, status analysis

Úvod

Téma implementácie a fungovania knižnično–informačných systémov v rámci Slovenskej republiky dlhodobo patrí k najzávažnejším neriešeným problémom knižníc. Knižnično–informačné systémy sú dôležitým nástrojom bežnej činnosti knižníc, ale ovplyvňujú aj možnosti smerovania ďalšieho rozvoja vo všetkých oblastiach. Knižnično–informačné systémy sú dôležité z hľadiska efektívneho spravovania knižníc, udržateľnosti, technologického zabezpečenia a najmä možnostiam prispôsobenia sa neustále narastajúcim nárokom či očakávaniam používateľov. Knižovnícka obec akútne potrebuje riešenie situácie. Skutočnosť, že knižnično–informačné systémy sú jednou z oblastí záverečnej správy Ministerstva kultúry SR z roku 2020 Revízia výdavkov na kultúru [1], preto vzbudila veľké nádeje. Ďalším dôležitým signálom pre knižnice je, že táto problematika sa stala súčasťou Programového vyhlásenia vlády Slovenskej republiky na roky 2020–2024 [2], kde sa konkrétne uvádza: *Vláda SR vytvorí podmienky pre vybudovanie integrovaného knižničného informačného systému na národnej úrovni. Vláda SR taktiež vytvorí legislatívne podmienky na zlepšenie elektronických knižnično–informačných služieb.* Prijatiu tak závažného riešenia s celoslovenským dosahom, ktoré si bude s najväčšou pravdepodobnosťou vyžadovať nemalé ekonomické, prevádzkové, personálne a iné náklady, musí predchádzať dôkladná analýza aktuálneho stavu, ktorá môže byť prospešná pri určitých rozhodovacích procesoch.

Analýza súčasného stavu

Pre zistenie aktuálneho stavu využívania knižnično–informačných systémov v slovenských knižniciach (ďalej len „KIS“) bola zvolená metóda získavania údajov formou priameho oslovenia jednotlivých knižníc, prieskumom v katalógoch, na webových stránkach dodávateľov KIS a osobným rozhovorom. Neoceniteľnú pomoc poskytli regionálne knižnice s krajskou pôsobnosťou, ktoré poskytli prehľady o knižniciach vo svojej pôsobnosti.

Do prieskumu neboli zahrnuté stagnujúce knižnice a ani školské knižnice s výnimkou Strednej odbornej školy masmediálnych a informačných štúdií v Bratislave, keďže v adresári školských knižníc je ich aktuálne uvedených viac ako 1500. pre potreby prieskumu tiež nie sú obecné knižnice rozdelené podľa toho, či majú profesionalizovaných alebo neprofesionalizovaných zamestnancov. Porovnanie s predchádzajúcim prieskumom Slovenskej asociácie knižníc z roku 2020 totiž ukázalo, že tieto údaje sú dynamické čím sa sťažuje prípadná komparácia v budúcich obdobiach.

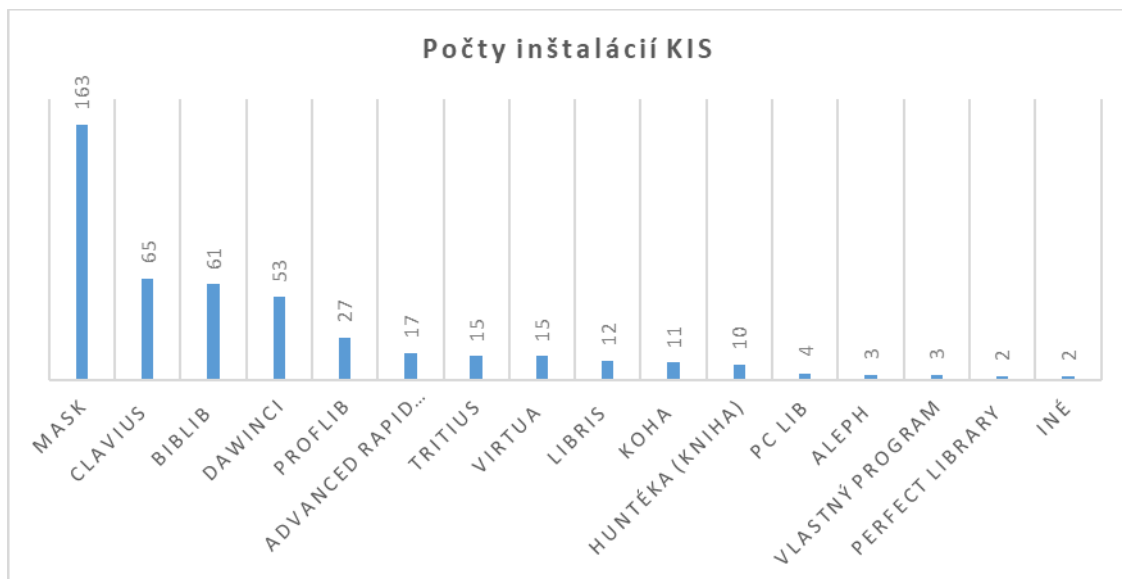
Do analýzy bolo spracovaných celkovo 463 knižníc, ktoré používajú automatizovaný knižnično-informačný systém: Slovenská národná knižnica (1), vedecké knižnice (7), regionálne knižnice s krajskou pôsobnosťou (8), regionálne (30), mestské (94), obecné (262), špeciálne (27), akademické (33) a 1 školská.

Z hľadiska regionálneho zastúpenia sú knižnice podľa samosprávnych krajov zastúpené nasledovne: Banskobystrický (62), Bratislavský (72), Košický (41), Nitriansky (62), Prešovský (79), Trenčiansky (35), Trnavský (50), Žilinský (62).

Výsledky prieskumu

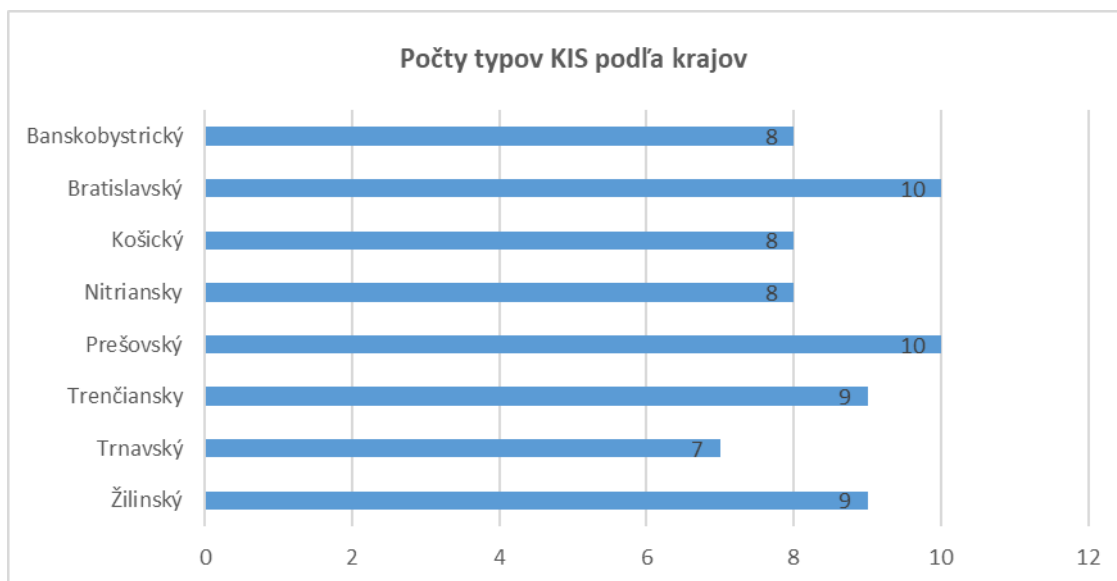
Výsledky prieskumu ukázali, že v 463 knižniciach je používaných celkovo 19 systémov, z toho 3 knižnice uviedli, že používajú vlastný systém, ktorý vyhovuje ich potrebám. v rámci tohto prieskumu sa cielene nezisťovali verzie KIS ani ich aktualizácie.

V absolútnych číslach, t. j. bez rozdelenia podľa regiónov alebo typov knižníc, sú v grafe č. 1 uvedené údaje o implementovaných KIS zoradené podľa počtu zostupne.

Graf 1: Počty inštalovaných KIS v absolútnych číslach

V prípade regionálneho zastúpenia implementovaných systémov je možné skonštatovať, že vo všetkých krajoch sa používa 7 až 10 rôznych KIS – vid' graf č. 2.

Graf 2: Počty typov KIS používaných v jednotlivých krajoch

Hodnotenie používania jednotlivých typov KIS v absolútnych číslach ukázalo, že okrem Bratislavského a Trenčianskeho kraja je jednoznačne najviac používaný systém MaSK (163), nasleduje Clavius (65) a Biblib (61). Ak sa však z celkového počtu odrátajú obecné knižnice, pretože v absolútnych číslach sa na výsledku podieľajú najväčším počtom, mení sa poradie používanosti systémov na DAWINCI (51), Clavius (42) a MaSK (25).

Z hľadiska typov sú jednotlivé KIS zastúpené rôzne, ale podľa počtu inštalácií je zreteľné, že niektoré typy KIS sú viac špecializované alebo knižnice z rôznych dôvodov (napr. historických, finančných, technologických) neprešli na iný systém. Podrobnejší prehľad jednotlivých systémov a ich používanie v členení na typy knižníc je uvedený v tabuľke.

	národná	vedecké	RKK	regionálne	mestské	obecné	špeciálne	akademické	školské
ARL					4		6	7	
ALEPH		1						2	
BIBLIB					5	56			
Clavius			2	5	32	23	3		
DAWINCI		1	4	22	6	2	2	15	1
HunTéka (Kniha)					2	8			
KOHA					5	6			
Libris					4	8			
MaSK					23	138	1	1	
PC LIB						4			
Perfect Library						2			
ProFLIB					5	9	9	4	
Tritius			2	3	7	3			
Virtua	1	4			1		5	4	
vlastný program						2	1		
iné						1	1		

Tabuľka 1: KIS podľa typov knižníc

Neočakávaným výsledkom realizovaného prieskumu je zistenie, že na Slovensku je k dispozícii najmenej 8 súborných katalógov, ktoré sú podobne ako KIS veľmi rôznorodé [3, 4, 5]. Niektoré z nich boli vytvorené v rámci projektu KIS3G, ale ich počet indikuje skôr snahu sanovať reálnu neexistenciu

jednotného prístupu ku knižničným a informačným zdrojom v slovenských knižniciach. Súborné katalógy: Slovenská knižnica, Portál ku katalógom a zbierkam slovenských knižníc (KIS3G, 19 knižníc), Súborný katalóg periodík SR (KIS3G, uvedených 513 lokácií), Súborný katalóg používateľov MaSK (CEIT, počet knižníc neuvedený), Infogate (SVOP, viac než 120 knižníc), Súborný katalóg knižníc Banskobystrického samosprávneho kraja (SVOP, 6 knižníc), Súborný katalóg knižníc Bratislavského samosprávneho kraja (SVOP, 22 knižníc), Súborný katalóg Trenčianskeho samosprávneho kraja (Tritius Solutions, 12 knižníc), Súborný katalóg regionálnych knižníc Žilinského kraja (LANius, 5 knižníc).

Ďalším zistením v rámci prieskumu je skutočnosť, že v rámci rôznych webových zdrojov sú dohľadateľné rôzne adresáre slovenských knižníc, ktoré však nie sú jednotné. Napr. na stránke Ministerstva kultúry je dostupný Zoznam knižníc vo formáte xls s uvedenou aktualizáciou 8.9.2022 a celkovým počtom knižníc 5 296 vrátane vyradených knižníc, ale našli sa v ňom aj údaje neaktuálne už niekoľko rokov. v Adresári knižníc SNK je uvedených 2 374 knižníc vrátane stagnujúcich a zrušených, no akademické knižnice sú v ňom zaradené úplne osobitne. Univerzitná knižnica v Bratislave má tiež Adresár knižníc SR, kde uvádza číslo 1 005, no niektoré údaje sú už neaktuálne. Ďalej sa dajú nájsť Adresár knižníc SR na portáli Slovenská knižnica (uvádza aktualizáciu v r. 2015), Zoznam knižníc SR na portáli Infolib, či Adresár školských knižníc na stránke Slovenskej pedagogickej knižnice.

Zhrnutie a predikcia ďalšieho vývoja

Prieskum jednoznačne potvrdil, že v rámci knižničnej sústavy je používaných až 19 KIS, ktoré pracujú na rôznych technologických platformách a s rôznymi formátmi. v praxi sú stále používané KIS, ktoré už nie sú podporované, resp. ktorých vývoj sa ukončil. Konkrétnymi príkladmi sú systémy Clavius (vývoj systému približne do roku 2010), Libris (spoločnosť v r. 2004 zanikla, vyzvala knižnice na konverziu do iného programu) alebo Perfect Library (kancelársky program neaktualizovaný od r. 2009).

Viacero knižníc v rámci prieskumu avizovalo, že nad zmenou KIS uvažujú. Jedná sa prevažne o užívateľov systému Virtua. Niekoľko knižníc zvažuje a 2 knižnice už realizujú prechod na open-source systém KOHA (Knižnica CVTI, Ústredná knižnica SAV). Ďalším z prístupov riešenia zlej situácie je kombinovanie funkcionalít rôznych KIS (napr. Univerzitná knižnica v Bratislave používa KIS Virtua a ARL). Deklarované zámery knižníc zmeniť/nezmeniť používaný systém však nie je úplne jednoduché vyhodnotiť, pretože na takéto rozhodnutie má značný vplyv podpora zriaďovateľa, finančné, technické, personálne možnosti, atď. Existuje predpoklad, že postoj určitých knižníc by ovplyvnila realizácia vládou plánovaného vybudovania integrovaného knižničného informačného systému na národnej úrovni.

Prieskum tiež preukázal, že v rámci knihovníckej komunity je rôznorodá úroveň zdatnosti pomenovať a posúdiť klady a zápory jednotlivých KIS, resp. identifikácia informačných systémov nie je vždy celkom dostatočná. v tejto oblasti je výzvou ďalšie vzdelávanie, ktoré umožní najmä menším knižniciam aktívnejšie spolupracovať.

V prípade neriešenia celkovej situácie sa dá predpokladať, že naďalej sa budú zväčšovať rozdiely medzi knižnicami v regiónoch a aj medzi jednotlivými typmi knižníc. KIS totiž nie je len základný a užitočný pracovný nástroj knihovníka. Je nutné si uvedomiť, že knižnica prostredníctvom svojho online katalógu sprostredkúva prvotný prístup k svojim fondom. Katalóg sa tak stáva jednou zo vstupných brán do knižníc. Pri zastaralých systémoch sa preto môže stať, že zo strany verejnosti dôjde k nesprávnemu vyhodnoteniu úrovne poskytovaných služieb, čo si určite žiadna knižnica neželá.

Odporúčania vyplývajúce z prieskumu

Ako sa uvádza v Rozpracovaní programového vyhlásenia vlády na roky 2020 – 2024 [6], napriek snahám sa na Slovensku nepodarilo zaviesť funkčný a efektívny celonárodný knižnično-informačný systém. Knihovnícka obec vrátane profesijných združení deklaruje záujem byť v tomto procese aktívnym spolupracovníkom. na viacerých fórach zaznievajú výzvy na riešenie situácie a tento

prieskum oprávnenosť výziev iba potvrdil. Ako prvý a azda najzásadnejší krok je nájsť odpovede na základné otázky – ČO? pre KOHO? KTO? AKO?

Ďalším z krokov by malo byť rozhodnutie, aký systém zaviesť po technologickej a funkčnej stránke. k dispozícii je mnoho možností. Či už je to systém proprietárny (softvér a vybavenie je licencované držiteľom autorských práv), pri ktorom je potrebné vziať do úvahy silnú závislosť na producentovi systému. Alebo je to open–source KIS, či využitie tzv. slobodného softvéru, kde sú však dôležité licenčné nastavenia prístupov k zdrojovým kódom. Ďalším riešením je napr. zdieľaný katalóg s automatizovanou synchronizáciou, do ktorého sa tzv. „sypú dáta“. Zdieľaná platforma je výhodná v jednoduchšej spolupráci, avšak zložitejšia na udržateľnosť. Asi najprogresívnejšia a pre oblasť verejnej a štátnej správy zaujímavá je možnosť využitia tzv. discovery systému, teda vyhľadávača „postaveného“ nad katalógmi knižníc. Každé riešenie má svoje klady i zápory. Voľba toho najvhodnejšieho by však mala vzniknúť v spolupráci a na základe diskusie, analýz a komparácie potrieb knižníc i používateľov. Ak je cieľom zaviesť knižnično–informačný systém skutočne ako celonárodný, mali by byť reflektované všetky typy knižníc. Knižnice sa líšia príslušnosťou do zriaďovateľských pôsobností od súkromných cez inštitucionálne až po verejné, od samosprávy až po ministerstvá. na dosiahnutie spoločného riešenia je preto v prvom rade nevyhnutná medzirezortná spolupráca a zastúpenie všetkých zložiek knižničnej sústavy.

Bibliografické odkazy

- [1] Inštitút kultúrnej politiky. Revízia výdavkov na kultúru : záverečná správa, 2020. Dostupné na https://www.culture.gov.sk/wp-content/uploads/2020/10/Revizia_vydavkov_na_kulturu_-_zaverecna_sprava_compressed.pdf.
- [2] Programové vyhlásenie vlády SR na obdobie rokov 2021–2024. Dostupné na <https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=477513>.
- [3] InfoGate. Online. Dostupné na <https://www.infogate.sk/?seo=InfoGate-Hlavn%C3%A1-str%C3%A1nka&fn=IGIndexChildY4E8E>
- [4] Slovenská knižnica : Portál ku katalógom slovenských knižníc. Online. ©2020 Dostupné na <https://www.kis3g.sk/>
- [5] Slovenská národná knižnica : Súborné katalógy. Online. ©2014. Dostupné na <https://snk.sk/sk/katalogy.html>
- [6] Rozpracovanie Programového vyhlásenia vlády SR na roky 2012–2016 na podmienky rezortu kultúry. Dostupné na https://www.culture.gov.sk/wp-content/uploads/2020/09/Programove_vyhlasenie_kultura_2020-2024.pdf.

Príloha 1: Používané KIS v abecednom poradí, stav k 1.10.2022

ALEPH	Počet knižníc: 3	
<i>ExLibris</i>		akademické: 2 vedecké: 1
Advanced Rapid Library (ARL)	Počet knižníc: 17	
<i>Cosmotron Slovakia&Bohemia, s.r.o.</i>		akademické: 7 mestské: 4 špeciálne: 6
Bach Pro Muzeum	Počet knižníc: 1	
<i>Bach systems, s.r.o.</i>		špeciálne: 1
BIBLIB – systém pre malé knižnice	Počet knižníc: 61	
<i>SVOP, s.r.o.</i>		mestské: 5 obecné: 56
Clavius	Počet knižníc: 65	
<i>LANius, s.r.o.</i>		mestské: 32 obecné: 23 regionálne krajské: 2 regionálne: 5 špeciálne: 3
DAWINCI	Počet knižníc: 53	
<i>SVOP, s.r.o.</i>		akademické: 15 mestské: 6 obecné: 2 regionálne krajské: 4 regionálne: 22 školské: 1 špeciálne: 2 vedecké: 1
HunTéka (Kniha)	Počet knižníc: 10	
<i>Monguz Kft</i>		mestské: 2 obecné: 8
KOHA – Open Source systém	Počet knižníc: 11	
<i>podporu zabezpečuje: TEMPEST, a.s.</i>		mestské: 5 obecné: 6
Libris	Počet knižníc: 12	

<i>Acom Soft</i>		mestské: 4 obecné: 8
MaSK – systém pre malé a stredné knižnice	Počet knižníc: 163	
<i>distribútor: Slovenská národná knižnica</i>		akademické: 1
<i>v spolupráci s CEIT, s.r.o.</i>		mestské: 23 obecné: 138 špeciálne: 1
PC LIB	Počet knižníc: 4	
<i>údaje nezistené</i>		obecné: 4
Perfect Library	Počet knižníc: 2	
<i>PH–Software</i>		obecné: 2
ProfLIB	Počet knižníc: 27	
<i>CEIT, s.r.o.</i>		akademické: 4 mestské: 5 obecné: 9 špeciálne: 9
Tritius	Počet knižníc: 15	
<i>Tritius Solutions, a.s.</i>		mestské: 7
<i>priamy nástupca systému Clavius</i>		obecné: 3 regionálne krajské: 2 regionálne: 3
Virtua ILS	Počet knižníc: 15	
<i>VTLS Inc. / Innovative Interfaces</i>		národná: 1 akademické: 4 mestské: 1 špeciálne: 5 vedecké: 4
WinCITY Knižnica	Počet knižníc: 1	
<i>Topset Solution, s.r.o.</i>		obecné: 1
<i>balík programov pre samosprávy</i>		
vlastný program	Počet knižníc: 3	
		obecné: 2 špeciálne: 1

KNIŽNIČNO–INFORMAČNÝ SYSTÉM DAWINCI V REGIONÁLNYCH KNIŽNICIACH BANSKOBYSSTRICKÉHO SAMOSPRÁVNEHO KRAJA

Peter Černek – Lenka Malovcová

Banskobystrický samosprávny kraj, peter.cernek@bbsk.sk

Krajská knižnica Ľudovíta Štúra, lenka.malovcova@kskls.sk

Abstrakt

Výber a implementácia spoločného knižnično–informačného systému pre regionálne knižnice Banskobystrického kraja. Praktické skúsenosti s prácou v knižnično–informačnom systéme od roku 2019 a jeho prispôbenie požiadavkám regionálnych knižníc.

Abstract

Selection and implementation of common library and information system for the regional libraries of Banská Bystrica Self–Governing Region. Practical experiences from library system practice since 2019 and its adaptation to the requirements of regional libraries.

Kľúčové slová

Banskobystrický samosprávny kraj, knižnično–informačné služby, Krajská knižnica Ľudovíta Štúra, regionálne knižnice, súborný katalóg regionálnych knižníc

Key words

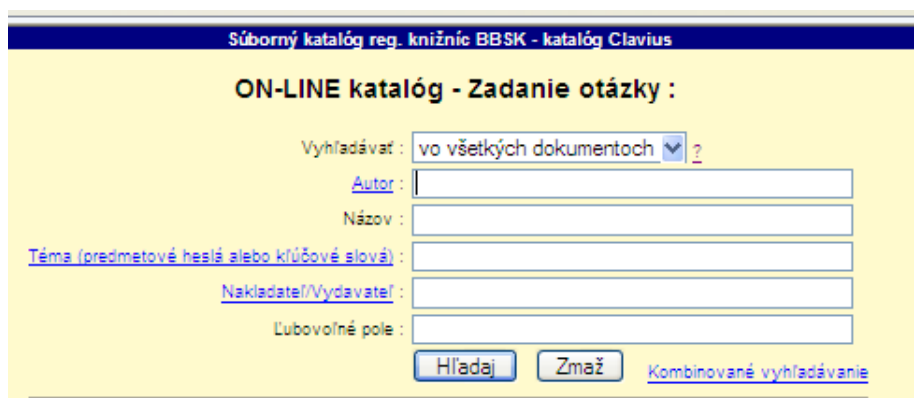
Banská Bystrica Self–Governing Region, library information system, The Regional Library of Ľudovít Štúr, regional libraries, union catalogue of regional libraries

Úvod

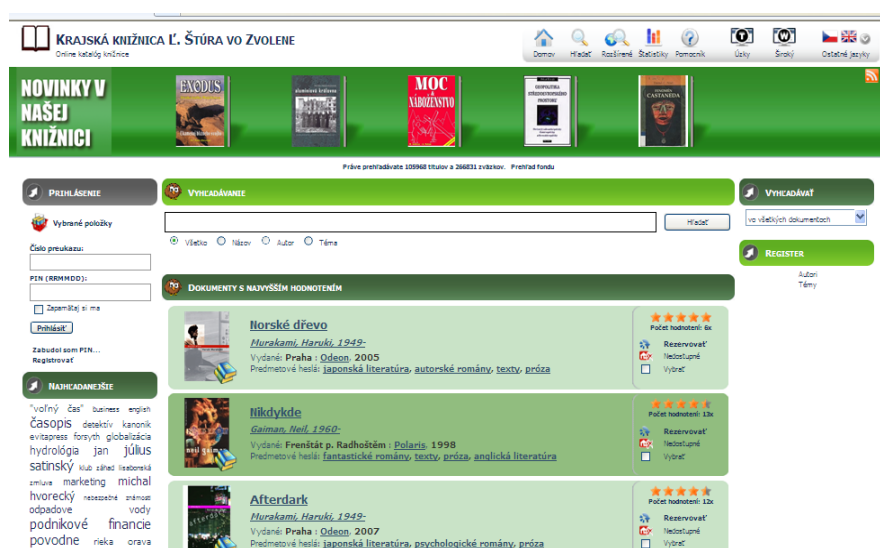
Hlavnou myšlienkou a cieľom bolo mať jednotne fungujúci a hlavne prepojený knižnično–informačný systém (ďalej len „KIS“) minimálne na krajskej úrovni, keď sa to už nepodarilo implementovať na národnej úrovni. Tento dôležitý aspekt v rámci našej platformy bol osvojený veľmi rýchlo, nakoľko zohľadňoval, akým smerom sa vyvíja naša spoločnosť v prepojení s novými technológiami, ktoré môžu posúvať tradičné KIS na novú úroveň a pre používateľov sú oveľa viac prívetivejšie.

Spoločný KIS v kraji

Myšlienka spoločného krajského KIS regionálnych knižníc Banskobystrického samosprávneho kraja (ďalej len „BBSK“) vznikla už pred rokom 2019, o jeho počiatkoch môžeme hovoriť od roku 2007. Tento rok bol pre nás prelomový, nakoľko bolo po dohode prijaté záväzné rozhodnutie o spoločnom KIS, ktorý mal byť implementovaný do všetkých regionálnych knižníc BBSK vrátane spoločného prepojenia na krajskej úrovni (Krajská knižnica Ľudovíta Štúra vo Zvolene, Verejná knižnica Mikuláša Kováča v Banskej Bystrici, Novohradská knižnica v Lučenci, Knižnica Mateja Hrebendu v Rimavskej Sobote, Hontiansko–novohradská knižnica A. H. Škultétyho vo Veľkom Krtíši a Knižnica Jána Kollára v Kremnici). Tým najvhodnejším systémom bol pre nás Clavius, ktorý v roku 2012 získal nadstavbu v podobe nového online katalógu pod názvom Carmen.

Obrázok 1: Vizuál online súborného katalógu CLAVIUS regionálnych knižníc BBSK (rok 2011)

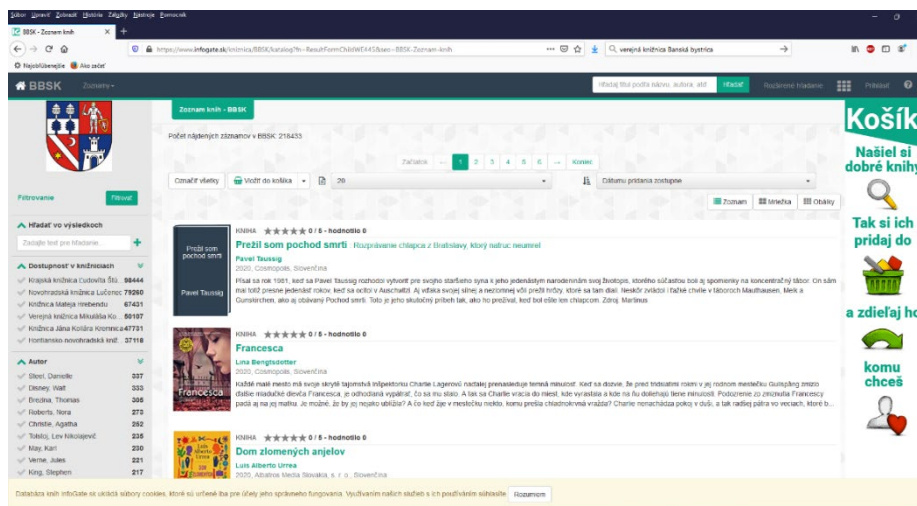

Obrázok 2: Vizuál online katalógu CARMEN (rok 2012)

Mať jednotný systém umožňujúci individuálnu prácu jednotlivých knižníc, a na druhej strane ich prepojiť cez súborný katalóg, ktorý umožňuje knihovníkom a čitateľom nájsť a rezervovať knihu, resp. bez problémov si ju objednať od inej regionálnej knižnice v kraji, pokiaľ nie je dostupná v jeho domovskej knižnici. To bol jeden z našich najdôležitejších a spoločných cieľov na najbližšie roky – prepájať naše knižnice a našich čitateľov nielen na úrovni regionálnej knižnice, ale celého BBSK prostredníctvom súborného katalógu. po niekoľkoročnom úspešnom vzájomnom prepájaní pri poskytovaní KIS boli naše regionálne knižnice BBSK a rovnako aj my postavení do situácie, kedy KIS Clavius prestal byť modernizovaný dodávateľskou firmou. Začali sme si klásť otázku, či budeme naďalej využívať uvedený systém, ktorého životný cyklus skončil, alebo sa posunieme niekam ďalej. Pri rozhodovaní, do akého KIS sa rozhodneme ísť, sa viedli dlhoročné odborné debaty, ktoré poukazovali aj na možnosť individuálneho výberu systému podľa jednotlivých potrieb regionálnych knižníc (ďalej len „RK“). Záväzné rozhodnutie padlo na konci roka 2018, a to aj na základe spracovaných analýz a pracovných stretnutí, ktoré vychádzali z týchto podmienok:

- nový KIS musí zohľadňovať súčasný technický stav infraštruktúry v knižniciach,
- KIS musí byť regionálne prepojený medzi všetkými knižnicami v zriaďovateľskej pôsobnosti BBSK,
- garancia KIS najmenej po dobu 5 rokov bez dodatočných nákladov,
- prevádzkovanie KIS po 5 rokoch bude pre knižnicu udržateľné (technicky, ako i finančne),
- cena KIS.

Rozhodovanie bolo ťažké, nakoľko sa naše regionálne knižnice pri výbere rozhodovali medzi dvomi KIS a to Tritius a Dawinci, ktoré zohľadňovali skoro všetky odborné požiadavky. BBSK ako zriaďovateľ regionálnych knižníc prostredníctvom oddelenia kultúry Úradu BBSK zbral do úvahy aj ďalšie skutočnosti a rozhodol sa pre **KIS Dawinci**. Medzi uvedené skutočnosti patrilo aj fakt, že garantovali bezplatný prechod na nový KIS Bibliu, ktorý už teraz môžu bezodplatne využívať malé knižnice s knižničným fondom do 2 500 knižničných jednotiek. Tu sme videli veľký priestor pre regionálne knižnice BBSK v tom, aby sa vo väčšej miere prepojili s obecnými knižnicami po odbornej a metodologickej stránke (benefitom bolo poskytovať im personálnu podporu pri implementácii KIS do bežnej knihovníckej praxe).

Obrázok 3: Vizuál online súborného katalógu DAWINCI regionálnych knižníc BBSK (rok 2020)

Jednotný regionálny KIS nám naďalej umožňoval postupovať jednotne, systematicky, a tiež ponúkal prehľadnejšie nastavenie vykazovania jednotlivých aktivít a štatistík, čím sa odstránila zbytočná duplicita a nadpráca. Rovnako sme mohli pristúpiť k systematickejšiemu školeniu našich zamestnancov a vo veľkej miere sme mali aj možnosť vzájomne sa od seba učiť a spoločne vylepšovať funkcionality. Naše dôležité skúsenosti a poznatky o fungovaní KIS sme vedeli poskytnúť všetkým obecným knižniciam, ktoré o ne prejavili záujem. Krajským garantom jednotného KIS sa stala Krajská knižnica Ľudovíta Štúra (ďalej len „KKLS“), ktorá zabezpečuje odborný dohľad a metodiku pre naše ďalšie regionálne knižnice.

Takto jednotne nastavený regionálny KIS nám umožnil v roku 2019 zaviesť do ponuky novú službu vypožičiavania e–kníh, pilotne v KKLS, a následne do ďalších regionálnych knižníc BBSK prostredníctvom jedného platobného účtu. Táto skutočnosť nám umožňuje centrálnu uhrádzať službu e–kníh dodávateľovi a nie je potrebné samostatné plánovanie rozpočtu pre 6 regionálnych knižníc BBSK (vyhli sme sa dodatočnému riešeniu presunu finančných prostriedkov podľa čerpania). Ďalším dôležitým rozmerom pre BBSK bolo, že KIS umožňuje začleniť aj naše ďalšie odborné knižnice 5 múzeí a 1 galérie v zriaďovateľskej pôsobnosti BBSK. od roku 2020 pokračujeme v našom zámere a postupne implementujeme interné databázy evidencie KJ (spracované napr. v Exceli, v BACHU alebo LIBRISe) do automatizovaného KIS Dawinci. Online katalógy (OPAC) knižníc múzeí a galérie budú súčasťou súčasného súborného katalógu regionálnych knižníc BBSK. Prostredníctvom nášho ďalšieho cieľa máme záujem sa ešte viac otvoriť verejnosti a poukázať na ukryté bohatstvo nášho knižničného fondu v celom kraji (viac ako 200 000 kníh). Jednotliví záujemcovia sa budú môcť oboznámiť so vzácnymi historickými dokumentami alebo odbornými publikáciami a lepšie ich využiť pri vedeckom bádani.

KIS Dawinci v regionálnych knižniciach BBSK

Po výbere nového KIS bolo potrebné pripraviť a naplánovať proces prechodu a školení. Školenia prebiehali v KKLS, školilo sa postupne v jednotlivých moduloch. Dohodli sa termíny konverzie a inštalácií na serveroch RK BBSK. Optimalizovali sa podmienky, aby sa zabezpečil bezproblémový prechod. Následne knihovníci testovali funkčnosť KIS, jednotlivé postupy prác boli odlišné ako v predošlom KIS Clavius. Práca nebola vždy intuitívna a bolo potrebné sa viac preklikávať k potrebným výsledkom. Náročné obdobie sme však úspešne zvládli aj vďaka ústretovej podpore firmy SVOP a ich snahe pri vývoji a programovaní potrebných zostáv, vylepšení. Pri práci s modulmi Výpožičky a Katalógizácia bola potrebná zvýšená sústredenosť a presnosť pri spracovávaní údajov o čitateľoch a knižných titulov. Výsledkom intenzívnej práce bola ale spokojnosť používateľov pri vyhľadávaní v online katalógu a zlepšenie evidencie používateľov, návštevníkov, prehľadnosť štatistík, možnosť vzdialeného prístupu do KIS a inovácie ďalších služieb. Samozrejmosťou bolo napr. hromadné vrátenie kníh z biblioboxu, prehľadné spracovanie objednávok z online katalógu (aj voľných kníh), či MVS. v roku 2019 KKLS zakúpila RFID brány a celý knižničný fond označila RFID nálepkami. Aj na túto situáciu bol KIS pripravený a dnes už majú knihovníčky zjednodušený proces vypožičiavania a vrátenia kníh. RK BBSK začali využívať POS terminály na bezhotovostnú úhradu poplatkov čitateľmi. v KIS boli prispôsobené pracovné procesy aj pre túto službu. v súčasnosti vo Verejnej knižnici Mikuláša Kováča testujú službu bibliomat.

Aký je KIS Dawinci?

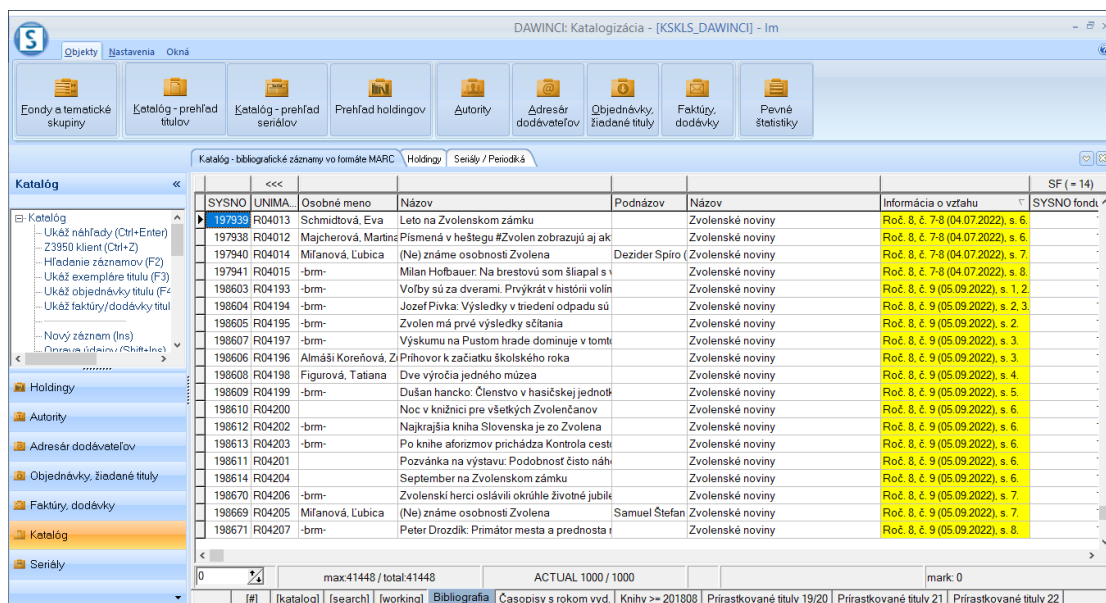
Dawinci je knižnično–informačný systém, ktorý integruje najnovšie prvky z oblasti serverových aplikácií, databázových systémov, dokumentového manažmentu a v spojení s poznatkami a skúsenosťami zákazníkov ich pretavuje do komplexného multimediálneho knižničného a informačného systému. Skladá sa z viacerých modulov. RK BBSK využívajú moduly Výpožičky, Katalóg, OPAC a Admin.

Modul Katalóg vytvára jadro celého systému. Obsahuje funkčné bloky (moduly) pre akvizíciu, katalógizáciu, správu holdingov, seriálov, objednávky, faktúry, adresár dodávateľov, rozpočty a ďalšie, ktoré sú na pozadí navzájom logicky prepojené. pre zobrazenie záznamov sa používajú prehliadače, v ktorých si používateľ sám dokáže definovať polia, podpolia, ktoré chce zobrazovať. Skupinu zobrazených záznamov je možné obmedziť pomocou filtrov. Záznamy sa zapisujú v štruktúre MARC21 do pripravených formulárov (s poliami a podpoliami pre jednotlivé typy dokumentov), ktoré sa dajú upravovať alebo sa sťahujú hotové záznamy. k záznamom je možné jednoducho pridať aj odkaz na elektronický dokument (PDF súbor, webová stránka, video, audio–ukážka a pod.) a vytvárať tak „živú“ databázu. Všetky záznamy je možné zobrazovať prostredníctvom pripravených tlačových zostáv (náhľad na obrazovke, tlač, PDF, Word, Excel) [1].

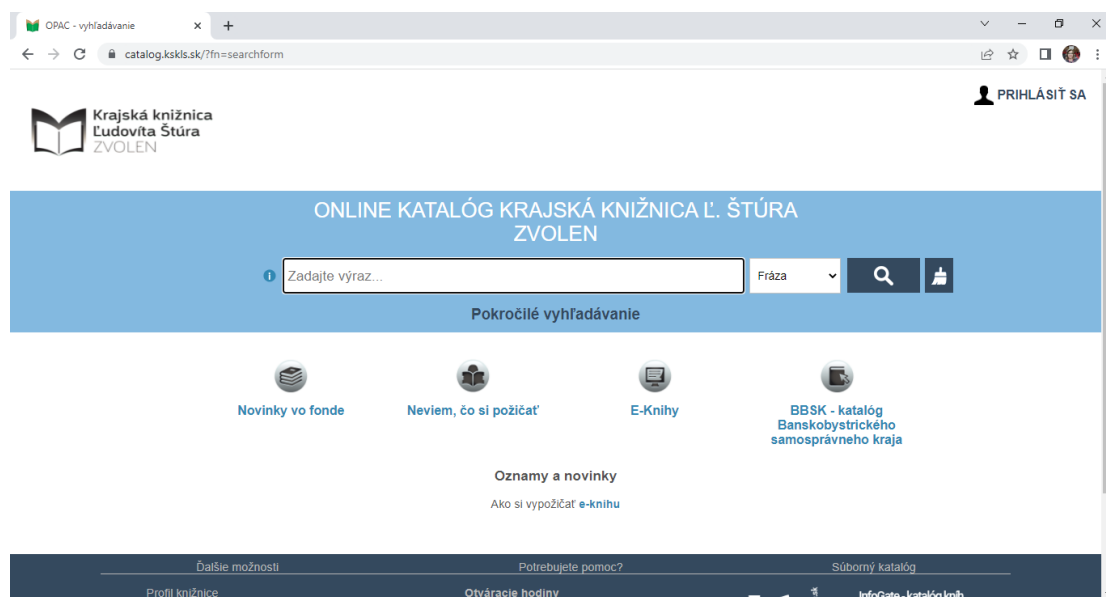
Submodul pre správu holdingov zobrazuje prehľad všetkých prírastkov v databáze. Poskytuje všetky informácie o ich počte, stave a ďalších údajoch. v submodule sa riešia aj hromadné zmeny zaradenia (zmena lokácie, zmena ceny a niektorých iných údajov). Knižnica tu môže vykonávať automatizovanú revíziu a následné úbytkovanie. k dispozícii sú všetky potrebné tlačové zostavy a štatistické prehľady (prírastkový zoznam, úbytkový zoznam, protokol o revízii a pod.). Súčasťou je aj tlač čiarových kódov [2].

Modul Výpožičky rieši automatizovaný výpožičný proces a je zameraný na činnosti súvisiace s evidenciou čitateľov a ich výpožičiek, ako sú karta čitateľa, rezervácie, upomienky, objednávky, poplatkov a služieb a ďalších súvisiacich údajov. Umožňuje vytvárať ľubovoľný počet kategórií čitateľov (študent, dôchodca, MVS...) a ich špecifické nastavenia. Systém upozorňuje obsluhu na nezaplatený registračný poplatok, nevysporiadané finančné podlžnosti, prekročenie maximálneho počtu vypožičateľných dokumentov či pokus o vypožičanie dokumentov so špeciálnym režimom. Zoznam čitateľov je zobrazovaný v prehliadači formou stĺpcov. Definovanej skupine čitateľov je možné poslať hromadný e–mail/sms správu s vlastným textom. Systém automaticky generuje a posiela čitateľom

a knižnici definované notifikácie formou sms a/alebo emailom (napr. pripomenka/upomenka, avízo o pripravenej objednávke, potvrdenie vrátenia kníh cez bibliobox so stavom konta a i.). k dispozícii sú prehľadné štatistiky o čitateľoch, návštevníkoch, poplatkoch, výpožičkách, MVS a i. Zaujímavou funkciou je hromadný príchod tried, prehľad tried a škôl [3].

Obrázok 4: Vizuál modulu Katalogizácia v KIS DAWINCI

Obrázok 5: Vizuál online katalógu Krajskej knižnice Ľudovít Štúra

OPAC (online katalóg) umožňuje používateľom pomocou webového prehliadača prezeráť, vyhľadávať, objednávať a rezervovať tituly knižnice z fondu. OPAC je maximálne nastaviteľný a je responzívny. Používateľom ponúka intuitívne vyhľadávanie podľa jednoduchého slova alebo zloženého, voľne tvoriteľného výrazu, plnotextové vyhľadávanie a prístup k plným textom. Výsledok hľadania je možné zobrazíť vo viacerých náhľadoch a zoradiť podľa viacerých kritérií. Záznamy obsahujú obálky kníh, anotácie, multimédia. Relevantné záznamy si používatelia môžu uložiť do košíka, obsah košíka uchovať,

vytlačiť a/alebo poslať na ľubovoľnú emailovú adresu. k dispozícii je sekcia s rebríčkami pre nerozhodnutých „Neviem, čo si požičať“ alebo „Požičiavané spoločne s...“. Obsahuje webový formulár na predregistráciu čitateľov, žiadanky na nákup dokumentov do knižnice a i. [4].

Záznamy o knižných tituloch sú súčasťou súborného katalógu Infogate, ktorý obsahuje viac ako 1,5 milióna záznamov knižných titulov. RK BBSK majú aj vlastný súborný katalóg, ktorého súčasťou budú aj databázy múzeí a galérií v kraji – Súborný katalóg knižníc BBSK.

Regionálne knižnice BBSK ponúkajú od roku 2020 na vypožičiavanie viac ako 10 000 e–kníh z Palmknihy.cz. Ponuka e–kníh je súčasťou OPACu, prostredníctvom ktorého realizujú svoje výpožičky. v roku 2020 bolo realizovaných 2 911 výpožičiek e–kníh, v roku 2021 ich bolo 3 471 a tento rok za prvých 8 mesiacov ich bolo 2 070. Služba je obľúbená a pribúdajú aj čitatelia, ktorí nevyužívajú výpožičky tlačených kníh, ale len e–kníh.

Skúsenosti z praxe

Knihovníčky, ktoré predtým pracovali v KIS Clavius, sa nevyhnú porovnávaniu obidvoch KIS. KIS Clavius bol viac intuitívnejší, prehľadnejší, jednoduchší pri spracovaní kníh a výpožičnom procese. KIS Dawinci je náročnejší na pozornosť, preklikávanie, spracovanie záznamov je zložitejšie, vyžaduje väčšiu sústredenosť a trvá dlhšie. Vypĺňanie polí a podpolí vyžaduje väčšiu precíznosť a viac času. Pri práci so štatistikami je potrebné nastavovať opakovane filtre. Všetky knihovníčky si ale pochvaľujú dobrú spoluprácu s podporou KIS Dawinci a možnosť zadávať problémy na riešenie a vývoj cez elektronický systém požiadaviek.

A čo ďalej?

KIS Dawinci sa stále vyvíja, prispôsobuje požiadavkám knihovníkov zo všetkých knižníc, ktoré ho využívajú. Pri aktualizáciách systému sú zavedené viaceré novinky, ktoré si môžu jednotlivé knižnice nastaviť podľa svojich požiadaviek alebo ich vôbec nevyužívať. Prispôsobuje sa tak potrebám každej knižnice, hoci je postavený na jednotnom základe. Vyvíja sa aj systém Biblib, ktorý je v súčasnosti určený pre malé a stredné knižnice, ale perspektívne bude obsahovať aj funkcie potrebné pre väčšie knižnice (napr. spracovanie článkov). Je intuitívny a prehľadný a veríme, že aj RK BBSK ho budú čoskoro využívať.

Bibliografické odkazy

- [1] Katalóg. [online] 2022. [cit. 2022–09–14] Dostupné z <https://www.svop.sk/produkty/dawinci/katalog-modul-pre-spravu-bibliografickych-zaznamov/>
- [2] Holdingy. [online] 2022. [cit. 2022–09–14] Dostupné z <https://www.svop.sk/produkty/dawinci/katalog-modul-pre-spravu-bibliografickych-zaznamov/holdingy/>
- [3] Výpožičky. [online] 2022. [cit. 2022–09–16] Dostupné z <https://www.svop.sk/produkty/dawinci/vypozicky/>
- [4] Online katalóg (OPAC). [online] 2022. [cit. 2022–09–16] Dostupné z <https://www.svop.sk/produkty/dawinci/online-katalog-opac/>

DIGITALIZÁCIA TEXTOVÝCH DOKUMENTOV A SPOJENIE VÁŠHO DIGITÁLNEHO OBSAHU S VEREJNOSŤOU

Alena Kulíková

microform.sk, alena.kulikova@microform.sk

Abstrakt

V praxi nestačí pokryť iba samotné skenovanie, ale ide o kompletný proces spracovania obsahu a jeho zverejnenia, ktorý zahŕňa aj ďalšie úkony. Napriek tomu, bez fyzickej digitalizácie/skenovania to možné nie je.

Abstract

In practice, it is not enough to cover only the scanning itself, but it is a complete process of processing the content and publishing it, which also includes other actions. Nevertheless, it is not possible without physical digitization/scanning.

Klíčové slová

skenovanie, digitalizácia

Key words

scan, digitalization

Úvod

Snahou v tomto príspevku je ukázať praktické príklady skenovania rôznych dokumentov a materiálov nachádzajúcich sa v knižniciach a archívoch. v praxi nestačí pokryť iba samotné skenovanie, ale ide o kompletný proces spracovania obsahu a jeho zverejnenia, ktorý obnáša aj ďalšie úkony. Napriek tomu, bez fyzickej digitalizácie/skenovania to možné nie je. na pár príkladoch z praxe sa budú demonštrovať procesy a možnosti skenovania. Avšak každé pracovisko je jedinečné a tak každý proces treba na pracovisku nastaviť individuálne.

Digitalizácia

Digitalizácia je jedným z nástrojov pre ochranu knižničných a archívnych dokumentov, pričom papierový originál je stále chránený. Služi na efektívnu prezentáciu obsahu dokumentov a širokú možnosť vyhľadávania obsahu. Je to zároveň dôležitý proces v riadení, vzdelávaní a v ďalších dôležitých ľudských aktivitách v rôznych oblastiach.

Proces digitalizácie textových objektov zahŕňa:

- prípravu na digitalizáciu → čo chcem digitalizovať a na aký účel,
- získavanie obrazu a textu → výber správnych HW a SW nástrojov,
- spracovanie textu → automatické, manuálne,
- kontrolu kvality,
- agregáciu, metaúdaje a právne otázky,
- sprístupnenie a dlhodobé uchovanie.

Vo fáze prípravy na digitalizáciu v prvom rade musím vedieť:

- čo chcem digitalizovať → aký druh dokumentov, v akom stave sa tieto dokumenty nachádzajú, aký čas a náklady mi zaberie príprava týchto dokumentov na skenovanie,

- na aký účel chcem dokumenty zdigitalizovať → právne otázky zverejňovania, akú prácu s týmito zoskenovanými dokumentami budú môcť moji užívatelia vykonávať, otázka zárobku na službách spojených s digitalizáciou,
- aké množstvo dokumentov chcem spracovať a za aký čas → otázka nákladov vybudovania vlastného pracoviska a ľudských zdrojov, alebo zadať digitalizáciu externej firme.

Výber správnych HW s SW nástrojov

- skenery → zistiť, ktorý skener je najvhodnejší pre proces skenovania. Ideálne riešenie je otestovanie kvality výstupov, časovej náročnosti skenovania na vybranom zariadení,
- postprocessing – aká úroveň automatizácie mi ušetrí čas a čo všetko musí byť urobené manuálne. Ako mám pripravené metadáta a informácie o objektoch v digitalizácii,
- sprístupnenie – akým riešením budem sprístupňovať dokumenty a ktoré práce s nimi budú môcť moji užívatelia vykonávať.

Po analýze dokumentov musíme vybrať správny typ skenera. a to či už ide o formát a veľkosť, ale aj rýchlosť a kvalitu skenu, tak podľa toho rozdeľujeme skenery na

- dokumentové skenery,
- knižné skenery / roboty,
- veľkoformátové skenery,
- mikrofilmové skenery,
- hybridné systémy.

Aby bola práca jednoduchšia a automatizovaná, tak následne je nutné zapojiť aj softvérové pomôcky:

- workflow softvér,
- prezentačný systém,
- služby v oblasti digitalizácie.

Príklady skenerov z praxe v knižniciach

Skenery na voľné listy

- XINO – vysokovýkonný dokumentový skener pre voľné listy, cez ktorý môžete pustiť skoro všetko,
- Avision – menšie riešenia pre menšie projekty.

Obrázok č. 1 dokumentačný skener XINO

Bookeye – knižné skenery

Knižné skenery slúžia na skenovanie viazaných materiálov, ale aj máp, výkresov a plánov. Šetrný spôsob digitalizácie dokumentov s vysokou kvalitou výstupu. Existujú aj verzie samoobslužných skenerov pre čitateľov/bádateľov, s bezproblémovou prevádzkou. Možnosť nasadenia platobného systému, skenovania priamo do tabletov/telefónov cez aplikáciu, možnosť priameho posielania na e-mail.

Obrázok č. 2 Samoobslužný skener BookEye 4

Automatické skenery kníh

Pri dlhodobom procese je automatická digitalizácia viazaných dokumentov nevyhnutnosťou. Pre príklad máme Treventus – ScanRobot s parametrami do formátu A3 s rýchlosťou až 2400 strán/hod. Je to veľmi šetrná digitalizácia s vysoko kvalitným výstupom, často bez nutnosti ďalšieho postprocessingu.

Obrázok č. 3 Scenrobot od firmy Treventus

Mikrofilmové scannery a hybridné systémy

Nie v každej knižnici, ale ešte stále sa nachádzajú archivačné materiály ako sú mikrofilmy a mikrofiše. Aj na tieto už zastaralé médiá existujú skenery.

Obrázok č. 4 Mikrofilmový skener Minolta SL 1000

Veľkoformátové skenery

SMA skenery sú pre dokumenty veľkého formátu. Ponúkajú dva druhy skenerov: Flatbad – plochý skener pre veľké dokumenty ktoré nemôžu ísť prietahovým skenerom, a skenery s knižnou kolískou pre veľké viazané materiály a zároveň plány, výkresy, mapy. Pri týchto skeneroch je možné dokúpiť aj funkciu robota s automatickým otáčaním strán.

Obrázok č. 5 WideTEK – vysokokvalitný prietahový skener až do veľkosti 48 palcov

Obrázok č. 6 SMA Flatbad skener pre veľké formáty

Softvér pre ovládanie a manažment skenovacieho procesu

Postprocessing je spracovanie už naskenovaných dokumentov a je jednou z najdôležitejších častí spracovania digitálneho obsahu. v knižniciach na Slovensku prevláda ScanFlow od firmy Treventus.

Automatické procesy orezávania, vyrovnávania, úpravy skenov, tvorby derivátov a OCR by bez takýchto softvérových riešení neboli možné, alebo ak áno tak s veľkou prácnosťou a nízkou efektivitou. ScanFlow je komplexné a výkonné softvérové riešenie pre optimalizáciu pracovných procesov v oblasti masovej digitalizácie. Spravuje všetky úlohy od skenovania, spracovávania, úpravy skenov až po výstupné dáta. Umožňuje vytvárať a prispôbovať viacero separátnych pracovných procesov, ktoré dokážu fungovať súbežne. Umožňuje vytvorenie individuálnych lokálnych pracovných postupov, automatické rozpoznávanie veľkosti stránky, vyrovnávanie, orezávanie, extrapoláciu stránky, automatické odstránenie pozadia, detekciu stredu dvojstrán, rozrezanie dvojstrán a ich spájanie. Je to komplexný softvér slúžiaci na spracovanie digitalizovaných dát.

Prezentačný systém

Posledným krokom digitalizácie je sprístupnenie digitalizovaného obsahu. Možností je viacero, od opensource riešení až po drahé komerčné riešenia. Jedným z komplexných riešení je softvér MedialNFO. Je to komplexné softvérové riešenie pre digitálnu knižnicu, ktoré umožňuje extrakciu textu, extrakciu ľubovoľnej zóny, extrakciu obrazu, preklad textu, metadátový popis vo viacerých jazykoch, vyhľadávanie podľa slov na úrovni celej zbierky, ale i konkrétneho dokumentu, zoskupovanie obsahu podľa fazetov v kombináciách s inými kritériami (dátum vydania, výskyt frázy v obsahu). z hľadiska funkcií pre zaregistrovaných používateľov sú významné aj funkcie poznámok v texte, označenie obľúbeného obsahu a možnosti ich zdieľania s ostatnými používateľmi.

Skenovanie je len projekt. Použitie skenov je budúcnosť.

Vytvorte pridanú hodnotu vašich materiálov a vašej práce: vytvárajte z nich príbehy. Systém MedialNFO vám svojim integrovaným CMS systémom umožní vyskladať dokumenty a ich obsah na úvodnej stránke ako by ste mali novú webovú stránku. Môžete tak vytvárať kolekcie pri rôznych príležitostiach, respektíve ponúknuť aktuálnu tému svojim užívateľom priamo v úvode.

Vytváraním príbehov zatriaktívnete vaše zbierky a pritiahnete viac užívateľov.

Často by mohlo pomôcť aj spájanie obsahu s ďalšími inštitúciami, ktoré majú o danej téme úplne iné materiály a tým by ste dokázali ponúknuť komplexné informácie.

MediaINFO
THE DIGITAL LIBRARY

Obrázok č. 7 Logo Mediainfo

Outsourcing

Vybudovať digitalizačné pracovisko je veľmi náročná úloha, či už ide o nákup drahých skenerov, alebo zabezpečenie kvalifikovaného personálu. Je potrebné zvážiť kalkuláciu nákladov pri dosiahnutom výsledku. Odpoveďou by v tomto prípade mohla byť služba outsourcingu, kde existujú firmy, ktoré všetok materiál a naskenujú priamo u Vás, alebo ich presunú na svoje digitalizačné pracovisko.

PRAX

Skenovanie v knižniciach nie je len o knihách, ale aj o rozpadajúcich sa „šanonov“ a rôznych druhoch starých dokumentov.

Obrázok č. 8 Archívne materiály: nepripravené, neošetrené, nepotriedené

Digitalizácia generálneho katalógu UKB

Náš prvý z veľkých digitalizačných projektov, kde sme behom jedného mesiaca naskenovali 1,6 milióna kartičiek na skeneri XINO. Našťastie skener nemal problém s kartičkami rôznej hrúbky a veľkosti. Indexovanie prebehlo podľa abecedy ako to bolo vo fyzickej podobe. Pri kalkulácii nákladov na ich prepis a tým možnosť vyhľadávať každé slovo, sme dospeli k názoru, že je výhodnejšie, ak čitateľ musí urobiť pár klikov, kým nájde svoju kartičku, ako vynakladať veľké finančné prostriedky na ďalšie spracovanie. Aj toto sa ukázalo až po testoch OCR a rozobratí všetkých nákladov na základe našich skúseností.

Inkunábuly UKB

Digitalizácia vzácných inkunábul na knižnom skeneri.

Pressburger Zeitung UKB

Digitalizácia zbierok Pressburger Zeitung. Niektoré väzby boli silne poškodené, čo však malo aj výhodu, že sa materiál reštaurátormi pripravil vo forme voľných listov a bolo možné urýchliť skenovanie na skeneri XINO, ktorý napriek svojej rýchlosti je šetrný aj k tak starým dokumentom vďaka svojmu jedinečnému transportu papiera.

SNG – albumy výstav

Možno prvá práca s prekvapením. Keď sa povie, naskenujte mi pár dokumentov, máme ich cca 10 metrov v policiach v archívnych krabiciach. Je možné odhadnúť približný počet, ale určite nie náročnosť spracovania. Presvedčili sme sa aj pri digitalizácii týchto materiálov. Prekvapenia čakali v každej krabici a v každej obálke. Odrazu to neboli len dokumenty formátu A4, ale aj výstrižky z novín nepravidelného tvaru, plagáty až do veľkosti A2, viazané knižky, fotografie,...

Čas spracovania takýchto dokumentov sa zvýšil na 10-násobok odhadovaného času.

SNK – digitalizácia mikrofilmov

Pred spracovaním mikrofilmov sme urobili testy skenov s rôznym rozlíšením a prišli sme na to, že skeny s rozlíšením 600 dpi majú menšiu úspešnosť pri OCR procese ako skeny so 400 dpi. Vyššie rozlíšenie totiž chytalo už aj šumy papiera a nečistoty mikrofilmu a tým znequalitnilo proces OCR.

Nie vždy je teda najviac aj to najlepšie.

SMOPAJ – digitalizácia archívu

Dokumenty prišli v rôznych baleniach. Okrem toho čo som spomínala ako prekvapenia pri SNG, tak tu to bolo aj v balení jedného papiera do obálky, tá obálka v ďalšom obale, viac obalov v jednej krabici,...

Taktiež obsah dokumentov nám niekedy robil starosti. Vyznať sa tom, čo je stalagmit a čo stalaktit nie je pre laikov jednoduché.

Záver

Aj keď súčasná doba pokročila a existuje veľmi veľa moderných prístrojov a pomocného softvéru, tak je treba konštatovať, že:

— Bez ľudí to nejde —

Hlavne bez kvalifikovaného a odborného personálu. Celá digitalizácia nech je akokoľvek automatická, stále stojí na ľuďoch.

KOOPERATÍVNA DIGITALIZÁCIA NA LOKÁLNEJ ÚROVNI

Ondrej Látka

Univerzitná knižnica, Technická univerzita v Košiciach, ondrej.latka@tuke.sk

Abstrakt

Digitalizačný boom kníh a dokumentov prebehol na Slovensku približne pred desiatimi rokmi, ale do knihovníckeho prostredia sa ako rutina nedostal. Existuje zopár knižníc na Slovensku, ktoré digitalizujú a sprístupňujú dokumenty vo fonde, ale nie je to bežná agenda. Napomôcť by tomu mohlo aj vytváranie konzorcií, ktorých prienik spoločných dokumentov bude natoľko veľký, aby si všetky zapojené knižnice mohli vyzdieľať spoločne naskenovaný obsah medzi sebou.

Abstract

The digitization boom of books and documents took place in Slovakia approximately ten years ago, but it did not reach the library environment as a routine. There are a few libraries in Slovakia that digitize and make documents available, but this is not a common agenda. It could also help to create consortia whose penetration of the same documents will be large enough so that all participating libraries can share scanned content with each other.

Kľúčové slová

skan, skenovanie, zdieľanie, sprístupňovanie, konzorcia

Key words

scan, share, make available, consortium

Digitalizácia. Nutnosť, potreba alebo zbytočnosť ?

Využívanosť elektronických kníh na Slovensku je pomerne slabá. z dosledovaných informácií sa predaj elektronických kníh pohyboval okolo 2% z celkového počtu predaných kníh. Vypožičiavanosť elektronických kníh sa zase pohybuje okolo 4% z celkového počtu vypožičaných kníh na Slovensku v roku 2021. Čo sa však zaznamenalo po všetkých lockdownoch je skutočnosť, že návštevnosť virtuálnych študovní bola 55%. Základnou úlohou knižníc je sprístupňovať informácií a zdá sa, že v elektronickej forme to bude čoraz žiadanejšie. Zo skúseností akademických knižníc vieme, že študenti veľmi radi kombinujú samoštúdium z tlačených a digitalizovaných kníh. Je to z toho dôvodu, že v elektronickej knihe sa veľmi ľahko vyhľadáva a následne už zmapovaný text sa lepšie číta v tlačených knihách.

Súčasný stav digitalizácie na Slovensku

Jediným celoslovenským projektom masívnej digitalizácie bol projekt SNK, ktorý žiaľ skončil neúspešne. Existuje len niekoľko knižníc na Slovensku, ktoré digitalizujú a sprístupňujú svoje dokumenty pre svojich používateľov. Sú to napríklad Univerzitná knižnica v Bratislave, Centrum vedecko-technických informácií, Štátne vedecké knižnice, niektoré akademické knižnice a pár iných knižníc.

Z tohto nekoordinovaného digitalizovania vznikla na Slovensku silná decentralizácia digitalizácie, multiplicitné digitalizácie dokumentov, absencia metodiky a spoločného postupu, ale aj absencia registra plánovanej digitalizácie a už zdigitalizovaných dokumentov.

Kooperatívne digitalizovanie

Snahou je vytvoriť konzorcium knižníc, ktoré budú digitalizovať a navzájom zdieľať spoločné digitálne objekty. Dôležitým parametrom je teda prienik spoločných dokumentov vo fonde každej knižnice. Knižnice by sa tým pádom mohli zamerať na spoločné dokumenty a digitalizácia by sa niekoľkokrát

zrýchli. Teda počet sprístupnených dokumentov by sa výrazne zvýšil, ako keby to mala robiť len jedna samostatná knižnica.

Pokusne sa spojili tri knižnice s cieľom analýzy efektívnosti:

- Univerzitná knižnica Technickej univerzity v Košiciach,
- Štátna vedecká knižnica Košice,
- Univerzitná knižnica, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika.

Medzi hlavné ciele projektu patrí:

- obmedziť duplicitnú digitalizáciu dokumentov, z fondov týchto knižníc,
- digitalizovaním žiadaných dokumentov zabezpečiť čo najväčšiu mieru ich využiteľnosti,
- ochrániť často žiadané, ale poškodené alebo veľmi opotrebované dokumenty,
- digitalizovať zbierky / kolekcie, ktoré by boli zaujímavé z hľadiska tematického, historického, mapovania histórie nejakého odboru a podobne.

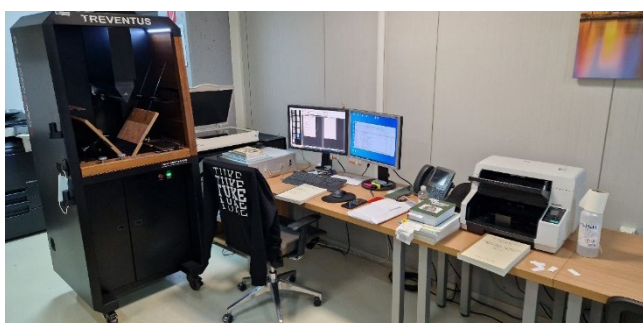
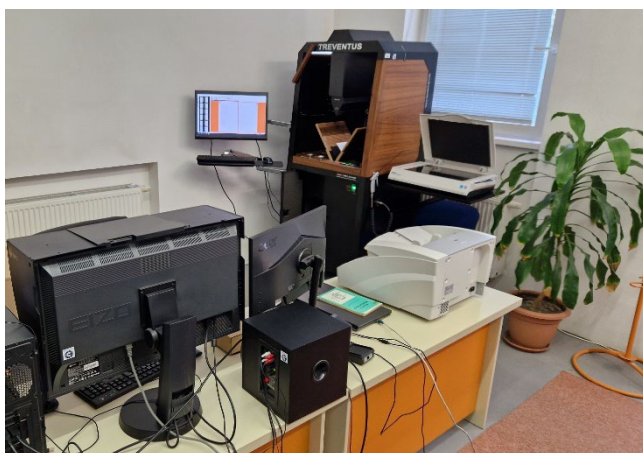
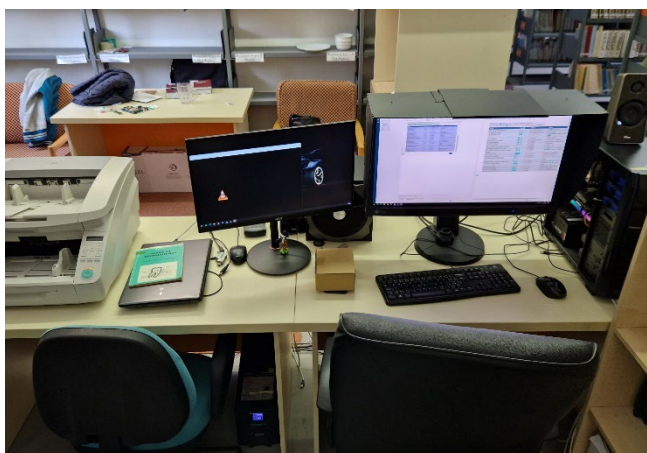
V prvom kroku bolo nutné urobiť analýzu súčasného stavu, aby sme vedeli, ako je na tom každá zo zapojených knižníc.

Tabuľka č. 1 Analýza súčasného stavu digitalizácie [2],[3]

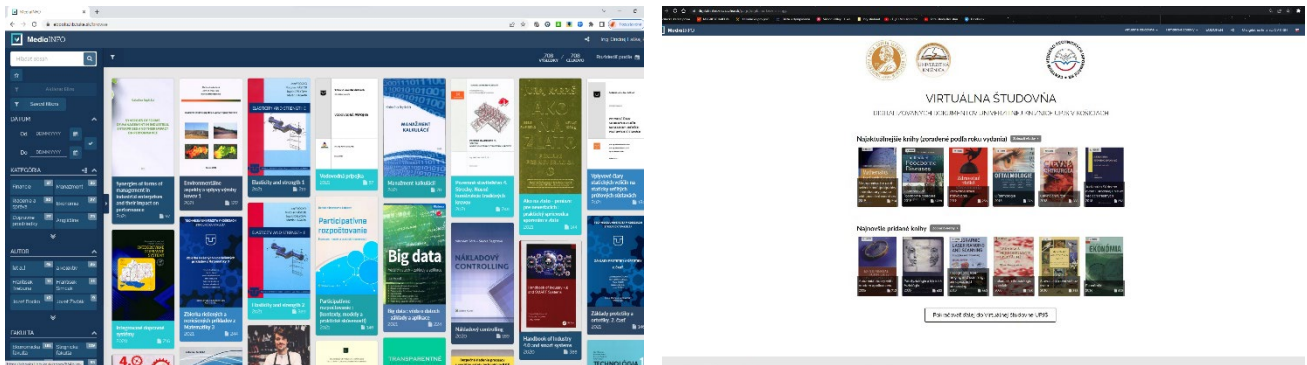
Inštitúcia	Čo je zdigitalizované	Plán digitalizácie
UK UPJŠ	najvyužívanejšia študijná literatúra (neúplne) odporúčaná literatúra so statusom „stálej výpožičky“ (selektívne) nové prírastky (selektívne) EPCA archív FK (neúplne)	Pokračovať v digitalizácii z roku 2019
UK TUKE	najvyužívanejšia študijná literatúra odporúčaná literatúra so statusom „stálej výpožičky“ nové prírastky (selektívne)	Digitalizácia žiadanej študijnej literatúry
ŠVK Košice	historický fond 17.– 18.storočia (selektívne) periodiká (selektívne) platne (kompletná zbierka) náhrady stratených dokumentov knihy podľa odporučaní študovní	žiadané, ale poškodené veľkoformátové noviny a časopisy (selektívne)

Ďalšou analýzou bola zisťovanie informácií o dostupných technických zariadeniach, ktoré by sa využívali na skenovanie. Boli to tieto zariadenia:

- Book Scanner PS 7000C MK2,
- Book Scanner PS Copibook RGB+,
- Plustek OpticBook A300,
- Treventus ScanRobot 2.0 MDS,
- Canon Skener DR G1100,
- Canon Flatbed Scanner Unit 201,
- Bookeye 4,
- Bookeye 5,
- WideTek 48,
- Avison A3 bookedge flatbed FB62800E,
- Dokumentačný skener Pannasonic KV–S5078Y.

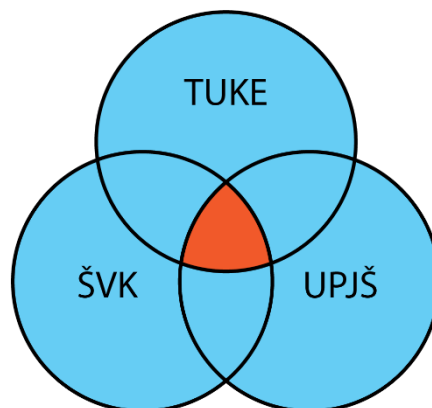
Obrázok č. 1 Digitalizačné pracoviská [2],[3]

Obrázok č. 2 Softvér na sprístupňovanie digitálneho obsahu

Ďalším krokom bolo vyhodnotiť spoločné dokumenty a jednotlivé prieniky. pre počítačový obraz sme spracovali len dokumenty, ktoré majú ISBN. Celkový počet jedinečných titulov, ktoré majú evidované ISBN bol 246 781. z toho vyšiel celkový prienik 22 778 titulov, pričom sú zahrnuté všetky zhody minimálne 2 partnerov. Jednotlivé prieniky potom vychádzali takto:

- prienik 1800 titulov – zahrnuté sú zhody 3 partnerov (Obrázok č.3 oranžová farba),
- prienik 2310 titulov – zhoda TUKE a UPJŠ,
- prienik 9341 titulov – zhoda ŠVK a TUKE,
- prienik 15237 titulov – zhoda ŠVK a UPJŠ.

Obrázok č. 3 Znáznornenie prieniku spoločných dokumentov na digitalizáciu

Legislatíva

Knižnice môžu použiť dielo verejným prenosom podľa § 48 Autorského zákona [4]. To znamená, že ak má knižnica dokument vo svojom fonde, tak môže pre potreby vzdelávania vyhotoviť rozmnoženinu a sprístupňovať ju vo svojich priestoroch.

Otázkou zostáva, čo znamená vyhotovenie rozmnoženiny. Všeobecne to je vyhotovenie kópie diela či už fyzicky alebo elektronicky. Avšak v tomto prípade nie je jedno kto rozmnoženinu vyhotovil. Čiže aj keď knihu vlastním a je vo fonde, nemôžem získať rozmnoženinu od iného subjektu a sprístupniť ju, aj keď na to mám právo podľa § 48 Autorského zákona [4].

Právny výklad Autorského zákona konzultovaného s Mgr. Petrom Kubovičom zo spoločnosti LITA:

Na použitie diela verejným prenosom podľa § 48 AZ v princípe nie je nevyhnutné, aby rozmnoženinu diela vyhotovila samotná knižnica, v ktorej je dielo uložené. Môže použiť aj inú legálnu rozmnoženinu, pokiaľ ju oprávnené nadobudne a pokiaľ by jej použitie na takýto účel nevyklúčovali napríklad okolnosti jej nadobudnutia (viď koniec znenia § 48 AZ "... ak to nie je v rozpore s podmienkami nadobudnutia alebo použitia takého diela knižnicou, archívom, múzeom alebo školou.") [1]

Avšak druhý výklad zase hovorí o neoprávnenom vyhotovení rozmnoženiny diela:

"knižnica A", pokiaľ má už sama vyhotovenú zdigitalizovanú verziu diela (predpokladáme, že na legálnej báze), tak to samo o sebe neoprávňuje túto "knižnicu A", aby mohla jednoducho vytvoriť ďalšiu digitálnu rozmnoženinu diela, ktorú by zaslala "knižnici B", ktorá to isté dielo má tiež v knižničnom fonde a chcela by ho použiť na účel verejného prenosu na základe § 48 AZ. Pokiaľ by teda "knižnica A" nemala právny titul, na základe ktorého by mohla zdigitalizované dielo ďalej distribuovať, tak pokiaľ pošle kópiu diela "knižnici B", tak "knižnica B" aj keby síce technicky bola oprávnená uskutočniť verejný prenos podľa § 48 AZ, tak v skutočnosti by v takomto prípade na daný verejný prenos použila neoprávnené vyhotovenú rozmnoženinu diela. [1]

Záver

Nástup a rozvoj digitalizačných technológií spôsobil ich dostupnosť aj pre menšie a stredné inštitúcie. Motiváciou kooperatívnej spolupráce je odstránenie multiplicitnej digitalizácie na lokálnej úrovni. Výsledkom bude nielen zvýšenie počtu zdigitalizovaných dokumentov za stanovené obdobie, ale aj efektívnejšie využitie personálnych kapacít podieľajúcich sa na digitalizácii.

V budúcnosti by bolo vhodné vytvoriť webový portál, na ktorom bude prevádzkovaný register na evidenciu, plánovanie, archiváciu a zdieľanie digitálnych objektov.

Ak by sa na Slovensku podarilo presadiť takýto projekt, tak z výstupov by sme mohli získať odstránenie multiplikácie digitalizácie, šetrenie finančných nákladov na personálne kapacity, resp. ich efektívnejšie využitie, zvýšenie počtu zdigitalizovaných objektov, vytvorenie registra evidovaných zdigitalizovaných objektov a objektov plánovaných na digitalizáciu, vytvorenie nástroja pre plánovanú (zdieľanú) akvizíciu.

Všetko by potom bolo na prospech našich používateľov, pretože by mali rýchly prístup k bohatstvu zbierok a fondov.

Bibliografické odkazy

[1] Mgr. Peter Kubovič, právnik spoločnosti LITA, kubovic@lita.sk

[2] Údaje poskytnuté od Univerzitnej knižnice UPJŠ

[3] Údaje poskytnuté od Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach

[4] Autorský zákon, časová verzia predpisu účinná od 25.03.2023, dostupný na <https://www.slovlex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2015/185/>

PERSPEKTÍVY A VÝZVY VYSOKOŠKOLSKÉHO VZDELÁVANIA KNIHOVNÍKOV A INFORMAČNÝCH ŠPECIALISTOV NA SLOVENSKU

Jaroslav Šušol

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta,
Katedra knižničnej a informačnej vedy, jaroslav.susol@uniba.sk

Abstrakt

Aktuálny obsah a realizácia vzdelávania v programe informačné štúdiá uskutočňovanom na Katedre knižničnej a informačnej vedy FiF UK v Bratislave reflektuje súčasné trendy a medzinárodné dokumenty z tejto oblasti. Katedra sa snaží zohľadňovať aj požiadavky z knižničnej praxe, ale tie sú často limitované záujmom uchádzačov o štúdium i študentov odboru. Ukazuje sa, že nové modely vysokoškolskej prípravy by sa mohli výraznejšie orientovať na dopĺňanie odbornej kvalifikácie vo forme externého štúdia pre pracovníkov z praxe a na využitie dvojúrovňovosti vysokoškolského vzdelávania v podobe prepájania rôznych odborov na bakalárskom a magisterskom stupni štúdia. Realizácia takejto vízie v sebe nesie viaceré problémy – napríklad zvýšené požiadavky na personálne zabezpečenie takýchto programov s ohľadom na aktuálne kritériá akreditácie vysokoškolského štúdia v SR, alebo zmeny v systemizácii študijných odborov vysokoškolského štúdia.

Abstract

Current content and practice of education in the information studies programme at the Department of LIS, Faculty of Arts, Comenius University in Bratislava, reflects the latest trends and international documents in this area. The department attempts to take the requirements from library practice into consideration as well, but these are often limited by students' interests and demands. New models of librarians' university preparation could focus on providing qualifications in the form of part-time studies for the library employees and making use of two-level university education by linking different disciplines on the bachelor and master degree. Carrying this vision into operation is connected with several problems, e.g. increased requirements on personal guaranteeing of such programmes in connection with current strict criteria of accreditation in Slovakia, or recent changes in the scheme of university study fields.

Kľúčové slová

knihovnícka profesia, vzdelávanie v KIV, Slovensko

Key words

library profession, LIS education, Slovakia

Úvod

Vzdelávanie v oblasti knižničnej a informačnej vedy na úrovni univerzitného štúdia sa začalo rozvíjať v anglofónnom svete od konca 19. storočia. Na Slovensku bol prvý lektorát s ponukou kurzov knihovníctva pre vysokoškolských študentov otvorený v roku 1923, no až v roku 1951 bolo spustené prvé plnohodnotné štúdium knihovníctva. Vývoj vzdelávania v oblasti knižničnej a informačnej vedy (ďalej aj „KIV“) bol po obsahovej stránke permanentne ovplyvňovaný požiadavkami praxe, zmenami v technológiách i spoločenskom vnímaní profesie a môžeme konštatovať, že knihovníctvo ako odbor vykazuje aj v tejto sfére vysokú mieru sebareflexie a základné problémy i trendy sa systematicky diskutujú v odbornej literatúre.

Cieľom tohto príspevku je pozrieť sa bližšie na aktuálne smery analýz a uvažovania o problémoch a perspektívach vzdelávania pracovníkov knižničného a informačného sektora v odbornej literatúre. V úvodnej časti sa zamýšľame nad zmenami obsahu profesie v kontexte sociologických teórií o jurisdikcii, so špeciálnym dôrazom na doménu vzdelávania, ktorá sa v oblasti KIV presadzuje najmä vo sfére informačného vzdelávania a informačnej gramotnosti. Následne sa zameriavame na vzdelávanie v oblasti KIV na úrovni univerzitného štúdia a mapujeme aktuálne analýzy, trendy,

konceptie i prax vo svete, špeciálne v anglofónnych krajinách. v záverečnej časti štúdie hodnotíme zmeny, ktorými prešiel bakalársky študijný program informačné štúdiá na KKIV FiF UK v Bratislave za ostatné roky, okrem iného aj v kontexte snáh o priblíženie vzdelávania pre knihovníkov mladej generácii. Zdôrazňujeme, že s ohľadom na disproporciu medzi záujmom o knihovnícke vzdelávanie a prácu v knižnici na jednej strane a nedostatkom kvalifikovanej pracovnej sily v knižniciach na strane druhej bude potrebné inovovať zabehnuté modely vzdelávania v odbore.

Kde je jurisdikcia profesie?

Sociologické teórie a smery, ktoré sa venujú skúmaniu profesií a ich funkcií v spoločnosti, v prevažnej väčšine pracujú s kategóriou času ako faktorom vývoja profesie a jej zamerania. Napríklad americký sociológ Andrew Abbott rozpracoval v tomto zmysle svoju teóriu jurisdikcií profesií, ktoré sa definujú na základe dohadovania, resp. negociácií medzi jednotlivými profesiami, ich zákazníkmi, manažmentom nadriadených organizácií/štruktúr a organizačnými politikami (Abbott, 1988). Termín jurisdikcia v tomto prípade samozrejme neoznačuje to, na čo sme tradične zvyknutí v legislatívnej oblasti, teda určitú vymedzenú právomoc orgánov moci (štátu či samosprávy), ale výlučné právo profesie na nejakú oblasť úloh, funkcií alebo zodpovedností. v niektorých sociologických naratívoch sa celý model ustanovovania jurisdikcií, pri ktorom sa v rámci dohadovania hraníc každá profesia snaží ochrániť existujúci priestor, a prípadne ho aj rozšíriť – zväčša na úkor inej profesie, keďže množina dostupných jurisdikcií je obmedzená – občas javí ako jurisdikčné bojisko.

V duchu teórie jurisdikcií Abbott vo svojom výskume už v 80. rokoch 20. storočia konštatoval, že pre knihovníctvo je popri doméne poskytovania prístupu (k informáciám) druhou významnou jurisdikciou vzdelávanie, predovšetkým v oblasti posudzovania kvality informácií. do tej prvej domény tradične zaraďujeme také úlohy ako katalogizácia, bibliografia, spracovanie a odporúčanie informačných zdrojov v špecifických oblastiach poznania, alebo vyhľadávanie. Ide o úlohy, ktorých pozícia v jurisdikcii knihovníctva bola v dôsledku digitálnej revolúcie čiastočne spochybnená, ale podľa viacerých sociológov odboru sa stouťo situáciou knižnice vyrovnali vďaka tomu, že došlo k masívnej digitalizácii fondov samotných knižníc a ich presunu do digitálneho priestoru.

Expanzia jurisdikcie odboru do oblasti vzdelávania sa uskutočňuje najmä prostredníctvom narastania významu informačnej gramotnosti a potreby jej zvyšovania v radoch širokej verejnosti. Podľa O'Connora práve toto zameranie „odbremeňuje tradičnú jurisdikciu knihovníkov od jej objektu, knižnice, umožňuje vytvoriť flexibilnejšiu, subjektívnu jurisdikciu zorganizovanú okolo konceptu informácie a zároveň rozširuje klientelu nad rámec študentov a doménu mimo škôl tým, že definuje informačnú gramotnosť ako celoživotnú zručnosť“ (O'Connor, 2009, s. 499).

Pochopiteľne, pri detailnejšom pohľade môžeme konkrétnejších, čiastkových tématických okruhov, ktoré v ostatných rokoch vstupujú do obsahu knihovníckej profesie, identifikovať viacej. Spomeňme len podporu výskumu, hodnotenie výskumu, výskumné repozitáre, bibliometriu, podporu vedeckej komunikácie a publikovania, otvorený prístup, dátový manažment, vizualizáciu dát, elektronické zdroje alebo problematiku autorskoprávnej ochrany publikovaných diel. Tento stručný náčrt zároveň naznačuje, že samotná profesia knihovníkov je vnútorne značne diverzifikovaná a že knihovníci v rôznych typoch knižníc musia byť vybavení odlišnými zručnosťami. do takej miery, že niektorí teoretici hovoria o knihovníctve ako o „federatívnej“ profesii, o pomerne voľnom spojení skupín ľudí, ktoré robia relatívne odlišné typy prác ale majú spoločnú orientáciu (Abbott, 1998).

Austrálska knižničná a informačná asociácia (Australian Library and Information Association) vo svojom materiáli, venovanom budúcnosti vzdelávania v odbore KIV konštatovala, že jadro činností spojených s fungovaním knižníc a informačných služieb je síce jednoznačne doménou knižnično–informačných profesionálov, ale že tu existujú prekrývania s inými odbornosťami. na priloženej schéme vidieť, že sem zaraďujú také oblasti ako vzdelávanie, širokú „superdoménu“ GLAM (galleries, libraries, archives, museums), archívy a manažment záznamov, marketing a projektový manažment, manažment obchodu a zariadení, informačné technológie. Jedným z dôvodov, prečo zamestnávateľia pri

niektorých pozíciách siahajú po ľuďoch s inou kvalifikáciou je to, že existuje pomerne vysoký prienik s týmito odbormi (napr. IKT alebo manažment obchodu). Otázkou je, ako ďaleko by mala profesia zájsť pri snahe o zaradenie poznatkov a zručností z takýchto príbuzných odborov do vlastného jadra knihovníctva (The future, 2020).

Obrázok č. 1 Širší kontext knižnično–informačnej profesie podľa ALIA (The future, 2020).

Tieto rozdiely medzi parciálnymi zložkami profesie do značnej miery vyplývajú z orientácie na odlišný typ používateľov, pričom vnímanie týchto rozdielov môže byť na rôznej úrovni detailnosti. Ak sa napríklad pozrieme na záujmy používateľov akademických knižníc a na to, aké sú ich preferencie z hľadiska podpory vyhľadávania informácií pre účely výskumu zo strany knihovníkov, Ecklundová uvádza, že existujú zaujímavé rozdiely medzi používateľmi z domény STM (science, technology, medicine) a používateľmi z oblasti spoločenských vied. Výskumníci z oblasti STM vítali túto službu ako užitočný príspevok v rámci prípravy výskumu, lebo vyhľadávanie informácií považujú za druhoradé vo vzťahu k ich vlastnému výskumu. Naproti tomu pre výskumníkov v spoločenskovedných disciplínach samotné vyhľadávanie zdrojov sa často považuje za podstatnú súčasť výskumnej práce, ktorú nedokáže kvalitne urobiť pracovník bez príslušného vzdelania v danom odbore (Ecklund, 2022).

Ak sa vrátíme k doméne vzdelávania ako druhej významnej jurisdikcii pre odbor KIV, je potrebné konštatovať, že samotný koncept informačnej gramotnosti vo svojej pomerne dlhej histórii prešiel komplikovaným vývojom. v počiatkoch sa táto gramotnosť zameriavala na schopnosti využívať knižnično–informačný systém najmä prostredníctvom dostupných sekundárnych nástrojov vyhľadávania a prístupu, s cieľom dopracovania sa k relevantnej informácii a k jej využitiu. Neskôr sa posunula do podoby, ktorú možno označiť ako digitálnu alebo počítačovú gramotnosť, a ktorá sa sústreďovala predovšetkým na efektívne zvládnutie nástrojov (počítačov) na prístup k informáciám. v súčasnosti sa veľmi často táto gramotnosť prezentuje ako mediálna gramotnosť, schopnosť kriticky analyzovať informácie získané z prostredia médií, posúdiť ich kvalitu a vybrať si pre svoju potrebu.

Žijeme v dobe sociálnych médií, ktoré boli vyvinuté tak, aby rýchlo a masovo šírili informácie, bez ohľadu na ich kvalitu a zdroj. Informačné prostredie webu vytvára filtračné bubliny, do ktorých nás uzatvárajú algoritmy vyhľadávacích strojov, podporujú izoláciu človeka v jeho vlastnom názore a limitujú možnosti toho, aby jeho myslenie bolo vystavené iným, odlišným myšlienkam a konceptom. To sú zrejme tie najaktuálnejšie výzvy pre doménu gramotnosti v dobe dezinformácií, misinformácií či

nevhodného informačného správania (information misbehaviour). Práve preto Paul Jaeger, jeden z významných teoretikov informačnej vedy a politiky definuje budúcnosť informačnej gramotnosti na pomedzí gramotnosti a správania, ako učenie sa uvedomelosti správania a rozhodovania v tom, akú informáciu si nájdem, využijem, uverím jej a zdieľam ju, a tiež ako pochopenie potenciálu manipulácií s informáciami (Jaeger a Taylor, 2021). v každom prípade, podporu informačnej gramotnosti možno považovať za jeden z najtrvácnejších a sociálne najvýznamnejších príspevkov informačných profesionálov k rozvoju spoločnosti.

Vzdelávanie v odbore – aktuálne analýzy, trendy a koncepcie

Vzdelávanie v oblasti knižničnej a informačnej vedy na úrovni univerzitného štúdia sa začalo rozvíjať v anglofónnom svete od konca 19. storočia, reflektujúc postupné etablovanie a nárast významu knižničnej profesie v spoločnosti, najmä v USA, Veľkej Británii a Kanade. po počiatočných krokoch spojených s organizovaním odborných kurzov pre pracovníkov knižníc, ktoré sa uskutočňovali pod gesciou vznikajúcich odborných stavovských organizácií (American Library Association, The Library Association) sa objavujú prvé knižničné kurzy inštitucionálne ukotvené na akademickej pôde, najskôr na pregraduálnej a neskôr na graduálnej/magisterskej úrovni. v roku 1887 Melvil Dewey založil prvú knižničnú školu, The School of Library Economy, na Columbia College v New Yorku a v roku 1902 vznikla podobná škola vo Veľkej Británii na pôde the London School of Economics (Norman, 2022).

Na Slovensku vývoj v tejto oblasti nebol až taký briskný, ale napriek tomu konštatujeme, že prvý lektorát s ponukou kurzov knižníctva pre študentov fakulty sa na FiF UK v Bratislave otvoril už v roku 1923. Až v roku 1951 sa rozbehlo prvé plnohodnotné, aj keď iba dvojročné štúdium knižníctva, ktoré v nasledujúcich rokoch prešlo mnohými zmenami, súvisiacimi nielen s jurisdikciou profesie, ale aj s podobami, formami a organizačným ukotvením vysokoškolského vzdelávania v Československu, resp. na Slovensku (Rankov 2020, Steinerová 2020).

Vývoj vzdelávania v oblasti knižníctva bol po obsahovej stránke permanentne ovplyvňovaný požiadavkami praxe, zmenami v technológiách i spoločenskom vnímaní profesie – teda všetkými tými faktormi, ktoré sme naznačili v predchádzajúcej kapitole. z hľadiska akýchkoľvek pokusov o spätný pohľad na hodnotenie týchto trendov je príjemné zistenie, že knižníctvo ako odbor vykazuje vysokú mieru sebareflexie aj v otázkach vzdelávania a jeho základné princípy, problémy, štruktúry, požiadavky či výsledky sú pomerne systematicky premýšľané, koordinované a mapované v odbornej literatúre.

Už v roku 1915 bola v USA založená asociácia, ktorá je v súčasnosti známa pod názvom the Association for Library and Information Science Education (ALISE). Vznikla pôvodne ako združenie amerických knižničných škôl (the Association of American Library Schools), na základe neformálnych stretnutí učiteľov týchto škôl v rámci konferencií ALA. Súčasný názov asociácia prijala v roku 1983 v snahe reflektovať aktuálne výzvy a štruktúru členských inštitúcií. Okrem množstva organizačných, podporných a propagačných aktivít v oblasti inovatívneho vzdelávania, kreatívneho poskytovania obsahu a výskumu postaveného na dôkazoch sa ALISE stará o vydávanie časopisu Journal of Education for Library and Information Science, ktorý predstavuje zásadnú platformu výmeny poznatkov o aktuálnych trendoch v oblasti knižničného vzdelávania vo svete. Časopis vychádza od roku 1960, pôvodne bol známy pod názvom the *Journal of Education for Librarianship*, od roku 1984 nesie aktuálny názov.

Škála tém a trendov, s ktorými sa v doméne knižničného vzdelávania ako predmete výskumu môžeme v ostatných rokoch stretnúť, je pomerne široká. Azda najzásadnejším „supertrendom“ v ostatných 30 rokoch je rozvoj disciplíny KIV smerom k tzv. „informačnému poľu“ alebo informačnej doméne (information field – iField) a hnutie tzv. *iSchools*, informačných škôl. Tie sú podľa Zhanga a kol. (2022) spojené s nárastom rozmanitosti v oblasti foriem informácií a komplexnosti v oblasti prístupu k nim a ich využívania. Často sa o týchto školách hovorí v súvislosti s takými fenoménmi ako informačná explózia, digitálne informácie, informačné technológie, či dôraz na vzťah medzi

informáciami, ľuďmi a technológiami (<https://ischools.org/About>). Inštitúcie združené v hnutí iSchools pokrývajú pomerne širokú škálu disciplín, od informatiky/počítačovej vedy, cez knižničnú a informačnú vedu, biznis informatiku, manažment znalostí, obchod, sociológiu, psychológiu, ale aj filozofiu, etiku, lingvistiku a médiá, až po škálu aplikovaných oblastí a disciplín ako sú astronómia, medicína, biológia, zdravotníctvo, história, náboženstvo, archeológia, muzikológia, literatúra a umenie. Viaceré aktuálne sociálne výzvy a problémy, ako sú ľudské práva, sociálna spravodlivosť, poskytovanie služieb cieľovým komunitám, služba verejnému dobru, demokracii a rovnosti, sa tiež tradične objavujú v programoch iSchool. Iní autori zdôrazňujú posun zamerania týchto inštitúcií na prístupy zamerané na človeka (human-centered approaches) pri riešení informačných a sociotechnických problémov (napr. Rosenbaum a Fichman, 2019; Saltz et al., 2018).

Hnutie iSchools sa začalo rozvíjať v roku 1988 z iniciatívy troch knihovníckych škôl – University of Pittsburgh (Pennsylvania), Syracuse University (New York) a Drexel University (Pennsylvania). Podľa aktuálnych štatistík je v ňom v súčasnosti globálne zapojených cca 120 škôl, ktoré sa venujú vzdelávaniu v oblasti KIV (Graham et al., 2022). v súvislosti s narastajúcou diverzitou v kurikulumoch KIV Chung a kol. (2022) konštatujú, že tento trend odzrkadľuje aj skutočnosť, že školy pripravujú absolventov nielen pre tradičné knižnice, ale aj pre menej tradičné informačné prostredie, ako informačných profesionálov. Saundersová (2019) však v tejto súvislosti uvádza aj druhý, možno menej optimistický poznatok, a síce že takáto široká škála potenciálnych zamestnaní logicky vyvoláva otázku, ako dokážu takéto programy reagovať na rýchle zmeny a uspokojiť požiadavky rozmanitých zamestnávateľov.

Z hľadiska čiastkových tematických zameraní vzdelávania v KIV, o ktorých sa pomerne frekventovane diskutuje v odbornej literatúre ako o perspektívnych a potrebných rozšíreniach znalostí absolventov, možno spomenúť napríklad *biomedicínu a informatiku*. v súvislosti s aktuálnym trendom intenzívneho rozvoja týchto disciplín napríklad Graham a kol. (2022) uskutočnili prieskum dostupných bioinformatických predmetov, resp. študijných špecializácií v rámci 69 magisterských programov KIV akreditovaných v severnej Amerike prostredníctvom ALA. Zistili, že neexistujú žiadne špecializácie podobného typu a v ponuke sú len 2 takéto predmety. Graham v závere konštatuje, že knihovníci, ktorí by prípadne mali záujem o prácu v bioinformatikej oblasti, by si museli doplniť svoj diplom v odbore KIV, napr. v podobe ďalšieho vzdelávania, odbornej praxe v laboratóriu alebo školení, ktoré ponúka Medical Library Association a the National Center for Biotechnology Information.

Dátovú vedu (data science) rozhodne nemožno považovať za novú disciplínu, veď jej korene siahajú už do 60. rokov 20. storočia. v ostatných rokoch však získala nový rozmer a pozornosť z rozličných oblastí poznania vďaka nárastu významu dát a starostlivosti o ne. s ohľadom na túto oblasť Zhang (2022) podrobil analýze programy v oblasti dátovej vedy a zistil, že takéto kurzy ponúkajú viaceré disciplíny, vrátane tých, ktoré sa grupujú pod hlavičkou iField. Bol vytvorený špeciálny výbor iSchool Data Science Curriculum Committee (iDSCC) a jeho úlohou je definovať vzdelávací rámec dátovej vedy pre iSchools, vrátane základných konceptov, hodnôt, skúseností a predností informačných disciplín v tejto oblasti (napr. Shah et al., 2021; Virkus & Garoufallou, 2019, 2020). Súčasťou vzdelávacieho rámca je tiež definovanie toho, aké znalosti a zručnosti by mali byť súčasťou takéhoto kurikula, ale aj analýza pracovných možností, ktoré sú k dispozícii pre absolventov.

S ohľadom na špecifiká *práce s deťmi a mládežou* a na kvalifikáciu knihovníkov v tomto type knižníc Becca Worthington zistovala, do akej miery existujúce magisterské programy akreditované ALA zahŕňajú zručnosti spojené s divadelným a múzickým umením – s dôrazom na také aktivity ako rozprávačstvo, bábkarstvo, divadlo či umelecký prednes. Analyzovala 219 predmetov uskutočňovaných v rámci 33 programov a konštatovala, že 93 kurzov v nejakej podobe obsahovalo prvky týchto typov aktivít (Worthington, 2017).

Právnické knižnice predstavujú v USA veľmi osobitú skupinu knižníc, ktorá má svoju vlastnú profesijnú organizáciu – the American Association of Law Libraries (AALL), fungujúcu už od roku 1906. s cieľom zmapovať profesionálnu prípravu pracovníkov pre tento typ knižníc sa uskutočnil výskum na webových

stránkach knižníc AALL v roku 2016. Podľa jeho výsledkov 13 univerzít v USA deklarovalo, že ponúkajú spojený magisterský program Juris Doctor/Master of Library Science (JD/MLS) alebo Juris Doctor/Master of Library & Information Science (JD/MLIS). Okrem možnosti získať diplom v medziodborovom študijnom programe alebo získať obe vzdelania samostatne, existujú aj alternatívy umožňujúce podporiť prípravu právnických knihovníkov prostredníctvom právnicko orientovaných kurzov v programoch LIS alebo na základe ponuky ďalšieho vzdelávania (Jaeger, 2017).

Keď zoberieme do úvahy charakter práce informačných profesionálov i skutočnosť, že značná časť absolventov knihovníckych škôl s vyšším vzdelaním bude zodpovedná za určitý úsek fungovania inštitúcie, je pochopiteľné, že sa od nich očakávajú aj zručnosti v oblasti *líderstva a manažmentu*. v rámci výskumu, ktorý bol opäť orientovaný na oblasť iSchools, sa v roku 2016 zrealizovala analýza online sprístupnených programov a syláb jednotlivých kurzov v študijných programoch 58 škôl KIV akreditovaných ALA. Cieľom bolo identifikovať jednotlivé kurzy manažmentu, prípadne celé certifikované programy takejto orientácie (Singh, 2017). Väčšina z týchto škôl (47) má v programe povinný kurz základov manažmentu, zatiaľ čo 11 škôl takýto predmet nevyžaduje, majú ho iba v pozícii výberového predmetu. za pozitívny výsledok možno považovať zistenie, že prevažná väčšina škôl (40) má v ponuke aj nadväzujúce špecializované kurzy manažmentu (marketing, public relations, projektový manažment), hoci tie sú v štruktúre programov iba v pozícii výberových predmetov.

Viacere výskumy knihovníckej profesie zdôrazňujú potrebu *rozmanitosti z hľadiska vzdelania* a odbornosti knihovníkov, predovšetkým tých, ktorí majú pracovať na pozíciách informačných pracovníkov–špecialistov v určitých oblastiach poznania. Analýza anonymizovaných dát absolventov magisterských programov akreditovaných ALA za obdobie rokov 2012–2017 sa pokúsila zistiť, či sa situácia v tejto oblasti zmenila oproti stavu pred 65 rokmi, a či je štruktúra vzdelania medzi knihovníkmi iná v porovnaní s ostatnou súčasnou populáciou USA. Výskumníkov pritom nezaujímala úroveň predchádzajúceho vzdelania, teda či to bol bakalár, magister alebo kombinácia viacerých titulov. Výsledky potvrdili, že aj súčasní knihovníci sa v prevažnej miere grupujú z ľudí, ktorí majú predchádzajúce (bakalárske) vzdelanie v doméne anglického jazyka a literatúry a histórie – na rozdiel od ostatnej populácie USA, kde prevláda bakalárske vzdelanie v oblasti biznisu a zdravotníctva. Predchádzajúce vzdelanie v doméne STEM (science, technology, engineering, math) medzi knihovníkmi stále chýba, ale zvyšuje sa podiel tých, ktorí majú bakalársky diplom z umenia. To podľa Clarkovej a Kima môže byť užitočné z hľadiska podpory kreativity, flexibility, inovácií a podstupovania rizika, čo sú všetko dôležité faktory pre úspech knižnice v 21. storočí (Clarke, 2018).

Užitočným nástrojom na zisťovanie aktuálneho stavu i nastavovanie perspektívnych podôb študijných programov nielen v oblasti knihovníctva sú *komparatívne kurikulárne analýzy* porovnávajúce situáciu v niekoľkých inštitúciách, prípadne krajinách. Jedno také porovnanie uskutočnila skupina autorov okolo Davisa (Davis et al., 2022) a zamerali sa na vzdelávacie programy KIV v Chorvátsku (3 školy) a USA (53 inštitúcií). z analýz vyplynulo, že v Chorvátsku je štúdium štruktúrovanejšie (bakalár, magister, PhD), v USA najčastejšie ponúkajú magisterské programy – iba 16 škôl v USA ponúka na štúdium bakalársky program. v žiadnej z týchto krajín sa nevyžaduje bakalárske vzdelanie v KIV ako podmienka na prijatie na magisterský program. Chorvátske štatistiky uvádzajú, že 68% absolventov bakalárskeho štúdia KIV pokračovalo na magisterskom stupni v štúdiu v inom odbore. z obsahového hľadiska je zaujímavé, že chorvátske programy kladú väčší dôraz na technológie a manažment fondov, v USA je viac kurzov orientovaných na problematiku manažmentu a je tam aj väčšia možnosť výberu predmetov.

O niečo rozsiahlejšie porovnanie kurikul sa uskutočnilo na základe štatistických správ ALISE a bolo zamerané na podchytenie toho, ako sa sylaby študijných programov inštitucionálnych členov združenia vyvíjali za ostatných 20 rokov. Spomedzi 54 škôl KIV, ktoré majú akreditáciu ALA a sú uvedené v správe ALISE, 61% sa zaraďuje medzi inštitúcie typu iSchools. Boli zistené viaceré odlišné trendy medzi školami, ktoré sa zaraďujú medzi iSchools a medzi tými, ktoré do tohto hnutia nepatria. iSchools ponúkajú širšiu škálu programov, nové názvy programov sa objavujú prevažne v prostredí iSchools. iSchools majú vo všeobecnosti nižší počet povinných predmetov (Chung et al., 2022). z hľadiska ponuky

nových predmetov sa v prostredí iSchools objavilo väčšie množstvo nových kurzov v takých oblastiach ako dátová veda/dátová analýza, digitálne kurátorstvo, interakcia človeka s počítačom (HCI), metódy výskumu, bezpečnosť IT a programovanie. v druhej skupine škôl sa otvárali nové kurzy najmä v oblastiach ako kultúrne dedičstvo a služby mladým používateľom. Nové kurzy a programy v prostredí iSchools podčiarkujú snahu týchto škôl o dosiahnutie väčšej interdisciplinariny napríklad tým, že sa orientujú na zdravotnícku informatiku, počítačovú vedu, dátovú vedu, alebo HCI a múzeá (Dillon, 2012).

Špecifickou oblasťou záujmu výskumov v doméne vzdelávania sú aj niektoré *sociálne orientované*, miestami ideologicky podfarbené témy. Napríklad Inskip (2022) sa zamerá na vzdelávanie v odbore KIV z pohľadu agendy DEIA (diversity, equity, inclusion, access) a identifikoval možnosti kurikulárnych reforiem s ohľadom na riešenie rasovej nerovnosti v rámci knihovníckej profesie v Spojenom kráľovstve. vo svojich výsledkoch autor zdôrazňuje, že školy KIV sú dôležitou súčasťou rozvoja profesionálnej kariéry, keďže univerzitní študenti sa častejšie grupujú z privilegovanejších a zámožnejších vrstiev spoločnosti. Odporúča sa preto, aby vzdelávacie inštitúcie na jednej strane získavali študentov i učiteľov, ktorí (sociálne) reprezentujú tie komunity, ktorým knižnice poskytujú služby, a na druhej strane aby školy rozvíjali schopnosti študentov poskytovať služby rozmanitým komunitám používateľov – nielen tým, ktoré sami reprezentujú.

Pomerne intenzívne diskutovanou témou je problematika rozvoja a aplikácie *moderných prístupov k vzdelávaciemu procesu*. v tejto oblasti sa často zdôrazňuje význam *učenia na základe skúsenosti* (experiential learning) ako nástroja rozvoja demokratickej občianskej angažovanosti. Je tomu tak napríklad v severoamerických programoch KIV, kde sa kladie dôraz na rozvoj vedomostí a zručností študentov v takých témach ako sú služby, komunitné učenie sa, využívanie dátovej vedy a dizajnového myslenia (Poole, 2022). v súvislosti s *filozofiou dizajnu* ako prístupom k chápaniu informačnej vedy, praxe i vzdelávania v odbore sa často pripomína, že vzdelávanie v oblasti knihovníctva bolo v USA dlhé roky považované za tradičné spoločenskovedné štúdium (napr. Clarke, 2018), avšak treba ho vnímať skôr ako doménu dizajnu, keďže jeho podstatou má byť kreatívne riešenie problémov. Hlavný rozdiel medzi tradičnou vedou a dizajnom treba vidieť predovšetkým v tom, že veda sa zameriava na pozorovanie a opisovanie existujúceho sveta s cieľom dosiahnuť ideál opakovateľnosti a predikcie. Naproti tomu dizajn sa zameriava na umelý svet, na objekty, ktoré vytvorili ľudia, za účelom dosiahnutia zmeny a riešenia problémov. Ako to už pred viacerými rokmi flagrantne zhrnul Liedka – „veda reprezentuje to, čo je, dizajn hovorí o tom, čo by mohlo alebo malo byť“ (Liedka 2004). Takéto novšie prístupy k vzdelávaniu v oblasti LIS tiež často zdôrazňujú komplexnosť a pragmatickosť – namiesto zamerania sa na jednotlivé témy položiť dôraz pri výučbe na riešenie problémov. Tradičné, tematicky zamerané kurzy síce umožnia študentom naučiť sa špecifické detaily o určitej oblasti alebo probléme, často však chýba prepojenie medzi témami. Dizajnové vzdelávanie ponúka takýto holistický, celostný prístup – predmety sa sústreďujú skôr na techniky a prístupy, nie nevyhnutne na témy. Príkladom z praxe takéhoto typu vzdelávania môžu byť prednášky na „tému dňa“, praktické dizajnové workshopy, hosťovské prednášky odborníkov z praxe, skupinové projekty na riešenie problémov a pod.

Vzdelávanie v odbore – riešenia a modely

Ako sme videli v predchádzajúcej kapitole, odborná komunita vedie intenzívnu medzinárodnú výmenu poznatkov a skúseností o problémoch vzdelávania v oblasti informačnej vedy s cieľom neustálej aktualizácie a vylepšovania obsahu vzdelávania i jeho foriem. Neobvyklé nie sú ani veľmi adresné a konkrétne analýzy mapujúce problémy praxe akademického vzdelávania. Australian Library and Information Association (ALIA) uskutočnila viaceré nadväzujúce výskumy týkajúce sa aktuálneho stavu a budúcnosti profesie v Austrálii. v roku 2020 publikovala stručný materiál (The future, 2020) s výsledkami týchto výskumov, ktoré poukázali na potrebu prehĺbenia orientácie kurzov na aktuálne oblasti knihovníckej praxe, vrátane IKT, dátovej vedy a digitálneho uchovávanía. Vyžaduje sa tiež väčšia spolupráca medzi vzdelávateľmi a zamestnávateľmi, aby sa dali tieto výzvy efektívne zvládnuť. za jednu

z najväčších výziev v praxi knižníc považujú respondenti zamestnávajú pracovníkov bez kvalifikácie v oblasti KIV; štatistiky pritom ukazujú, že cca 1/3 pracovníkov zamestnaných v knižnično–informačnom sektore nemá potrebnú kvalifikáciu.

Povedome, a nie veľmi odlišne od slovenských reálií vyzerajú aj výsledky prieskumu zameraného na všeobecné smerovanie vývoja v akademickom sektore v Austrálii. Medzi negatívnymi stránkami sa najčastejšie objavujú nestabilita ponuky vzdelávania (zanikanie knižničných programov na viacerých univerzitách Austrálie); „stres“ v univerzitnom vzdelávaní vo všeobecnosti, či už z dôvodu COVID–u alebo následnej finančnej krízy; aktuálne uskutočňované zmeny v nastavení výšky školného, keď sa štúdium KIV klasifikuje v jednej skupine s ekonomickými a spoločenskými vedami, kde je školné tradične vyššie. To všetko súvisí so strategickým nastavením manažmentu univerzít, ktoré sa rozhodli sústrediť svoje sily na „masovejšie“ disciplíny s vyššou finančnou návratnosťou a významnejším vplyvom s ohľadom na medzinárodne uznávané výsledky výskumu.

Jeden z najkomplexnejších pokusov o definovanie „ideálneho“ obsahu bakalárskeho programu KIV za ostatné roky neprišiel z anglofónneho sveta, ale z Brazílie. Zins a Santos (2017) uskutočnili pomerne rozsiahly výskum vo forme kritickej delfskej štúdie, podopretej rozhovormi s 21 poprednými informačnými vedcami z Brazílie. Následne autori spracovali analýzy a hodnotenie vyše 100 študijných programov z celého sveta. Vytvorili model, ktorý vo veľmi zjednodušenej podobe predpokladá bakalárske vzdelanie v odbore KIV zložené z 11 základných modulov:

- všeobecné vzdelanie (sociálnovedné a humanitné disciplíny, prírodné vedy)
- vzdelanie v oblasti informačnej vedy
 - filozoficko–teoretické základy odboru (napr. filozofia informácie, história informačnej vedy, metodológia výskumu),
 - zdroje (informačné zdroje, knižničné služby, kvalita informácií),
 - znalostní pracovníci (odborný a profesionálny rozvoj, etické vzdelávanie),
 - obsahy (organizácia poznania, budovanie fondov, hodnotenie kvality),
 - aplikácie (vyhľadávanie informácie, elektronické publikovanie, sociálne siete),
 - operácie a procesy (reprezentácia poznania, digitálne uchovávanie),
 - technológie (informačné systémy, digitálne knižnice, informačná bezpečnosť, informačná architektúra),
 - prostredie (informačná kultúra, informačná ekonomika, etika, politika),
 - organizácie (manažment, podnikanie, sociológia organizácií),
 - používatelia (sociálna psychológia, kompetencie).

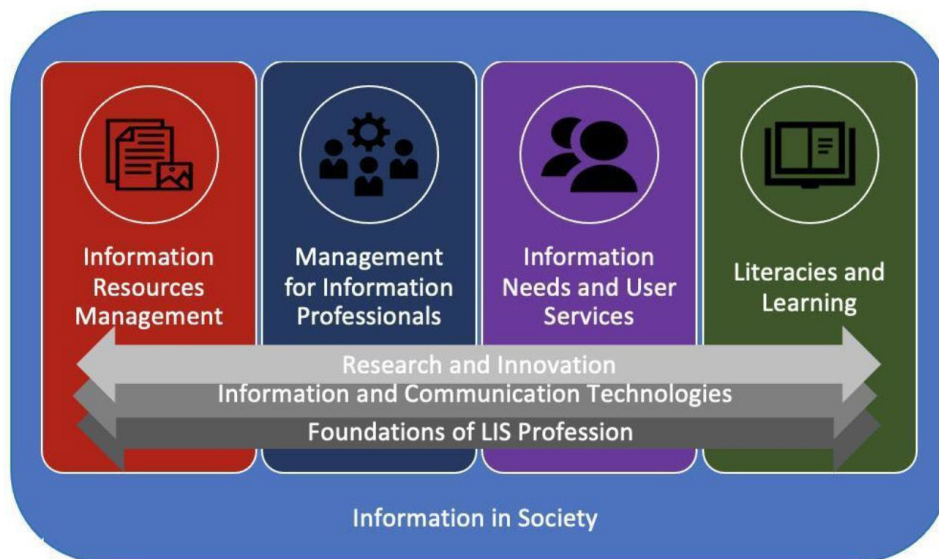
Autori rozpracovali svoj návrh pomerne podrobne, vrátane kreditových váh jednotlivých skupín predmetov, spolu s detailným rozpisom akademických hodín venovaných jednotlivým témam.

Z medzinárodného hľadiska a s ohľadom na aktuálnosť si pozornosť zaslúžia odporúčania, ktoré boli vytvorené na pôde IFLA, konkrétne pracovnej skupiny BSLISE (Building Strong LIS Education Working Group). Ide o *IFLA Guidelines for Professional Library and Information Science (LIS) Education Programmes* (Chu et al., 2022), ktoré ešte pred cca rokom boli predstavované ako pracovný materiál, ale v súčasnosti už majú podobu definitívneho odporúčacieho dokumentu. Pracovná skupina syntetizovala model, ktorý definuje obsah vzdelávania v odbore v podobe 8 základných oblastí poznania (*foundational knowledge areas*). Sú to:

- *manažment informačných zdrojov,*
- *manažment pre informačných profesionálov,*
- *informačné potreby a služby používateľom,*
- *gramotnosti a vzdelávanie,*
- *základy knižnično–informačnej profesie,*
- *informačné a komunikačné technológie,*
- *výskum a inovácie,*

- *informácie v spoločnosti – ako doména, do ktorej je celá táto množina znalostí zarámčovaná.*

Odporúčania majú slúžiť ako rámec pre vývoj programov vyššieho vzdelávania v oblasti KIV a dajú sa využiť vo fáze plánovania, budovania i hodnotenia vzdelávania. Okrem uvedených základných oblastí poznania sa dokument venuje aj ďalším organizačným zložkám a požiadavkám na úspešnú realizáciu komplexného programu KIV, ako sú internacionalizácia a praktické zameranie vzdelávania, spôsoby inkorporácie programu do širších akademických štruktúr (univerzity či fakulty) a možnosti ich riadenia, rámcové požiadavky na optimálne zloženie akademického, výskumného a podporného personálu, základné modely práce so študentmi (propagácia, selekcia, finančná podpora, jasne definované požiadavky na ukončenie štúdia), vzťah k procesom ďalšieho vzdelávania a profesionálneho rozvoja, alebo požiadavky na vzdelávacie a výskumné zdroje a vybavenie.

Obrázok č. 2 Model základných oblastí poznania KIV podľa IFLA [10]

V slovenských podmienkach určitú regulačnú či modelovú funkciu môžu plniť výstupy, ktoré sú spojené s národným projektom *Sektorovo riadenými inováciami k efektívnemu trhu práce v Slovenskej republike (SRI)*. Projekt zastrešuje Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR (MPSVR SR) a má ambíciu zachytiť a predikovať vývojové zmeny na slovenskom trhu práce, predovšetkým s ohľadom na potreby jednotlivých odvetví hospodárstva pod vplyvom inovácií, ale aj v kontexte globálnych výziev (Informácie, 2021). Významnú úlohu v projekte zohrávajú sektorové rady ako profesijné združenia odborníkov, ktoré zabezpečujú monitorovanie potrieb trhu práce v príslušných sektoroch národného hospodárstva a ich prenos do systému celoživotného vzdelávania. Jednou z 24 existujúcich rád je *Sektorová rada pre kultúru a kreatívny priemysel*.

Modelové nastavenie povolání a ich obsahu definuje *Národná sústava povolání (NSP)* podľa zákona č. 5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti. NSP určuje požiadavky na odborné zručnosti a praktické skúsenosti potrebné na vykonávanie pracovných činností na trhu práce. Jej centrálnou súčasťou je Register zamestnaní tvorený z národných štandardov zamestnaní, ktoré opisujú požiadavky zamestnávateľov kladené na kvalifikovaný výkon zamestnaní (Informácie, 2021). Register je zverejnený na portáli https://sustavapovolani.sk/register_zamestnani. Opis zamestnaní obsahuje množinu údajov, ktoré identifikujú dané zamestnanie v sústave a zaraďujú ho do požadovanej úrovne vzdelania. Kľúčovú zložku opisu zamestnania predstavujú kompetencie, ktoré sa očakávajú od pracovníka obsadzujúceho danú pozíciu.

Vzdelávanie v odbore – Slovensko / KKIV FiF UK

Katedra knižničnej a informačnej vedy FiF UK v Bratislave (KKIV FiF UK), ktorá si pred rokom pripomenula 60. výročie svojho založenia, je v súčasnosti jedným z troch pracovísk na Slovensku, ktoré pripravujú vysokoškolsky vzdelaných absolventov pre knižnično–informačnú prax. Okrem KKIV je to ešte Katedra mediamatiky a kultúrneho dedičstva (KMKD) Fakulty humanitných vied Žilinskej univerzity a nedávno konštituovaný Ústav mediamatiky Fakulty sociálnych a ekonomických vied UK v Bratislave, so sídlom v Martine. Zatiaľ čo pracoviská v Bratislave a Žiline ponúkajú kompletnú škálu študijných programov na všetkých troch stupňoch štúdia (bakalár, magister, doktorand), mediamatika v Martine zatiaľ realizuje iba bakalárske štúdium. Programy na KKIV sa uskutočňujú iba v dennej forme, okrem doktorandského štúdia, ktoré je ponúkané v dennej i externej podobe. KMKD ponúka všetky stupne štúdia v oboch formách, teda v dennej i externej.

Keď hovoríme o absolventoch pre knižnično–informačnú prax, nemáme na mysli iba pracovníkov pre knižnice, ale pre širšiu škálu informačne orientovaných inštitúcií. Treba zdôrazniť, že žiadny z ponúkaných programov na slovenských vysokých školách sa neorientuje exkluzívne na prípravu knihovníkov. Študijné programy mediamatiky majú širší presah do oblasti mediálnych štúdií i histórie, resp. kultúrneho dedičstva, informačné štúdiá na KKIV sa v duchu svojho názvu v ostatných dvoch dekádach orientujú primárne na všeobecnejšiu sféru práce s (odbornými) informáciami, s výraznejším pokrytím témy webových zdrojov, najmä v rámci kategórií použiteľnosti a dostupnosti. Tradične sa na KKIV (predovšetkým v období 70. a 80. rokov 20. storočia) štúdium orientovalo na smery knižnično–informačný a vedecko–informačný, pričom relatívne silným výskumným smerom bolo aj zameranie na historické knižničné fondy. v oblasti historických fondov má katedra personálne kapacity aj v súčasnosti, aj keď obmedzené.

Ďalšou významnou charakteristikou štúdia na KKIV cca do konca 20. storočia bola tradícia kombinovaného štúdia, predovšetkým s cudzími jazykmi. Tento model bol však ukončený najmä z pragmatických dôvodov, v dôsledku snáh o prekonanie fakultných prijímacích limitov a otvorenie štúdia väčšiemu počtu záujemcov, ktorí nevykazovali vynikajúce výsledky v štúdiu angličtiny či nemčiny. Celkovo možno konštatovať, že organizačno–inštitucionálne podmienky vždy zohrávali zásadnú úlohu v rozvoji štúdia konkrétneho odboru a šírke jeho tematického záberu, teda jeho jurisdikcii. Keď sa štúdium knihovníctva etablovalo na pôde FiF UK v Bratislave, bolo zasadené do kontextu existujúcich disciplín. Presahovanie hraníc bolo vždy vítaným oživením zabehnutých tém odboru a príbuzných odborov, ale hranice napriek tomu zostávali úzkostlivo strážené. Ak sa štúdiom odboru zakladá „na zelenej lúke“ a s nízkou varietou konkurujúcich odborov v rámci inštitúcie, rozširovanie tém je v podstate bezbolestné.

Na zmeny v obsahu práce v odbore, potreby praxe, ale aj spätnú väzbu zo strany študentov i absolventov (Lichnerová et al., 2018) KKIV reagovala v roku 2020 zásadnými úpravami v organizácii i obsahu svojho bakalárskeho študijného programu *informačné štúdiá*. *Podstatou reformy je návrat ku koncepcii troch špecializácií – informačný manažment a dizajn, knižnice a literárna komunikácia a dejiny knižnej kultúry. Tieto sú vystavané v podobe troch samostatných blokov povinne voliteľných predmetov, ktoré si študenti vyberú popri spoločných predmetoch pokrývajúcich „jadro“ odboru. v ostatných rokoch sa katedra (v súlade s trendmi iSchools) orientovala viac na informačnú zložku odboru, ale obsahovo v štúdiu zostávali výrazné knihovnícke prvky, ktoré nevyhovovali naturelu „neknihovnícky“ zameraných študentov. Prvé výsledky nám zatiaľ, žiaľ, ukazujú, že o dve „tradičnejšie“ špecializácie je medzi študentmi minimálny záujem a ich otváranie je neefektívne. v každom prípade špecializované predmety máme v pláne ponúkať aspoň v polohe výberových predmetov.*

Z ďalších faktorov, ktoré ovplyvňujú vzdelávanie v odbore, možno spomenúť:

- zjednodušenie sústavy odborov vysokoškolského vzdelávania – z pôvodných 371 odborov (Sústava, 2019) na aktuálnych 48 (Sústava, 2020). Znamená to, že odbor knižnično–

informačné štúdiá sa spolu s odborními žurnalistika a masmediálne štúdiá stal súčasťou nového, širšieho odboru mediálne a komunikačné štúdiá. Študijný program *informačné štúdiá* na 1. a 2. stupni sa však zachováva ako samostatný program.

- zmena podmienok akreditácie študijných programov – požiadavka, aby minimálne 5 pracovníkov spĺňalo kritériá na funkciu docent/profesor; pričom kritériá si v podstate stanovuje vysoká škola. na doktorandskom stupni štúdiá sprísnenie požiadaviek na akreditáciu viedlo k tomu, že FiF UK zredukovala počet programov a bol vytvorený spoločný PhD program mediálne a komunikačné štúdiá.
- nastavenie výkonových kritérií hodnotenia a financovania akademických pracovísk, s dôrazom na vysoko bodované, zahraničné publikácie; takýto stav je demotivujúci pre pracovníkov, ktorí majú chuť a vôľu venovať sa aj „domácim“ problémom a reflektovať ich cez domáce komunikačné kanály.
- renomé odboru v širokej verejnosti, s tým súvisiace množstvo záujemcov o štúdium a možnosť vyberať si tých kvalitných. v prípade študentov KIV je s tým často spojený aj jasne deklarovaný nezáujem o všetko, čo súvisí s knižnicami.
- signály z knižničnej praxe, že predovšetkým v regiónoch Slovenska sú knižnice nútené zamestnávať pracovníkov s inou kvalifikáciou a potrebujú značné kapacity na ich doškoľovanie.

Stav nedostatku kvalifikovaných pracovníkov pre knižnice reflektujú aj viaceré prognostické materiály. v rámci projektu SRI bola okrem iného spracovaná strategická analýza sektora so zameraním na rozvoj ľudských zdrojov a mala podobu niekoľkých interných dokumentov i publikovaných správ (napr. Homoľová, 2020). z hľadiska knižníc a knihovníctva na Slovensku sú v týchto predikciách vývoja pracovného trhu podstatné dve súvislosti. Sektor KKP patrí síce medzi sektory s nižším potenciálom automatizácie, ale aj tak sa v najbližších 20 rokoch očakáva, že technológiami bude možné nahradiť cca 41 % pracovných procesov, ktoré v súčasnosti vykonávajú ľudia. Jednou z týchto pozícií je práve knihovník. na druhej strane sa v prognóze hovorí, že najvyššia dodatočná potreba pracovných síl v sektore KKP sa v najbližších 5 rokoch očakáva v zamestnaní knihovník – celkovo ide o cca 800 osôb, pričom asi 50 % pracovných príležitostí vznikne v dôsledku náhrady pracovných síl, t.j. odchodom zamestnancov z trhu práce.

Riešenie tohto stavu však rozhodne nemožno hľadať iba v kapacitách vzdelávania na bakalárskom a magisterskom štúdiu, rovnako dôležitá je príprava odborníkov na úrovni sekundárneho vzdelávania. Ešte významnejšiu úlohu v tejto oblasti musia zohrať iniciatívy a aktivity realizované na pôde celoživotného alebo ďalšieho vzdelávania, kde je v súčasnosti činných viacero významných aktérov, ako sú SNK alebo CVTI SR. z hľadiska akademickej sféry sa ukazuje, že nové modely vysokoškolskej prípravy by sa mohli výraznejšie orientovať na dopĺňanie odbornej kvalifikácie vo forme externého štúdiá pre pracovníkov z praxe. Otvorená zostáva otázka, či sa pre účely dopĺňania kvalifikácie v slovenských podmienkach viac hodí (ďalšie) bakalárske vzdelanie, ktoré je koncipované pragmatickejšie, alebo magisterské štúdium orientované všeobecnejšie a manažérsky.

Ďalšou alternatívou je využitie dvojúrovňovosti vysokoškolského vzdelávania v podobe prepájania rôznych odborov na bakalárskom (odborné vzdelanie) a magisterskom stupni (KIV) štúdiá. Ide teda o podobný model, aký je bežný napríklad v USA a ktorý sa mnohým odborníkom z knižničnej praxe javí ako optimálny pre prípravu kvalifikovaného špecializovaného knihovníka. Podstatnou súčasťou tohto modelu by však malo byť aj zavedenie systému zabezpečujúceho pretavenie získaného odborného vzdelania do možností kariérneho postupu na pracovisku.

Záver

Prieskum v odbornej literatúre ukazuje, že v nadväznosti na flexibilitu jurisdikcie profesie sa adekvátne menia aj požiadavky na optimálny obsah vzdelávania v odbore. Okrem generálneho trendu rozširovania záberu vzdelávania s dôrazom na rozmanitosť foriem informácií a komplexnosť prístupu k nim a ich využívania, ktoré sa rozvíja v rámci hnutia informačných škôl (iSchools), môžeme sledovať

viaceré čiastkové trendy a aktualizácie. Patrí sem napríklad dôraz na dátovú vedu, biomedicínu a informatiku, líderstvo a manažment alebo sociálne témy agendy DEIA (diverzita, rovnosť, inklúzia, prístup). v tomto duchu a na základe detailných medzinárodných analýz sa v ostatných rokoch objavili viaceré odporúčania týkajúce sa dobrej praxe knižničného vzdelávania. Jedným z nich je aj aktuálny dokument IFLA, ktorý definuje model prípravy knižnično–informačných pracovníkov v podobe 8 základných oblastí poznania – manažment informačných zdrojov, manažment pre informačných profesionálov, informačné potreby a služby používateľom, gramotnosti a vzdelávanie, základy knižnično–informačnej profesie, informačné a komunikačné technológie, výskum a inovácie a informácie v spoločnosti.

V reakcii na širokú škálu vonkajších i vnútorných vplyvov KKIV FiF UK v Bratislave uskutočnila v roku 2020 úpravy svojho bakalárskeho študijného programu informačné štúdiá a vrátila sa ku koncepcii troch špecializácií – informačný manažment a dizajn, knižnice a literárna komunikácia a dejiny knižnej kultúry. Žiaľ, o dve „tradičnejšie“ špecializácie je medzi študentmi zatiaľ minimálny záujem. z hľadiska perspektívy akademickej prípravy pracovníkov pre knižnice sa ukazuje, že nové modely by sa mohli výraznejšie orientovať na dopĺňanie odbornej kvalifikácie vo forme externého štúdia pre pracovníkov z praxe a na využitie dvojúrovňovosti vysokoškolského vzdelávania v podobe prepájania rôznych odborov na bakalárskom a magisterskom stupni.

Bibliografické odkazy

- [1] ABBOTT, A., 1988. *The system of professions: an essay on the division of expert labor*. Chicago: Univ. of Chicago Press. 452 s.
- [2] ABBOTT, A., 1998. Professionalism and the future of librarianship. *Library Trends* [online], 46(3), 430–443. [cit. 2022–09–20]. Dostupné na <https://www.proquest.com/scholarly-journals/professionalism-future-librarianship/docview/220452054/se-2>
- [3] CLARKE, R.I. a S. BELL, 2018. *Transitioning from the MLS to the MLD: Integrating Design Thinking and Philosophy into Library and Information Science Education* [online]. School of Information Studies – Faculty Scholarship. 174. [cit. 2022–09–20]. Dostupné na <https://surface.syr.edu/istpub/174>
- [4] CLARKE, R.I. a Y.–I. KIM, 2018. The More Things Change, the More They Stay the Same. *Journal of Education for Library and Information Science* [online], October 2018, Vol. 59, No. 4, pp. 179–205. [cit. 2022–09–20]. Dostupné na <https://www.jstor.org/stable/10.2307/90025870>
- [5] DAVIS, A.R., DIAZ, S.A., HALL, R.A., ZAKARIJA, M.M., a I. UREM, 2022. Comparison of library studies programs in Croatia and the USA. *IFLA Journal* [online]. [cit. 2022–09–20]. Dostupné na <https://doi.org/10.1177/03400352221103894>
- [6] DILLON, A. 2012. What it Means to be an iSchool. *Journal of Education for Library and Information Science* [online], 53 (4): 267–273. [cit. 2022–09–20]. Dostupné na <http://www.jstor.org/stable/43686920>.
- [7] EKLUND, P., 2022. *Academic Librarianship in Flux : The Dynamics of Negotiating Professional Jurisdiction* [online]. Swedish School of Library and Information Science, University of Borås. 297 s. ISBNe (pdf) 978–91–983397–2–7. [cit. 2022–09–20]. Dostupné na <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:hb:diva-26641>
- [8] GRAHAM L. a M. MOLEIRINHO. 2022. Survey of bioinformatics courses and concentrations in ALA–accredited master's programs. *J Can Health Libr Assoc.* [online], 43(2):58–67. [cit. 2022–09–20]. Dostupné na doi: 10.29173/jchla29617.
- [9] HOMOĽOVÁ, A. et al. 2020. Stratégia rozvoja ľudských zdrojov v sektore kultúra a kreatívny priemysel v horizonte 2030. Bratislava : Trexima , 2020. 93 s.

- [10] CHU, C.M., RAJU, J. et al. 2022. *IFLA Guidelines for Professional Library and Information Science (LIS) Education Programmes* [online]. IFLA. 20 s. [cit. 2022–09–20]. Dostupné na <https://repository.ifla.org/handle/123456789/1987>
- [11] CHUNG, E., SCHALK, J. a J. YOON, 2022. How have LIS school curricula evolved over the past twenty years? *The Canadian Journal of Information and Library Science / La Revue canadienne des sciences de l'information et de bibliothéconomie* [online], 45(1), 1–30. [cit. 2022–09–20]. Dostupné na <https://doi.org/10.5206/cjilsrscib.v45i1.14192>
- [12] Informácie o projekte Sektorovo riadené inovácie, 2020. In: *Sektorovo riadené inovácie v národnej sústave povolání* [online]. Bratislava: Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR. [cit. 2022–09–20]. Dostupné na https://www.sustavapovolani.sk/o_portali
- [13] INSKIP, Ch., 2022. What Are the Options for Library and Information Studies Education Reform in Addressing Racial Inequity in the Library Profession in the UK? *Journal of Librarianship and Information Science* [online], July 2022. [cit. 2022–09–20]. Dostupné na doi:10.1177/09610006221114483.
- [14] JAEGER, P.T. a N.G. TAYLOR, 2021. The intertwined futures of information policy and information literacy. In: *Research Handbook on Information Policy* [online]. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited 2021, s. 146–156. [cit. 2022–09–20]. Dostupné na <http://works.bepress.com/natalie-greenetaylor/64/>
- [15] JAEGER, P.T. a U. GORHAM. 2017. The Education of Law Librarians in the United States from the Library School Perspective. *Journal of Education for Library and Information Science* [online], Winter 2017, Vol. 58, No. 1, pp. 3–14. [cit. 2022–09–20]. Dostupné na <https://www.jstor.org/stable/10.2307/90015257>
- [16] LICHNEROVÁ, L., ONDRIŠOVÁ, M. a M. MELICHEROVÁ, 2018. Reflexia absolventov na štúdium v odbore „knížnično–informačné štúdiá“ na Katedre knižničnej a informačnej vedy na FiF UK v Bratislave. In: *ITlib*, 2018, č. 1, s. 5 – 12.
- [17] NORMAN, J.M. 2022. Melvil Dewey Establishes of the First Library School, the "School of Library Economy" at Columbia University. In: *History of Information* [online]. [cit. 2022–09–20]. Dostupné na <https://historyofinformation.com/detail.php?id=3270>
- [18] O'CONNOR, L., 2009. Information literacy as professional legitimation: the quest for a new jurisdiction. *Library Review* [online], 58(7), 493–508. [cit. 2022–09–20]. Dostupné na doi:10.1108/00242530910978190
- [19] POOLE, A.H., AGOSTO, D., LIN, X. a E. YAN, 2022. Librarianship as Citizenship : The Promise of Community–Based Learning in North American Library and Information Science Education. *Journal of Education for Library and Information Science* [online], vol. 63, no. 2., pp. 153–169. [cit. 2022–09–20]. Dostupné na DOI: 10.3138/jelis–2020–0090
- [20] RANKOV, P. 2020. Dynamika šesťdesiatich rokov Katedry knižničnej a informačnej vedy na Filozofickej fakulte UK. *Knižnica*. – Roč. 21, č. 3 (2020), s. 15–20.
- [21] SAUNDERS, L., 2019. Core and More: Examining Foundational and Specialized Content in Library and Information Science. *Journal of Education for Library and Information Science* [online], 60 (1): 3–34. [cit. 2022–09–20]. Dostupné na <https://doi.org/10.3138/jelis.60.1.2018–0034>.
- [22] SINGH, R. a J. VORBACH, 2017. Re–envisioning Management Education and Training for Information Professionals. *Journal of Education for Library and Information Science* [online], Spring 2017, Vol. 58, No. 2, pp. 94–105. [cit. 2022–09–20]. Dostupné na <https://www.jstor.org/stable/10.2307/90015284>
- [23] STEINEROVÁ, J. 2020. Výročie samostatnej Katedry knižničnej a informačnej vedy Filozofickej fakulty UK v kontexte rozvoja informačnej vedy na Slovensku. *ITlib*. – Roč. 24, č. 3 (2020), s. 6–15.

[24] *The Future of Library and Information Science Education in Australia : Discussion paper* [online]. Australian Library and Information Association, 2020. 15 s. [cit. 2022–09–20]. Dostupné na <https://read.alia.org.au/future-library-and-information-science-education-australia-discussion-paper>

[25] WORTHINGTON, B. 2017. Towards a Better Understanding of Opportunities for Performance Training within the MLS Curriculum. *Journal of Education for Library and Information Science* [online], Fall 2017, Vol. 58, No. 4, pp. 202–218. [cit. 2022–09–20]. Dostupné na <https://www.jstor.org/stable/10.2307/90015296>

[26] ZHANG, Y. et al. 2022. Data science curriculum in the iField. *Journal of the Association for Information Science and Technology* [online], 1– 22. [cit. 2022–09–20]. Dostupné na <https://doi.org/10.1002/asi.24701>

[27] ZINS, Ch. a P.L.V.A.C. SANTOS. 2017. Content Selection in Undergraduate LIS Education. *Journal of Education for Library and Information Science* [online], Summer 2017, Vol. 58, No. 3, pp. 120–140. [cit. 2022–09–20]. Dostupné na <https://www.jstor.org/stable/10.2307/90015289>

Článok bol spracovaný s podporou národného projektu Sektorovo riadenými inováciami k efektívnemu trhu práce v Slovenskej republike, ktorý sa realizuje vďaka podpore z Európskeho sociálneho fondu v rámci operačného programu Ľudské zdroje, a projektu VEGA 1/0360/21 Sociálne reprezentácie etických výziev digitálnej informačnej revolúcie.

CELOŽIVOTNÉ VZDELÁVANIE KNIHOVNÍKOV – TRENDY A SMEROVANIE

Zuzana Prachárová

Slovenská národná knižnica, zuzana.pracharova@snk.sk

Abstrakt

Zručnosti a vedomosti knihovníkov zohrávajú dôležitú úlohu pri vytváraní a udržiavaní kvalitných služieb v knižniciach. Sú jednoznačne prepojené s inováciami a konkurencieschopnosťou. Súčasný technologický trend znamená, že knihovníci musia neustále získavať nové zručnosti, v knižniciach vznikajú nové pozície a zároveň zanikajú staré. Štatistiky ukazujú, že podiel celoživotného vzdelávania na Slovensku, nielen v knižniciach, je nízky a to je jedným z dôvodov nedostatočne kvalifikovaných pracovných síl. Slovenská národná knižnica zohráva nezastupiteľné miesto v slovenskom knihovníctve v oblasti celoživotného vzdelávania. Má k dispozícii interných odborníkov z oblasti knihovníctva, ktorých využíva na realizáciu celoživotného vzdelávania v rámci celého Slovenska. Príspevok popisuje aktivity Slovenskej národnej knižnice v oblasti vzdelávania knihovníkov.

Abstract

The skills and knowledge of librarians play an important role in contributing to and maintaining quality services in libraries. They are clearly linked to innovation and competitiveness. Current technological trends mean that librarians must constantly acquire new skills, new positions are created in libraries and old ones disappear at the same time. Statistics show that the share of lifelong learning in Slovakia, not only in libraries, is low and this is one of the reasons for the insufficiently qualified workforce. The Slovak National Library plays an irreplaceable place in Slovak librarianship in the field of lifelong learning. It has at its disposal internal experts in the field of librarianship, who it uses to implement lifelong learning within the whole of Slovakia. The paper describes the activities of the Slovak National Library in the field of training librarians.

Klíčové slová

celoživotné vzdelávanie, akreditovaný program, e–vzdelávanie

Key words

lifelong learning, accredited program, e–learning

Podpora celoživotného vzdelávania zo strany Európskej únie

Existuje mnoho spôsobov, ako Európska únia podporuje oblasť vzdelávania dospelých v Európe – od zadávania výskumu a zdieľania osvedčených postupov, po podporu inovácií a financovanie zvyšovania kvalifikácie jednotlivcov. Jednou z možností je elektronická platforma pre odborníkov v oblasti celoživotného vzdelávania dospelých – EPALE. Je určená pre učiteľov, tvorcov politik, výskumníkov, akademikov, poskytovateľov odbornej prípravy, jednoducho pre každého, kto pôsobí v oblasti celoživotného vzdelávania. Cieľom EPALE je spojiť všetkých týchto ľudí a vybudovať živú komunitu vzdelávania dospelých. Ďalšou možnosťou je program ERASMUS+. Tento program je najúspešnejší program Európskej únie. Podporuje:

- vzdelávaciu mobilitu zamestnancov v oblasti vzdelávania dospelých,
- medzinárodnú spoluprácu medzi organizáciami (napr. Centrá vzdelávania dospelých),
- iniciatívy pre inováciu politiky (napr. siete podporujúce špecifické oblasti politiky, ako je gramotnosť a vzdelávanie dospelých).

Ďalším programom je Európsky sociálny fond – European Social Fund, ktorý je hlavným finančným nástrojom Európskej únie na podporu zamestnanosti. Pomáha budovať kultúru odbornej prípravy a celoživotného vzdelávania s cieľom umožniť pracovníkom a zamestnávateľom udržiavať svoje

zručnosti a kompetencie. Podporuje tiež aktivity, ktoré pomáhajú dospelým študentom prejsť na terciárne vzdelávanie [1].

Podpora celoživotného vzdelávania knihovníkov zo strany Slovenskej národnej knižnice

Slovenská národná knižnica zohráva nezastupiteľné miesto v slovenskom knihovníctve v oblasti celoživotného vzdelávania. Má k dispozícii interných odborníkov z oblasti knihovníctva, ktorých využíva na realizáciu celoživotného vzdelávania v rámci celého Slovenska. v roku 2019 zriadila Slovenská národná knižnica samostatný odbor *Knižničný inštitút*, ktorého cieľom bolo spracovávať metodické materiály, štatistiky a analýzy a v neposlednom rade aj realizovať celoživotné vzdelávanie. k 1. júnu 2022 Knižničný inštitút pribral k sebe aj služby SNK a premenoval sa na k–Služby. „K“ ako knižničný, knihovnícky a knihársky – súvisiaci s knihou.

Metodické materiály ako podpora vzdelávania knihovníkov na Slovensku

Slovenskej národnej knižnici sa podarilo rozbehnúť a naštartovať celoživotné vzdelávanie knihovníkov vo všetkých smeroch. od roku 2020, kedy začal intenzívne pracovať Knižničný inštitút, spustil vydávanie mnohých metodických materiálov, ktoré pomáhajú slovenským knižniciam v činnosti a fungovaní. za dva roky vydal metodický Materiál pre elektronické vzdelávanie v prostredí knižníc, Štandard pre dobrý knižničný fond, Vzor prieskumu spokojnosti používateľov v knižnici, materiál Realizácia a organizácia webinárov v aplikácii Airmeet, Metodický materiál pre metodikov v knižniciach – Knižnice knižniciam, metodický materiál k predlžovaniu výpožičiek a niekoľko metodických materiálov pre štatistiku a benchmarking. Spoločne s poradnou skupinou pre metodiku, ktorá je tvorená metodikmi regionálnych knižníc s krajskou pôsobnosťou, pripravil podklady pre nové štandardy pre verejné knižnice, ktoré vydalo Ministerstvo kultúry v júli 2020. Poradná skupina pre metodiku sa podieľa aj na tvorbe iných metodických materiálov.

Vzdelávanie v online prostredí

V roku 2020 mal Knižničný inštitút pripravených množstvo vzdelávacích podujatí. Prišla pandémia ochorenia koronavírusom a všetky vzdelávacie podujatia sa začali presúvať na jeseň 2020, pretože sme dúfali, že po lete už pandémia medzi nami nebude. Opak bol pravdou a fyzické podujatia boli zakázané, resp. neodporúčané. Riešili sme, čo ďalej s celoživotným vzdelávaním knihovníkom. Hľadali sme možnosti, a preto nám nič iné neostávalo, len presunúť vzdelávanie do online priestoru. Najskôr sme využívali aplikáciu Airmeet, ktorá bola zdarma a bez obmedzení. Prostredníctvom tejto aplikácie sme začali realizovať vzdelávacie podujatia ako semináre, diskusie, ale aj rôzne workshopy. o vzdelávanie bol veľký záujem. Knižnice boli zatvorené a knihovníci mohli ešte väčší priestor sa vzdelávať. Takmer všetky podujatia sme nahrávali a zverejňovali na youtube kanáli Slovenskej národnej knižnice, kde sme vytvorili kolekciu vzdelávacích podujatí, ku ktorým sa knihovníci môžu kedykoľvek vrátiť. Okrem odborných tém ako boli benchmarking verejných knižníc, tvorba PR videa, e–vzdelávanie v prostredí knižníc, prípravná fáza projektu, e–knihy, e–výpožičky a iné digitalizované dokumenty či štatistiky, sme zverejnili aj množstvo podujatí, ktoré sa venujú mäkkým zručnostiam (asertívna komunikácia, spoločenský protokol, negociačné schopnosti, motivácia v profesii knihovníka, syndróm vyhorenia u knihovníka a množstvo ďalších).

Akreditované vzdelávanie

Okrem bežného vzdelávania Slovenská národná knižnica akreditovala dva vzdelávacie programy na Ministerstve školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky. Prvý z nich je akreditovaný program *Knižnično–informačné služby*. Absolvent vzdelávacieho programu je pripravený vykonávať odborné činnosti spojené s poskytovaním knižnično–informačných služieb a so sprístupňovaním fondu a informačných zdrojov. Je oboznámený s postupmi budovania, dopĺňovania a spracovávania fondu. Je pripravený podieľať sa na projektovej a marketingovej činnosti knižnice, pozná princípy realizácie kultúrno–vzdelávacích podujatí a je oboznámený so základnými normami metodickej a legislatívnej

činnosti. Ovláda a vie využívať základnú odbornú terminológiu, pracovné postupy a špecializované úkony z oblasti knihovníctva, o ktorých dokáže podávať základné odborné informácie a diskutovať o nich. Toto vzdelávanie sa realizuje ako prezenčnou, tak aj dištančnou formou, sú zakomponované prednášky, diskusie, praktické návčiky, praktické cvičenia, konzultácie, individuálne štúdium, skupinové aktivity, modelové situácie, ale aj exkurzie po odborných pracoviskách Slovenskej národnej knižnice. Cieľovou skupinou pre toto vzdelávanie sú všetci zúčastnení, ktorí pracujú v knižniciach, ale aj tí, ktorí sa zaujímajú o prácu v knižnici a chcú tam pracovať. v tomto akreditovanom programe sa preberajú témy ako je knižničný systém Slovenskej republiky a legislatíva, knižnično–informačné služby, budovanie, dopĺňovanie a spracovávanie knižničného fondu, projektová činnosť, základy manažmentu, marketingu a PR, metodické usmernenia pre pracovníkov v knižnično–informačných službách, príprava a realizácia kultúrno–vzdelávacích podujatí, architektúra knižníc a ochrana knižničných fondov a kultúrneho dedičstva [2].

Druhý vzdelávací program sme akreditovali v roku 2022 pod názvom *Knihovník špecialista na prácu s deťmi a mládežou*. Cieľovou skupinou pre tento program sú osoby pracujúce v rôznych typoch knižníc, ktorých pracovnou náplňou je práca s detskými používateľmi do 14 rokov alebo osoby so záujmom pracovať v tejto oblasti knižnice. Absolvent vzdelávacieho programu ovláda pracovné postupy na prácu s detským používateľom, je oboznámený s povahou a psychologickými aspektami detského používateľa. Vie organizovať, koordinovať a vytvárať podporu rozvoja čitateľskej gramotnosti, detského čítateľstva a čitateľskej kultúry rôznymi vzdelávacími a kreatívnymi spôsobmi akými sú: zážitkové čítanie, dramatizácia, tvorivá dramatika, interpretácia literárneho textu prostredníctvom bábok, etudy, improvizácie, tvorivé dielne a iné. Dokáže samostatne tvoriť a implementovať scenáre k rôznorodým kultúrno–vzdelávacím podujatiam, tvoriť, riadiť a uskutočňovať besedy, čitateľské súťaže a aktivity k celoslovenským projektom na podporu čítania detí a mládeže. Má poznatky o akvizícii knižničného fondu a je schopný samostatne prepájať jednotlivé spôsoby práce s vhodnou literatúrou pre deti a mládež. Aj tento vzdelávací program sa realizuje prostredníctvom prednášok, diskusií, praktických návčikov, praktických cvičení, konzultácií, individuálneho štúdia, skupinových aktivít či modelových situácií. Študenti preberajú témy ako sú vzdelávacia úloha knižníc, detské čítateľstvo a čitateľská gramotnosť, kultúrno–vzdelávacie podujatia ako nástroje zvyšovania záujmu detí a mládeže o služby knižnice, metódy rozvoja detského čítania a detského čítateľstva čitateľskej kultúry, motivácia k čítaniu a čitateľská angažovanosť, kompetencie knihovníka pri práci s deťmi a mládežou, práca s literatúrou prostredníctvom divadelných prostriedkov, detský čitateľ – komplexná charakteristika, vývinové aspekty čítateľstva, psychológia čitateľa, pedagogicko–psychologické základy a postupy práce so skupinami používateľov so špecifickými potrebami a problematickým správaním a stimulácia čitateľskej kompetencie z marginalizovaných komunít. Vzdelávací program je postavený na odborníkoch z danej oblasti. Prednášajú odborníci z knihovníctva, ale aj bábkoherci, lektori, kouči či motivátori.

V roku 2022 sme realizovali dvakrát program Knižnično–informačné služby. Realizácia akreditovaného programu *Knihovník špecialista na prácu s deťmi a mládežou* je plánovaný na rok 2023. o tieto akreditované programy je obrovský záujem a máme prihlásených zúčastnených na niekoľko rokov dopredu.

Slovenská národná knižnica sa orientuje na rôzne formy celoživotného vzdelávania. od odborných konferencií, cez vzdelávacie semináre, workshopy, teambuildingy až po diskusné fóra či tzv. nekonferencie. v nasledujúcich rokoch by sme sa chceli zamerať okrem tradičných tém odborného knihovníckeho vzdelávania, cez rozvíjanie mäkkých zručností až po digitálne vzdelávanie, ktoré je kľúčové aj pre knihovníkov.

Smerovanie celoživotného vzdelávania knihovníkov

30. septembra 2020 bol prijatý Akčný plán digitálneho vzdelávania na roky 2021 až 2027, ktorý rozširuje rozsah pôsobnosti tak, aby zahŕňal neformálne a celoživotné vzdelávanie, zameriava sa na digitálne kompetencie a budovanie digitálnych kapacít inštitúcií, a to aj pre dospelých a profesionálov. Je evidentné, že formálne vzdelávanie nedokáže pokryť dopyt po kvalifikovaných knihovníkoch pre nové smerovanie knižníc. z toho dôvodu je potrebné sa zamerať na také celoživotné vzdelávanie, ktoré bude uprednostňovať zvyšovanie a rekvalifikáciu dospelých vrátane zručností pre prácu v knižnici, posilňovať postavenie prostredníctvom individuálnych mechanizmov financovania a ambiciózne ciele účasti dospelých na vzdelávaní. Je potrebné sa zamerať na rekvalifikáciu dospelých tak, aby sa z dospelých stali plnohodnotnými a platnými knihovníkmi v knižniciach [3].

Je dôležité naštartovať na Slovensku spoločnú politiku celoživotného vzdelávania z oblasti knihovníctva, vytvoriť medzi vzdelávacími inštitúciami a knižnicami spoluprácu vo vzdelávaní a odbornej príprave a taktiež si stanoviť strategické priority celoživotného vzdelávania knihovníkov. Ak majú knižnice uspieť v dnešnom svete a zvládať svoju transformáciu v spoločnosti, musia disponovať kvalitnými knihovníkmi, ktorí budú vybavení vedomosťami, zručnosťami, kompetenciami a postojmi. Vzdelávanie a odborná príprava sú kľúčom úspešnosti slovenského knihovníctva. Súčasťou kvality vzdelávania musia byť motivovaní knihovníci a ďalší odborníci tak, aby sa dosiahol úspešný rámec celoživotného vzdelávania knihovníkov. Spoločenské, technologické, digitálne, environmentálne a hospodárske výzvy čoraz viac ovplyvňujú náš život a prácu vrátane rozdelenia pracovných miest a dopytu po zručnostiach a kompetenciách. Celoživotné vzdelávanie knihovníkov musí mať jasnú víziu a ciele. Len tak dokážeme čeliť dnešným výzvam vo svete knižníc, ako je pokles výpožičiek, pokles registrovaných a aktívnych používateľov, pokles záujmu o knihu z knižníc a pod.

Spoločnú víziu a ciele v oblasti celoživotného vzdelávania by sme mali dosiahnuť vlastným dialógom medzi knižnicami a vzdelávacími inštitúciami. Je dôležité, aby sa knižnice transformovali nielen na komunitné centrá, ale aj centrá celoživotného vzdelávania, pretože majú na to potenciál. v prvom rade je potrebné, aby samotní knihovníci boli vzdelaní a neustále sa vzdelávali, nadobudli digitálne zručnosti a digitálne kompetencie. Je potrebné, aby sa knihovníci vzdelávali aj v oblasti boja proti dezinformáciám, pretože len tak môžu vystupovať ako spoľahlivý partner v oblasti poskytovania dôveryhodných informácií.

Hlavne pandémia ochorenia koronavírusu spôsobila ešte rýchlejšiu transformáciu spoločnosti k online a k hybridnému vzdelávaniu, čo si vyžaduje potrebu vyššej úrovne digitálnej zručnosti knihovníkov. Toto obdobie prinieslo nové a inovatívne spôsoby vzdelávania a hlavne ako komunikovať na internete osobnejším a flexibilnejším spôsobom. Zavádzanie digitálnych technológií do vzdelávania odhalilo problémy a nerovnosti medzi tými, ktorí majú prístup k digitálnym technológiám a ktorí ho nemajú. Tieto zmeny si vyžadujú veľké transformácie v knižniciach. Je veľmi dôležité vytvoriť dlhodobú koncepciu celoživotného vzdelávania knihovníkov aj v oblasti digitálneho vzdelávania.

Dosiahnutie cieľov si vyžaduje vzájomnú spoluprácu. Načrtnúť víziu a ciele a následne ich dosiahnuť v oblasti celoživotného vzdelávania by z pohľadu knižníc mala byť prioritou číslo jeden. Pretože iba vzdelaný knihovník môže priniesť také služby používateľom, ktoré sú dôveryhodné a zaujímavé.

Bibliografické odkazy

- [1] Akú úlohu má EÚ v oblasti vzdelávania dospelých?. Európska komisia [online]. 2021 [cit. 2022–09–15]. Dostupné na <https://epale.ec.europa.eu/>
- [2] Akreditovaný vzdelávací program. Slovenská národná knižnica [online]. 2022 [cit. 2022–09–16]. Dostupné na <https://snk.sk/sk/informacie-pre/kniznice-a-knihovnikov/knihovnicke-vzdelavanie/akreditovany-vzdelavaci-program.html>
- [3] Uznesenie Rady o strategickom rámci pre európsku spoluprácu vo vzdelávaní a odbornej príprave v záujme vytvorenia európskeho vzdelávacieho priestoru a neskôr (2021 – 2030) 2021/C 66/01 (2021) Official Journal C 66, 1–21. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021G0226\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021G0226(01))

SLOVENSKÁ ASOCIÁCIA KNIŽNÍC A LEGISLATÍVA

Závodská, Valéria

Štátna vedecká knižnica v Prešove, riaditeľka@svkpo.gov.sk

Abstrakt

Slovenská asociácia knižníc funguje už 30 rokov ako záujmové združenie knižníc. Jej zakladatelia mali pocit, že združenie podobného charakteru, teda organizácia združujúca knižnice ako právnické subjekty, na Slovensku chýbala. To bol pravdepodobný dôvod ich rozhodnutia založiť toto združenie, aby bolo nápomocné knižniciam v rôznych oblastiach knižničnej praxe. Jednou z takých oblastí, v ktorej sa snaží byť asociácia aktívna, je oblasť legislatívy, pretože rôzne právne normy (zákony, vyhlášky, nariadenia) majú častokrát veľmi výrazný dopad na činnosť knižníc a ich zamestnancov.

Abstract

The Slovak Library Association has been operating as an interest association of libraries for 30 years. Its founders felt that an association of a similar nature, that is, an organization uniting libraries as legal entities, was missing in Slovakia. This was the likely reason for their decision to establish this association to assist libraries in various areas of library practice. One of those areas in which the association tries to be active is the area of legislation, because various legal rules (acts, edicts, regulations) often have a very significant impact on the activities of libraries and their employees.

Klíčovú slová

knižnice na Slovensku, legislatíva, Slovenská asociácia knižníc

Key words

libraries in Slovakia, legislation, Slovak Library Association

Úvod

Slovenská asociácia knižníc (ďalej len „SAK“) funguje už 30 rokov ako záujmové združenie knižníc. Jej zakladatelia boli presvedčení, že združenie podobného charakteru, teda organizácia združujúca knižnice ako právnické subjekty, na Slovensku chýbala. Síce existoval už niekoľko desaťročí Zväz slovenských knihovníkov a informatikov (ďalej len „ZSKI“), neskôr premenovaný na Spolok slovenských knihovníkov a knižníc (ďalej len „SSKK“), ale individuálne členstvo, ktoré bolo v zväze väčšinové, nedokázalo vytvárať dostatočné podmienky pre účinnú spoluprácu a pre spájanie sa na úrovni knižníc ako organizácií. Na druhej strane bola snaha venovať zvýšenú pozornosť knihovníkovi ako osobe, jeho osobnostnému a odbornému rozvoju a vzťahom. Preto bolo žiaduce, aby sa obe organizácie navzájom dopĺňali a koordinovali.

„Prešiel už rok odvtedy, ako tri najväčšie slovenské knižnice – Slovenská národná knižnica (ďalej len „SNK“), Slovenská technická knižnica (ďalej len „STK“) a Univerzitná knižnica Bratislava (ďalej len „UKB“) – položili základný kameň na stavbe Slovenskej asociácie knižníc. Tento zväzok nevznikol z pocitu stavovskej spolupatričnosti; je predovšetkým objektívne nevyhnutným "manželstvom z rozumu". Rozhodli sme sa preň v záujme našich čitateľov a používateľov informačných služieb.“¹

To sú slová prvého predsedu SAK Ing. Jána Kuráka, ktorý bol v tom čase riaditeľom Slovenskej technickej knižnice v Bratislave. a citujem ďalej:

¹ KURÁK, Ján. Na cestu..., str. 3-4

„Žijeme vo veľmi dynamickej dobe, ktorá nielenže neznesie stojaté vody, ale naopak vyžaduje ešte dynamickejší život najmä v oblasti vzdelávania, informácií, vedy, kultúry. Naše knižnice a informačné pracoviská musia túto výzvu a požiadavku doby akceptovať, a to napriek najmä ekonomickým problémom, s ktorými teraz zápasíme a ktoré sa nepríjemne odrážajú vo všetkých stránkach života spoločnosti. Obstáť v tomto vývojovom procese, zabezpečiť efektívnu realizáciu svojho poslania a funkcií, nie je v silách jednotlivej knižnice. Spolupráca knižníc na miestnej, regionálnej, národnej a nevyhnutne aj medzinárodnej úrovni je podmienkou rozvoja a pokroku v tejto oblasti.“²

Myšlienky Jána Kuráka o nevyhnutnej spolupráci knižníc, uverejnené v 1. čísle Bulletinu SAK v roku 1993, boli formulované jasne a zrozumiteľne. Dokonca kriticky voči hlasom, ktoré knižnice začali považovať takmer za prežitok, lebo prichádzala doba počítačová.

Počítačové snahy SAK smerom k pomoci a podpore rozvoja knižníc začali naberať konkrétne kontúry. Jednou z oblastí, v ktorej chcela byť SAK nápomocná bola legislatíva, povedané slovami predsedu SAK: *...Chceme sa podieľať na procese prípravy právnych dokumentov, ktoré sa týkajú činnosti knižníc a ich materiálneho a technického pokroku.“³*

Aktivity SAK v oblasti legislatívy

Stanovy SAK v čl. 9 hovoria o tom, že asociácia môže vytvárať rôzne pracovné a poradné tímy na riešenie rôznych úloh a podnetov. Tieto tímy sú pretavené do odborných skupín a sekcií, ktoré sú stále alebo vznikajú ad hoc. Jednou zo stálych odborných skupín je odborná skupina pre dlhodobý rozvoj a legislatívu, ktorá dlhé roky fungovala ako 2 samostatné odborné skupiny. Ich prvými vedúcimi boli Ing. Daniela Slížová zo SNK (OS pre otázky dlhodobého vývoja) a PhDr. Marta Ehnová z STK (OS pre legislatívne otázky).⁴ Dnes je to jedna odborná skupina, pretože otázky rozvoja knižníc v dlhšom časovom horizonte boli a sú vždy veľmi úzko späté s legislatívnou oblasťou.

SAK si hneď vo svojich začiatkoch stanovila významné úlohy. Okrem dopracovania základných dokumentov pre činnosť samotnej asociácie bola asi najvýznamnejšia rola SAK participovať na príprave zákona o knižniciach.⁵ Bolo totiž jasné, že celospoločenské zmeny, ktoré sa udiali v roku 1989 a po ňom, boli takého veľkého rozsahu, že zmena základného právneho predpisu pre knižnice bola viac než nevyhnutná. SAK za 30 rokov svojho pôsobenia sa vyjadrovala, pripomienkovala a predkladala svoje stanoviská k rôznym právnym predpisom, ktoré sa akýmkoľvek spôsobom dotýkali činnosti knižníc a ich zamestnancov.

Knižničný zákon

Všetkým, ktorí v knižniciach pracovali alebo s nimi úzko spolupracovali, bolo jasné, že zákon o jednotnej sústave knižníc z roku 1959 bol nevhodujúci, lebo prax bola reálne iná. Menili sa knižnice, menili sa ich užívatelia, aj knihovníci, menili sa pracovné podmienky, odborné procesy. Tomu mal zodpovedať aj nový právny predpis.

SAK sa hneď na svojich prvých zasadnutiach v roku 1993 začala zaoberať materiálom Ministerstva kultúry SR (ďalej len „MK SR“) Návrh zásad zákona o knižničnej činnosti. Verila, že k pripomienkam sa podarí motivovať aj nečlenské knižnice SAK (nakoniec členov bolo v danom čase iba 28⁶), že knihovníci nezostanú ľahostajní a svoje podnety budú zasielať asociácii, ktorá ich plánovala predložiť v rámci medzirezortného pripomienkového konania.

Je pravda, že SAK mala svoju predstavu za akých okolností mal byť nový zákon o knižničnej činnosti pripravený do definitívnej podoby, a to po spracovaní koncepcie dlhodobého vývoja knihovníctva. k tomu však nedošlo, správna rada SAK dokonca v stanovisku, ktoré začiatkom roka 1994 k návrhu zákona pripravila, upustila od tohto zámeru. Nechcela narušiť harmonogram legislatívnych prác

² KURÁK, Ján. Na cestu..., str. 3-4

³ KURÁK, Ján. Na cestu..., str. 3-4

⁴ Odborné skupiny, str.16

⁵ Z programu činnosti na rok 1993 (Hlavné úlohy), str. 17-18

⁶ Členské knižnice, str. 13-14

a blokovať tak prípadné prijatie zákona ešte pred pripravovanými zmenami v územnosprávnom členení štátu.⁷

Legislatívne, ale aj ekonomické, organizačné a iné problémy v súvislosti s knižnicami komplexne a vecne prezentoval v rozsiahlom príspevku predseda SAK Ján Kurák na celoslovenskej konferencii knihovníkov v Bratislave 14. novembra 1994. vo svojom vystúpení tiež hovoril o opakovaných pokusoch zákon pripraviť a prijať, ale tiež o sponchybnovaní jeho potreby, keďže kritici argumentovali, že existovali štáty, ktoré zákon nemali.⁸ Jeho príspevok bol dôkazom toho, aké snahy a aktivity SAK vyvíjala, aby pomohla riešiť nielen nový knižničný zákon, ale aj iné právne predpisy, ktoré sa priamo či nepriamo dotýkali knižníc. Konkrétnou aktivitou bola napr. „*návšteva predsedu SAK a vedúcej odbornej skupiny u predsedu a tajomníka Výboru Národnej rady SR pre vedu, kultúru, vzdelanie a šport s cieľom získavať informácie o legislatívnych úlohách a aktivitách NR SR a možnostiach vstupu SAK do procesu ich tvorby svojimi odporúčaniami a pripomienkami. Predseda SAK informoval správnu radu o vytvorení tripartitnej expertnej skupiny na prípravu novej verzie knižničného zákona.*“⁹ Tou tripartitou bola samozrejme myslená SAK, SNK a SSKK.

Veľmi pekné zhrnutie na tému nového zákona publikovala aj Marta Ehnová v úvodníku 2. čísla Bulletinu SAK z roku 1995, ale aj v príspevku o činnosti odbornej skupiny pre legislatívne otázky. Jasne pomenovala, čo knihovnícka obec chcela dosiahnuť, že aktivity na túto tému sa z iniciatívy ZSKI (predchodca SSKK) začali rozbiehať už v roku 1990, a prečo za 5 rokov nedošlo k tak potrebnej zmene. Skonštatovala, že kým na začiatku 90–tych rokov 20. storočia panovali nezhody a nejednotnosť v otázke knižničného zákona, v ich polovici bola väčšina za jeho prijatie v novej pozmenenej podobe.¹⁰ Uviedla, aké ďalšie kroky sa v rámci SAK pripravovali k tejto téme, napr. široká analýza právnej a organizačnej stránky slovenského knihovníctva prezentovaná ešte v roku 1994 na konferencii *Knižnice v roku 2000*, ktorá mala za cieľ „*zrekapitulovať platnosť a účinnosť legislatívnych noriem, ktoré upravujú knižničnú a informačnú činnosť SR, a na druhej strane vytypovať nové legislatívne úpravy SR, ktoré síce boli určené pre iné oblasti (prípadne ide o všeobecne platné), ale majú priamy či nepriamy dopad aj na knižničnú a informačnú činnosť*“, či plány predložiť návrh knižničného zákona do Národnej rady SR v októbri 1995.¹¹

V súvislosti s prípravou nového právneho predpisu o knižniciach sa začali objavovať názory na zmenu postavenia SNK, ktorá bola vtedy organizačnou súčasťou Matice slovenskej bez právnej subjektivity. na stránkach 4. čísla Bulletinu SAK z roku 1995 to uviedla Oľga Kaliská, vtedajšia riaditeľka Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici. na otázku *Aký zákon potrebujeme...?* si hneď odpovedá „*...taký, ktorý by deklaroval postavenie Slovenskej národnej knižnice vo funkcii štátnej knižnice Slovenskej republiky so všetkými s tým súvisiacimi právami, povinnosťami a zodpovednosťou za odborné zastrešenie národného knižnično–informačného systému.*“¹² a nielen to, v jej príspevku stále konkrétnejšie kontúry naberajú aj požiadavky na definovanie povinností, úloh, dostupnosti knižníc a pod.. Požiadavka na definovanie SNK ako štátnej ústrednej knižnice SR, a zároveň samostatnej právnickej osoby naplno zaznela v *Deklarácii 1. slovenského knihovníckeho kongresu* v Nitre v máji 1996.

Z predošlej vety je zrejmé, že návrh zákona sa v roku 1995 nepodarilo predložiť do NR SR ako bolo v pláne, hoci mal konečne takú podobu, pod ktorú sa mohli podpísať všetci knihovníci. SAK ako aj celá knihovnícka obec vyvíjala aktivity, aby sa to podarilo čo najskôr. Odborná skupina pre legislatívu sa v spolupráci so SNK dokonca pustila do prípravy návrhov vykonávacích predpisov k zákonu, ktoré boli veľmi potrebné pre knižničnú prax. Avšak po odovzdaní navrhovaného textu zákona na MK SR došlo k tomu, že na ministerstve sa doň začali zapracovávať rôzne zmeny, o ktorých knihovnícke

⁷ O čom rokovala Správna rada SAK?, 1994, str. 13-15

⁸ KURÁK, Ján. K východiskám transformácie slovenského knihovníctva, str. 4-16

⁹ O čom rokovala správna rada SAK, 1995, str. 9-10

¹⁰ EHNŮVÁ, Marta. Prečo chceme nový knižničný zákon, str. 3

¹¹ EHNŮVÁ, Marta. 1995. Odborná skupina SAK pre legislatívne otázky, str. 11-12

¹² KALISKÁ, Oľga. Aký zákon potrebujeme...?, str. 3

orgány neboli informované a jednotlivé verzie získavali náhodne. Ďalší postup pri predložení návrhu zdržiavala aj príprava zákona o Matici slovenskej, ktorej SNK bola organizačnou súčasťou, prijatého v marci 1997. Ním sa síce SNK stala právnickou osobou, ale zriaďovala ju Matica slovenská. Pokiaľ ide o samotný knižničný zákon, v prvej polovici toho istého roka existovala už 14. verzia návrhu zákona o knižniciach.¹³

Nakopilo sa toľko problémov nielen v súvislosti s neustálymi zmenami a odkladaním prijatia knižničného zákona, ale aj v súvislosti s regionálnymi kultúrnymi centrami a negatívnym dopadom, ktorý mali na knižnice, že na valnom zhromaždení SAK (ďalej len „VZ SAK“) v marci 1997 jeho účastníci odsúhlasili list, adresovaný NR SR, parlamentnému výboru pre vzdelanie, vedu, kultúru a šport. v ňom sa snažili ozrejniť a vysvetliť všetky stránky transformačného procesu v knižniciach. k tomuto listu a vyhláseniu VZ SAK sa pridal aj partnerský SSK.¹⁴ o niekoľko mesiacov sa konala ďalšia významná aktivita – konferencia *Slovenské knižnice '97* v Sielnici – ale ani po nej sme neboli bližšie k prijatiu zákona.

SAK, aj SSKK vcelku otvorene poukazovali na nedostatok dialógu, subjektivistické presadzovanie niektorých riešení a nezaujímavosť MK SR využiť ochotu oboch združení a odbornosť kapacít pri riešení problémov v oblasti knižničnej legislatívy. Ich pripomienky k poslednej ministerskej verzii návrhu zákona sa týkali definovania štruktúry a obsahu národného knižničného systému, ktorý nevychádzal z medzinárodných noriem a odporúčaní. Kritika sa vzniesla aj k tomu, že odborná knihovnícka verejnosť sa nemala možnosť k predloženej verzii zákona vyjadriť. To samozrejme vyvolávalo nevôľu na ministerstve, ktorému sa kritizovanie jeho postupov nepáčilo. Dá sa vo všeobecnosti povedať, že druhá polovica 90-tých rokov bola z politicko-spoločenského hľadiska veľmi turbulentná, čo sa odrážalo nielen v knižniciach.

Rok 1998 bol rok volebný a na základe výsledkov parlamentných volieb bol prelomový. To sa v dobrom začalo pretavovať aj do knižničnej sféry. Neuveriteľnú genézu prípravy knižničného zákona zase veľmi dobre zhrnula Marta Ehnová v 4. čísle Bulletinu SAK v roku 1998, ktorú zakončila pohľadom na ďalšie predpokladané kroky, na konci ktorých snáď už konečne bude nový knižničný zákon.¹⁵ Podobné zhrnutie predstavila Daniela Gondová v 2. čísle z roku 1999 v príspevku *Zamyslenie sa nad novým knižničným zákonom*, prílohou ktorého bol jeho návrh.¹⁶ Ako obe autorky opísali, cesta za novým zákonom bola ťažká a úporná. Najväčšie poďakovanie azda patrí pracovnej komisii, ktorá sa stretávala a diskutovala a riešila veľa problémov a nenechala sa znechutiť ani v čase, keď MK SR nebolo naklonené výslednému návrhu. Nový návrh bol odovzdaný na MK SR v máji 1999 a bol pripravený na cestu do Národnej rady SR v súlade s Plánom legislatívnych úloh vlády SR na rok 1999.¹⁷ Aby sa však nestalo to čo v roku 1995, prijatie zákona podporili účastníci 2. slovenského knihovníckeho kongresu *Knižnice pre 21. storočie* v novembri 1999 v Košiciach otvoreným listom, v ktorom vyzvali kompetentné orgány, aby prijatím návrhu zákona zabezpečili vytvorenie samostatnej národnej knižnice v zriaďovateľskej pôsobnosti MK SR.¹⁸

Obrovské 10-ročné úsilie knihovníckej komunity bolo korunované úspechom, keď NR SR 12. mája 2000 prijala zákon č. 183/2000 Z. z. o knižniciach, o doplnení zákona Slovenskej národnej rady č. 27/1987 Zb. o pamiatkovej starostlivosti a o zmene a doplnení zákona č. 68/1997 Z. z. o Matici slovenskej s účinnosťou od 1. júla 2000.¹⁹ Následne mali byť vydávané vykonávacie predpisy – vyhlášky, z piatich vymenovaných v zákone bola vydaná iba Vyhláška o odbornej evidencii a vyradovaní knižničného fondu v knižniciach v roku 2003.

¹³ KURÁK, Ján. Z valného zhromaždenia SAK 20. marec 1997, str. 14

¹⁴ List poslancom Národnej rady Slovenskej republiky, str. 18

¹⁵ EHNŮVÁ, Marta. Knižničná legislatíva v SR – ako účinnejšie ďalej?, str. 3-5

¹⁶ GONDOVÁ, Daniela. Zamyslenie sa nad novým knižničným zákonom, str. 5-21

¹⁷ Na okraj Plánu legislatívnych úloh vlády SR na rok 1999, str. 44

¹⁸ STASSELOVÁ, Silvia. Míľniky rozvoja slovenského knihovníctva po roku 1989, str. 3-17

¹⁹ GONDOVÁ, Daniela. Máme zákon o knižniciach, a čo ďalej?, str. 3-8

Na margo snáh SAK o zmenu nového zákona ma zaujala jedna terminologická záležitosť. Daniela Gondová v poznámke k svojmu príspevku v č. 2 Bulletinu SAK z roku 1996 o spolupráci akademických knižníc uviedla, že SAK oslovil Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied s požiadavkou o vyjadrenie k novozavádzanému pojmu *akademické knižnice*, namiesto zaužívaného spojenia *vysokoškolské knižnice*. Hľadal sa totiž dostatočne výstižný zjednocujúci pojem pre rôzne názvy vysokoškolských knižničných a informačných pracovísk. Ústav nemal námietky a podporil to odvolávkou na výkladový slovník Slovenská knihovnícka terminológia z roku 1965, ktorý toto spojenie už použil.²⁰ Nakoniec, zákon priniesol viacero terminologických zmien, napr. z jednotnej sústavy knižníc sa stal knižničný systém SR, z ľudových knižníc sa stali opäť knižnice verejné po vzore prvého zákona o knižniciach z roku 1919.

Prešlo niekoľko rokov a na rok 2014 MK SR zaradilo do Plánu legislatívnych úloh vlády SR jeho novelizáciu, to znamená, že nešlo prioritne o iniciatívu a tému knižníc a knihovníkov,²¹ ale SAK na tejto úlohe participovala a bola súčasťou prípravy návrhu zákona. Nový zákon bol schválený s účinnosťou od 1. júla 2005 ako zákon č. 126/2005 Z. z. o knižniciach a o zmene a doplnení zákona č. 206/2009 Z. z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov v znení zákona č. 38/2014 Z. z. v tejto súvislosti vrelo odporúčam prečítať si rozhovor s Andreou Doktorovu, vtedajšou podpredsedníčkou SAK, členkou Ústrednej knižničnej rady a riaditeľkou Ústrednej knižnice Slovenskej akadémie vied o zákulisí prípravy zákona, uverejnený v 3. čísle Bulletinu SAK v roku 2015. Dozviete sa v ňom nielen informácie o tom ako prebiehala samotná príprava, čo bolo najviac diskutovanou témou, čo sa podarilo a čo nepodarilo do zákona presadiť, aké zmeny nastali oproti zákonu z roku 2000, ale dotkla sa aj témy autorského práva a výnimiek pre knižnice.

SAK sa však nevenovala len príprave knižničného zákona, aj keď v 90–tych rokoch to bol pre knižnice najdôležitejší právny predpis, ale súbežne s tým, aj v ďalších rokoch svojimi stanoviskami a pripomienkami vstupovala do procesu prípravy právnych dokumentov, ktoré sa nejako dotýkali činnosti knižníc a ich zamestnancov.

Autorské právo

Ďalším dôležitým právnym predpisom pre knižnice je autorský zákon. Oblasť autorského práva pred rokom 1989 bola pre knižnice niečím, čím sa výraznejšie nezaoberali. Nie preto, žeby predtým autorský zákon neexistoval, ale z pohľadu knižníc sa práva autorov nejavili ako prioritné, nemuseli sa nimi zaoberať. Ale príspevok Ľubice Fordinálovej už v 2. čísle Bulletinu SAK z roku 1993 upozornil na to, že „...narastá i spoločenský význam autorského práva, ktoré zabezpečuje ochranu autorskej tvorby a upravuje jej spoločenské uplatnenie.“²²

Autorské ochranné zväzy, ktoré zastupovali autorov v ich nárokoch, sa snažili dosiahnuť, aby boli za využívanie svojich diel prostredníctvom knižníc patrične odmeňovaní. SAK považovala za potrebné venovať sa problematike autorského práva vzhľadom na rozsiahlosť a komplikovanosť slovenského autorského zákona, monitorovala akékoľvek zmeny v tejto oblasti a ponúkala spoluprácu SNK pri novelizácii zákona. Snažila sa knižnice dostatočne informovať, realizovať semináre k autorskému zákonu, zaujímať stanoviská, napr. k otázke uzatvárania hromadných licenčných zmlúv s LITA, kde zaujímala postoj za celý knižničný systém, netýkalo sa to iba členských knižníc.

Ako uviedla Mária Kadnárová na VZ SAK v roku 2002: „*Za veľký úspech v legislatívnej oblasti považujem skutočnosť, že sa zavřil proces hľadania optimálneho modelu uplatňovania nárokov LITA (autorského ochranného zväzu), vyplývajúcich z platného autorského zákona...*“, lebo zástupcovia SAK sa aktívne zapájali do tohto procesu a na pôde MK SR sa zúčastňovali rokovaní k tejto problematike. Výsledným návrhom zmluvy medzi LITA a SNK, ktorá bola poverená platbou za výpožičky uskutočňované

²⁰ GONDOVÁ, Daniela. Spolupráca akademických knižníc, str. 10-13

²¹ BABICOVÁ, Zuzana. Rozhovor s... Mgr. Andreou Doktorovou o knižničnom zákone, s. 19-26

²² FORDINÁLOVÁ, Ľubica. Autorské právo, str. 10-12

v knižniciach SR, sa zavŕšilo niekoľkoročné úsilie za nastolenie právneho stavu v základnej činnosti knižníc – vo výpožičnom procese.²³

Zástupcovia ochranného zväzu boli asociáciou pozývaní na podujatia SAK (napr. na valné zhromaždenie SAK), aby zástupcom knižníc priamo vysvetľovali práva a povinnosti vyplývajúce zo zákona pre knižnice. Týkalo sa to nielen odmeňovania za výpožičky, ale aj otázok vyhotovenia rozmnoženiny diela. Technológie to umožňovali a používatelia knižníc ich využívali, čo viedlo k tomu, že knižnice v určitých prípadoch boli a sú povinné uhrádzať aj poplatky za rozmnožovanie.

Slovensko ako členská krajina Európskej únie je povinná akceptovať a transponovať do slovenskej legislatívy rôzne európske nariadenia, smernice a ďalšie právne akty (podľa toho či sú záväzné alebo nie). Týkajú sa aj autorského zákona a za tie roky ich bolo niekoľko. Transpozícia európskych smerníc mala zabezpečiť harmonizáciu národnej úpravy autorského práva s európskym štandardom. SAK sa v posledných dvoch rokoch vyjadrovala aj k transponovaniu európskych smerníc, ktoré sa týkali napr. obchodne nedostupných diel, či nového predmetu ochrany – periodík v digitálnej podobe a ktoré sa premietli do poslednej novely autorského zákona schválenej 16. februára 2022. Tých zmien bolo samozrejme viac, ale nie všetky sa týkali knižníc.

Mám pocit, že autorskoprávna ochrana a knižnice je na Slovensku stále sa nekončiaci príbeh. Slovenské knižnice trápia otázky sprístupňovania aj iných typov diel iných autorov, ktorých zastrešujú iné ochranné zväzy. Rovnako nevyriešené je sprístupňovanie elektronických kníh, resp. obchodne nedostupných diel v digitálnej podobe. Chýbajú im informácie o hromadnej licenčnej zmluve, ktorú by mala uzatvárať SNK ako národná knižnica za celý knižničný systém. Knižnice chcú dodržiavať literu zákona, ale očakávať, aby si každá knižnica riešila licenčné zmluvy samostatne je neefektívne a pre mnohé knižnice nereálne, zvlášť keď je zriadená národná knižnica ako vrcholná inštitúcia knižničného systému SR so svojimi zákonným danými úlohami.

Aj pri tejto, pre knižnice tak dôležitej téme, odporúčam príspevok Andrey Doktorovej *Zákon č. 185/2015 Z. z. Autorský zákon a jeho aplikácia v knižniciach*.²⁴

Povinné výtlačky

Zákon o povinných výtlačkoch periodických publikácií a neperiodických publikácií bol, zdá sa, najjednoduchšia záležitosť, jeho prijatie v slovenských podmienkach bolo relatívne rýchle a úplne prvé číslo Bulletinu SAK ho uverejnilo na svojich stránkach.²⁵ Netýkal sa všetkých knižníc, iba niektorých vybraných, ale veľkých knižníc. Okrem SNK to boli predovšetkým UKB, vedecké knižnice, resp. špecializované vedecké knižnice, ale aj ďalšie, ktoré zákon určil, že budú oprávnené na prijímanie povinných výtlačkov vydaných slovenskej produkcie, napr. Knižnica NR SR.

Zákon bol naozaj nekomplikovaný, jednoduchý, stručný. Nedopátrala som sa, prečo došlo k tak rozsiahlym zmenám, že o 4 roky, v roku 1997, bol nahradený novým zákonom č. 212/1997 Z. z. s mierne upraveným názvom, do ktorého boli pridané aj rozmnoženiny audiovizuálnych diel. s najväčšou pravdepodobnosťou to boli vydavatelia, ktorí nesúhlasili s tak veľkým počtom odovzdávaných povinných výtlačkov.

S novým zákonom zas neboli úplne spokojné knižnice, pretože im výrazne komplikoval prevádzku pridaním ustanovenia o používaní povinných výtlačkov. Dodané povinné výtlačky mohli sprístupniť iba prezenčne. Ale čo sa týka počtu, k zmene vlastne nedošlo, stále išlo o relatívne vysoký počet odovzdávaných výtlačkov, len v prílohe zákona sa vymenili niektorí prijímatelia.

SAK na stránkach svojho Bulletinu dala osloveným knižniciam priestor na vyjadrenie, kde mali možnosť napísať o svojich problémoch s povinnými výtlačkami, aby mala potom možnosť kvalifikovane pripraviť

²³ KADNÁROVÁ, Mária. 2002. Valné zhromaždenie SAK – Bratislava 20. marca 2002, str. 45-50

²⁴ DOKTOROVÁ, Andrea. Zákon č. 185/2015 Z. z. Autorský zákon a jeho aplikácia v knižniciach, str. 4-15

²⁵ Zákon o povinných výtlačkoch periodických publikácií a neperiodických publikácií, 1993

pripomienky k prípadným novelizáciám.²⁶ a tých bolo naozaj dosť, či už priamych alebo nepriamych cez iné zákony. Jedna z posledných novelizácií bola v roku 2020 v súvislosti so zlepšovaním podnikateľského prostredia zasiahnutého opatreniami na zamedzenie šírenia ochorenia COVID-19.

Posledná najvýraznejšia zmena nastala v tomto roku, kedy bol pôvodný predpis z roku 1997, vrátane všetkých zmien, zrušený a nahradený úplne novým zákonom č. 265/2022 Z. z. o vydavateľoch publikácií a o registri v oblasti médií a audiovizie. SAK sa zapojila do medzirezortného pripomienkového konania, kam zaslala 21 pripomienok, z toho 8 považovala za zásadných a tvorcovia zákona akceptovali asi 1/3 všetkých pripomienok SAK. v súčasnosti je v legislatívnom procese návrh vykonávacieho predpisu – Vyhlášky MK SR o technických požiadavkách na digitálnu kópiu deponátu, do ktorého sa SAK tiež zapojila.

Iné legislatívne oblasti a predpisy

Okrem troch vyššie spomínaných zákonov a súvisiacich predpisov bolo za 30-ročné fungovanie asociácie množstvo ďalších, ktoré sa nejakým spôsobom týkali knižníc alebo mali na nejaký dopad (pozitívny alebo negatívny), dokonca nepriamo novelizovali aj zákon o knižniciach. k viacerým sa SAK vyjadrovala alebo predkladala pripomienky.

Verejné obstarávanie – zákon o verejnom obstarávaní bol a je asi jeden z najčastejšie novelizovaných a menených predpisov. SAK najmä v 90-tych rokoch pozorne sledovala proces novelizácie tohto zákona v oblasti nadobúdania knižničných fondov a snažila sa dosiahnuť výnimku z obstarávanie knižničných fondov. Tá najprv bola (zákon č. 263/1999 Z. z.), následne bola zrušená (zákonom č. 530/2002 Z. z.) a knižnice boli povinné knižničné fondy obstarávať podľa zákona.²⁷ Ako som spomínala, noviel uvedeného predpisu bolo toľko, že v roku 2006 bol prijatý nový zákon o verejnom obstarávaní, v roku 2015 ďalší. Časté priame i nepriame novelizácie sa nevyhli ani im. Pokiaľ však ide o nadobúdanie knižničných fondov pre knižnice ako verejné ustanovizne platí výnimka pri zadávaní podlimitnej zákazky a zákazky s nízkou hodnotou. Cenou pomôckou pri obstarávaní tovarov, služieb a prác je *Metodika zadávania zákaziek* vydaná Úradom pre verejné obstarávanie, ktoré ju priebežne aktualizuje usudzujúc podľa toho, že na svete je už jej 4. verzia.²⁸

Pracovnoprávna oblasť – v pracovnoprávnej oblasti sa knižnice riadia najmä dvoma zákonmi: zákonom č. 552/2003 Z. z. o výkone práce vo verejnom záujme a zákonom č. 553/2003 Z. z. o odmeňovaní niektorých zamestnancov pri výkone práce vo verejnom záujme. v prípade, že tieto dva menované predpisy niektorú pracovnú oblasť neupravujú dostatočne alebo vôbec, platí Zákonník práce.

Obzerajúc sa do minulosti, tieto dva „naše“ zákony, sa nemenili (myslím priamu či nepriamu novelizáciu) až tak často ako je to relatívne bežné v prípade Zákonníka práce. Menili sa zväčša len niektoré vykonávacie predpisy ako napr. nariadenie vlády SR, ktorým sa upravovali platové tarify po valorizácii miezd. s oboma zákonmi úzko súvisí Katalóg pracovných činností.

Hádam k najväčšej novelizácii, ktorá sa odrazila aj na platoch zamestnancov, došlo v roku 2018 s účinnosťou od začiatku roka 2019. Prvý podnet na SAK prišiel zo strany akademických knižníc, ktoré boli oslovené v súvislosti s editovaním Katalógu pracovných činností s prevahou duševnej práce. SAK sa následne obrátila na generálnu tajomníčku MK SR v snahe naštartovať proces aktualizácie analytických listov profesií z časti Kultúra, ktorú ministerstvo garantuje. Okrem personalistov z vybraných knižníc v rezorte kultúry bola v pracovnej skupine, ktorá upravovala knižničné profesie, už vyššie menovaná Andrea Doktorová ako jediný expert mimo rezortu. Rovnako SAK do medzirezortného pripomienkového konania k novele zákona o odmeňovaní niektorých zamestnancov pri výkone práce vo verejnom záujme spracovala zásadnú pripomienku k zrušeniu tzv. osobitnej platovej tabuľky. Asociácia sa ju snažila presadiť cez viacero pripomienkujúcich

²⁶ Diskusia o povinnom výtlačku, str. 8

²⁷ Kompetentné odpovede na horúce otázky, 2003, č. 1

²⁸ Metodika zadávania zákaziek, 4. verzia

subjektov, a osvojil si ju aj rezort kultúry.²⁹ Pri presadzovaní týchto záujmov spolupracovala aj s Odborovým zväzom pracovníkov školstva a vedy na Slovensku. Osobitnú stupnicu sa síce zachovať nepodarilo, ale do novely zákona sa dostal príplatok vo výške 5 % z tarifného platu pre zamestnancov zaradených do 4. –10. platovej triedy základnej stupnice platových taríf zamestnancov pri výkone práce vo verejnom záujme, ktorí vykonávajú odborné knižničné činnosti.

Takto by som mohla pokračovať ešte dlho, lebo tých predpisov bolo veľa. Spomeniem ešte zákon o dotáciách v rezorte MK SR, vyhlášky týkajúce sa evidencie publikačnej činnosti, zákon o ochrane osobných údajov, kompetenčný zákon a pod..

SAK sa veľmi výrazne angažovala aj pri tvorbe rôznych koncepčných materiálov, ktoré boli pripravované na dlhšie obdobie a nezriedka zahŕňali v sebe priamo či nepriamo aj riešenie legislatívnych otázok, mala svojich zástupcov v rôznych pracovných skupinách, komisiách a orgánov, či sa vyjadrovala k negatívnym dopadom prijatých zákonov a rozhodnutí (napr. neslávne známe Regionálne kultúrne centrá).

Záver

Asociácia si popri práci na vytvorení optimálneho legislatívneho zázemia pre knižnice uvedomovala veľa iných skutočností, ktoré súviseli s knižnicami, a v prvej dekáde nového demokratického režimu prispela k tomu svojim dielom spolu s inými aktérmi. Či už to bol návrh na zriadenie samostatného organizačného útvaru pre riadenie knižníc na MK SR, alebo návrh na vytvorenie poradného orgánu ministra kultúry Ústrednej knižničnej rady, či návrh na konštituovanie Sekcie pre informatizáciu knižníc pri Rade vlády SR pre informatiku alebo odporúčanie na zriadenie samostatnej komisie štátneho fondu Pro Slovakia pre knižnice a pod.³⁰

Na záver chcem poznamenať, že vstupovanie do legislatívneho procesu nie je pre neznalcov práva, akými knihovníci zväčša sú, jednoduchá záležitosť. Ani SAK nedisponuje personálnymi kapacitami s právnickým vzdelaním. Pri svojej práci sa museli jej členovia učiť ako spoznať legislatívny proces, ako rozumieť právnickej terminológii, vedieť svoje požiadavky správne formulovať do právnickej „reči“ a zdôvodniť ich tak, aby dokázali zákonodarcov presvedčiť. Preto je potešiteľné, ak sa nájdú ľudia, ktorí sú ochotní na tejto činnosti participovať (či už v rámci odbornej skupiny, alebo správnej rady SAK, alebo aj formou podnetov z členských knižníc).

Celý legislatívny proces od prvého návrhu až po vydanie finálneho predpisu je veľmi náročná oblasť. Za SAK môžem povedať len toľko, že nás veľmi teší ak sa priamo do tohto procesu, napr. vo fáze MPK, zapájajú aj priamo knižnice, resp. ak predložia SAK pripomienky, ktoré vie k návrhom právnych predpisov predložiť vo svojom mene.

Bibliografické odkazy

- [1] BABICOVÁ, Zuzana. 2015. Rozhovor s... Mgr. Andreou Doktorovou o knižničnom zákone. [online]. [cit. 3.10.2022]. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 23(2015), č. 3, s. 19–26. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>
- [2] Členské knižnice. [online]. [cit. 28.9.2022]. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 1(1993), č. 1, s. 13–14. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>
- [3] Deklarácia 1. slovenského knihovníckeho kongresu. [online]. [cit. 1.10.2022]. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 4(1996), č. 2, s. 22–24. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>

²⁹ DOKTOROVÁ, Andrea. 2018. Volebné valné zhromaždenie Slovenskej asociácie knižníc (Martin, 05.09.2018), str. 9

³⁰ Deklarácia 1. slovenského knihovníckeho kongresu, máj 1996

- [4] Diskusia o povinnom výtlačku. [online]. [cit. 2.10.2022]. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 6(1998), č. 1, s. 3–8. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>
- [5] DOKTOROVÁ, Andrea. 2018. Volebné valné zhromaždenie Slovenskej asociácie knižníc (Martin, 05.09.2018). In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 26(2018), č. 3, s. 4–10. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>
- [6] DOKTOROVÁ, Andrea. 2016. Zákon č. 185/2015 Z. z. Autorský zákon a jeho aplikácia v knižniciach. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 24(2016), č. 3, str. 4–15. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>
- [7] DŽUGANOVÁ, Daniela. Správa o činnosti SAK od valného zhromaždenia v roku 2013. [online]. [cit. 2.10.2022]. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 22(2014), č. 1, s. 5–14. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>
- [8] GONDOVÁ, Daniela. Máme zákon o knižniciach, a čo ďalej? [online]. [cit. 1.10.2022]. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 8(2000), č. 3, s. 3–8. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>
- [9] GONDOVÁ, Daniela. 1996. Spolupráca akademických knižníc. [online]. [cit. 1.10.2022]. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 4(1996), č. 2, s. 10–13. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>
- [10] GONDOVÁ, Daniela. 1999. Zamyslenie sa nad novým knižničným zákonom. [online]. [cit. 1.10.2022]. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 7(1999), č. 2, s. 5–21. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>
- [11] EHNOVÁ, Marta. 1998. Knižničná legislatíva v SR – ako účinnejšie ďalej? [online]. [cit. 1.10.2022]. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 6(1998), č. 4, s. 3–5. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>
- [12] EHNOVÁ, Marta. 1995. Odborná skupina SAK pre legislatívne otázky. [online]. [cit. 30.9.2022]. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 3(1995), č. 2, s. 11–12. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>
- [13] EHNOVÁ, Marta. 1995. Prečo chceme nový knižničný zákon. [online]. [cit. 30.9.2022]. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 3(1995), č. 2, s. 3. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>
- [14] FORDINÁLOVÁ, Ľubica. 1993. Autorské právo. [online]. [cit. 29.9.2022]. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 1(1993), č. 2, s. 10–12. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>
- [15] KALISKÁ, Oľga. 1995. Aký zákon potrebujeme...? [online]. [cit. 30.9.2022]. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 3(1995), č. 4, s. 3. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>
- [16] KADNÁROVÁ, Mária. 2002. Valné zhromaždenie SAK – Bratislava 20. marca 2002. [online]. [cit. 1.10.2022]. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 10(2002), č. 2, s. 45–50. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>
- [17] Kompetentné odpovede na horúce otázky. [online]. [cit. 2.10.2022]. In: ITlib Informačné technológie a knižnice, 2003, č. 1. Dostupné na <https://itlib.cvtisr.sk/%c4%8c%c3%a1nky/clanek2090/>
- [18] KURÁK, Ján. k východiskám transformácie slovenského knihovníctva. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 3(1995), č. 1, s. 4–16. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>
- [19] KURÁK, Ján. 1993. na cestu.... [online]. [cit. 28.9.2022]. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 1(1993), č. 1, s. 3–4. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>

- [20] KURÁK, Ján. z valného zhromaždenia SAK 20. marec 1997. [online]. [cit. 1.10.2022]. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 5(1997), č. 2, s. 14–16. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>
- [21] List poslancom Národnej rady Slovenskej republiky. [online]. [cit. 1.10.2022]. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 5(1997), č. 2, s. 18–20. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>
- [22] Metodika zadávania zákaziek, 4. verzia. [online]. [cit. 2.10.2022]. Dostupné na https://www.okruhlystol.sk/files/metodika_zadavania_zakaziek_-_4_verzia.pdf
- [23] Na okraj Plánu legislatívnych úloh vlády SR na rok 1999. [online]. [cit. 1.10.2022]. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 7(1999), č. 2, s. 44–46. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>
- [24] O čom rokovala Správna rada SAK? [online]. [cit. 30.9.2022]. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 1(1993), č. 2, s. 13–14. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>
- [25] O čom rokovala Správna rada SAK? [online]. [cit. 30.9.2022]. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 2(1994), č. 1, s. 13–15. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>
- [26] O čom rokovala Správna rada SAK. [online]. [cit. 30.9.2022]. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 3(1995), č. 3, s. 9–10. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>
- [27] Odborné skupiny [online]. [cit. 28.9.2022]. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc. Roč. 1(1993), č. 1, s. 16. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>
- [28] STASSELOVÁ, Silvia. 2021. Míľniky rozvoja slovenského knihovníctva po roku 1989. [online]. [cit. 1.10.2022]. In: Knižnica, 15(2014), č. 3, s. 3–17. Dostupné na https://www.ulib.sk/files/intranet/info-zamestnancov/podklady-pracu-z-domu-pracovnikov-ukb-od-23-27-3-2020/historia_slov_knihovnictva_po1989_casopiskniznica3_2014.pdf
- [29] Z programu činnosti na rok 1993 (Hlavné úlohy). [online]. [cit. 28.9.2022]. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 1(1993), č. 1, s. 17–18. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>
- [30] Zákon č. 93/1993 Z. z. o povinných výtlačkoch periodických publikácií a neperiodických publikácií. [online]. [cit. 28.9.2022]. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, 1(1993), č. 1, s. 24–29. Dostupné na <http://sakba.sk/bulletin-sak/archiv/>

KNIŽNICE V SÚLADE S GDPR

Jakub Pavčík

osobnyudaj.sk, s.r.o., pavcik@osobnyudaj.sk

Abstrakt

Zákonná definícia označuje knižnicu predovšetkým ako kultúrnu, informačnú a vzdelávaciu inštitúcia, ktorá odborne spracováva svoj knižničný fond a poskytuje knižnično–informačné služby. za týmto účelom je nevyhnutné, aby knižnica spracúvala osobné údaje dotknutých osôb, teda čitateľov. Týmto momentom sa ale knižnica stáva aj prevádzkovateľom v zmysle všeobecného nariadenia o ochrane údajov a tak sa na ňu vzťahujú aj povinnosti podľa GDPR. Povinnosti knižnice v oblasti ochrany osobných údajov môžeme rozdeliť do viacerých oblastí.

Abstract

The legal definition describes a library primarily as a cultural, information and educational institution that professionally processes its library collection and provides library and information services. For this purpose, it is necessary for the library to process the personal data relating to the data subjects, i.e. the readers. However, at this point, the library also becomes a data controller within the meaning of the General Data Protection Regulation and is thus also subject to the obligations under the GDPR. The library's data protection obligations can be divided into several areas.

Klíčové slová

bezpečnostný incident, nariadenie GDPR, osobné údaje, spracúvanie údajov

Key words

security incident, GDPR regulation, personal data, data processing

Knižnica, ako informačná a vzdelávacía, inštitúcia, predstavuje v zmysle Nariadenia Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) 2016/679 z 27. apríla 2016 o ochrane fyzických osôb pri spracúvaní osobných údajov a o voľnom pohybe takýchto údajov, ktorým sa zrušuje smernica 95/46/ES (všeobecné nariadenie o ochrane údajov) takzvaného prevádzkovateľa. v zmysle čl. 4 ods. 7 všeobecného nariadenia o ochrane údajov sa prevádzkovateľom rozumie fyzická alebo právnická osoba, orgán verejnej moci, agentúra alebo iný subjekt, ktorý sám alebo spoločne s inými určí účely a prostriedky spracúvania osobných údajov. Na základe tejto:

Prešlo už niekoľko rokov, odkedy všeobecné nariadenie o ochrane údajov vstúpilo do účinnosti. od 25. mája 2018 sa tak o ochrane osobných údajov začalo hovoriť intenzívnejšie. Mnohé knižnice sa s príchodom všeobecného nariadenia o ochrane údajov vysporiadali svojpomocne, iné si nechali poradiť od externých konzultantov. na to, aby knižnica dosiahla súlad so všeobecným nariadením o ochrane údajov musí splniť viacero povinností.

Vykonanie auditu

V prvom rade je nevyhnutné, aby knižnica vykonala interný audit zameraný na to, ako spracúva osobné údaje. Je nevyhnutné, aby knižnica poznala „tok“ údajov, s ktorými pracuje, ako aj všetky činnosti s nimi súvisiace. Je potrebné zistiť, aké opatrenia má knižnica prijaté na to, aby osobné údaje chránila, kto z knižnice k údajom pristupuje, komu a za akým účelom ich poskytuje, ako dlho ich uchováva, alebo ako ich likviduje. Knižnica musí mať dôsledne zmapované všetky spracovateľské operácie. Interný audit môže knižnica vykonať svojpomocne, alebo môže využiť služby externej spoločnosti poskytujúcej služby v tejto oblasti. v každom prípade je pri audite nevyhnutné zapojiť všetky oddelenia, ktoré s osobnými údajmi prichádzajú do styku. Takýto „reaudit“ by knižnica následne mala vykonávať

pravidelne, minimálne jedenkrát ročne, nakoľko sa situácie v oblasti ochrany osobných údajov často menia.

Určenie účelov spracúvania osobných údajov

Pomocou interného auditu môže knižnica jasne zdefinovať svoje účely spracúvania osobných údajov. Na každý účel spracúvania osobných údajov bude naviazaný aj konkrétny právny základ, ako aj presný okruh dotknutých osôb a spracúvaných osobných údajov. Každá knižnica spracúva osobné údaje vo vzťahu k čitateľom predovšetkým za týmito účelmi:

- a) poskytovanie knižnično–informačných služieb,
- b) vydávanie čitateľských preukazov,
- c) organizovanie súťaží a podujatí,
- d) vyhotovovanie obrazových a zvukovo–obrazových záznamov.

Samozrejme, každá knižnica spracúva osobné údaje aj v dôsledku ďalších účelov, akými sú napríklad personálna a mzdová agenda, evidencia pošty, prípadne kamerový systém a podobne. Po stanovení účelov spracúvania môže knižnica vyriešiť, aké má povinnosti vo vzťahu k dotknutým osobám.

Prijatie primeraných organizačných a technických opatrení

Po vykonaní interného auditu a stanovení účelov spracúvania má knižnica zmapované všetky spracovateľské operácie a môže tak pristúpiť k prijatiu vhodných organizačných a technických opatrení. Samotné všeobecné nariadenie o ochrane údajov uvádza pre prevádzkovateľov túto povinnosť.

„Prevádzkovateľ prijme so zreteľom na najnovšie poznatky, náklady na vykonanie opatrení a na povahu, rozsah, kontext a účely spracúvania, ako aj na riziká s rôznou pravdepodobnosťou a závažnosťou pre práva a slobody fyzických osôb, primerané technické a organizačné opatrenia s cieľom zaistiť úroveň bezpečnosti primeranú tomuto riziku.“

Dané opatrenia majú slúžiť na to, aby knižnica chránila svoje údaje dôslednejšie a vyhla sa nežiadúcim bezpečnostným incidentom. Bezpečnostné opatrenia možno vo všeobecnosti rozdeliť do dvoch skupín, a to na technické a organizačné opatrenia, pričom vzhľadom na svoje špecifiká možno z organizačných opatrení odčleniť samostatnú skupinu, ktorá sa týka personálnych opatrení. Medzi technické opatrenia môžeme zaradiť zvýšenie IT bezpečnosti, zasielanie súborov v zašifrovanej podobe, presun papierovej dokumentácie do kovových uzamykateľných skriň a podobne. Organizačné opatrenia súvisia predovšetkým s procesmi, ako knižnica s osobnými údajmi pracuje, či má napríklad vypracovaný registratúrny plán, alebo zmapované lehoty a spôsoby na likvidáciu údajov. Podstatou personálnych opatrení je primeraná odborná príprava oprávnených osôb, teda osôb, ktoré majú stály alebo pravidelný prístup k osobným údajom dotknutých osôb. V prípade personálnych opatrení musí knižnica myslieť aj na dokumenty, ktoré musí mať so zamestnanci podpísané. Pôjde predovšetkým o poverenia oprávnených osôb, záväzky mlčanlivosti, ale aj oboznámenia dotknutých osôb, či súhlasy so spracúvaním osobných údajov.

Pravidelné školenie zamestnancov

Ako už bolo vyššie uvedené, odborné zázemie zamestnancov, predovšetkým oprávnených osôb prevádzkovateľa, ktorí spracúvajú osobné údaje, je skutočne nevyhnutné. Najvyšší počet bezpečnostných incidentov štatisticky nastane z dôvodu personálneho zlyhania, tzv. ľudského faktora. Mnoho zamestnancov knižnice, ktorí spracúvajú osobné údaje, často ani netušia, aké sú ich základné povinnosti v tejto oblasti. Na to, aby knižnica dosiahla súlad so všeobecným nariadením o ochrane údajov a vyhla sa bezpečnostným incidentom je nevyhnutné, aby investovala čas a prostriedky do vzdelávania svojich ľudí. Povinnosť pravidelného školenia zamestnancov v oblasti ochrany osobných údajov umocňuje aj metodické usmernenie Úradu na ochranu osobných údajov, v ktorom sa okrem iného uvádza, že „Prevádzkovateľ zabezpečí pravidelné vzdelávanie zamestnancov – v oblasti

ochrany osobných údajov, a to s cieľom priebežného zvyšovania povedomia o danú problematiku aspoň v intervale 0,5 – 1 roka a vždy pri nástupe do zamestnania.“

Plnenie informačnej povinnosti

Každá knižnica si musí voči dotknutým osobám plniť svoju informačnú povinnosť. Mnoho knižníc si svoju informačnú povinnosť voči čitateľom plní dôsledne, avšak zabúda na to, že medzi dotknuté osoby s rovnakými právami patria aj ich zamestnanci. Všeobecné nariadenie o ochrane údajov kladie dôraz na práva dotknutých osôb, a preto je dôležité, aby prevádzkovateľ vedel v prípade potreby dozornému orgánu preukázať splnenie svojej informačnej povinnosti. Na splnenie povinnosti môže knižnica využiť viacero foriem – papierovú, e–mailom, odkazom na webové sídlo. Knižnica však musí brať ohľad na to, aké osoby sú voči nej v postavení dotknutých osôb. Napríklad nie každá osoba vie pracovať s internetom. V takom prípade by plnenie informačnej povinnosti prostredníctvom webového sídla alebo e–mailu nebolo dostatočné.

Plnenie informačnej povinnosti je veľmi dôležité aj v súvislosti s rôznymi podujatiami, ktoré knižnica organizuje. Ak knižnica plánuje z podujatia vyhotovovať obrazové, alebo obrazovo–zvukové záznamy, musí myslieť aj na informovanie v tejto oblasti.

V prípade, ak má knižnica zavedený kamerový informačný systém, je dôležité správne označenie monitorovaného priestoru. Označenie (nálepka) musí predovšetkým obsahovať údaje o prevádzkovateľovi, účel spracúvania (napríklad ochrana majetku knižnice), kontakt na zodpovednú osobu a tiež odkaz, na ktorom sa dotknutá osoba môže viac dozvedieť o svojich právach. Označenie je potrebné umiestniť tak, aby ho dotknutá osoba videla ešte pred tým, než vstúpi do monitorovaného priestoru. V samotnej knižnici by mala byť k dispozícii tzv. druhá vrstva informačnej povinnosti, teda komplexné informácie o spracúvaní osobných údajov kamerovým systémom.

Určenie zodpovednej osoby (Data protection officer)

Všeobecné nariadenie o ochrane údajov uvádza, tri prípady, v ktorých má firma povinnosť ustanoviť zodpovednú osobu (Data Protection Officer). V zmysle článku 37 ide o prípady, v ktorých:

- a) spracúvanie vykonáva orgán verejnej moci alebo verejnoprávny subjekt s výnimkou súdov pri výkone ich súdnej právomoci;
- b) hlavnými činnosťami prevádzkovateľa alebo sprostredkovateľa sú spracovateľské operácie, ktoré si vzhľadom na svoju povahu, rozsah a/alebo účely vyžadujú pravidelné a systematické monitorovanie dotknutých osôb vo veľkom rozsahu;
- c) hlavnými činnosťami prevádzkovateľa alebo sprostredkovateľa je spracúvanie osobitných kategórií údajov podľa článku 9 vo veľkom rozsahu alebo spracúvanie osobných údajov týkajúcich sa uznania viny za trestné činy a priestupky.

Knižnicu môžeme označiť ako verejnoprávny subjekt a zároveň organizáciu, ktorá spracúva osobné údaje vo veľkom rozsahu. V dôsledku týchto skutočností tak knižnica musí určiť svoju zodpovednú osobu. Zodpovedná osoba môže byť nápomocná zamestnancom knižnice v mnohých oblastiach. Ak knižnica disponuje zodpovednou osobou, či už internou alebo externou, môže s ňou pravidelne diskutovať rôzne prípady, ktoré sa týkajú spracúvania osobných údajov a vyhnúť sa tak prípadným pochybeniam na danom úseku. V prípade výberu zodpovednej osoby musí knižnica dbať na jej odbornosť, dostupnosť, osobnostné kvality a prípadný nežiadúci konflikt záujmov. Ak knižnica neustanoví funkciu zodpovednej osoby, vystavuje sa riziku vysokej pokuty.

Preverovanie svojich sprostredkovateľov

Každá knižnica, ktorá pri niektorej zo svojich činností využíva služby sprostredkovateľov, musí byť dôsledná pri ich výbere. Samotné všeobecné nariadenie o ochrane údajov uvádza, že ak sa má spracúvanie uskutočniť v mene prevádzkovateľa, prevádzkovateľ využíva len sprostredkovateľov poskytujúcich dostatočné záruky na to, že sa prijímú primerané technické a organizačné opatrenia tak, aby spracúvanie spĺňalo požiadavky tohto nariadenia a aby sa zabezpečila ochrana práv dotknutej

osoby. v zmysle uvedeného si knižnica pred tým, než sprostredkovateľa poverí spracúvaním osobných údajov (napríklad firmu spravujúcu mzdy) musí overiť, či sprostredkovateľ prijal primerané technické a organizačné opatrenia. Knižnica nesmie zabúdať na to, že s každým svojím sprostredkovateľom musí mať uzatvorenú zmluvu o spracúvaní osobných údajov (prípadne iný právny akt podľa práva Únie alebo práva členského štátu). Následne by knižnica mala pravidelne preverovať, či ich sprostredkovatelia spracúvajú osobné údaje v súlade so všeobecným nariadením o ochrane údajov, respektíve inými právnymi predpismi a či skutočne dodržiavajú prijaté opatrenia na to, aby chránili údaje patriace knižnici.

Vypracovanie bezpečnostnej dokumentácie

Ak si už knižnica prešla celým procesom, od auditu cez školenia až po prijatie vhodných opatrení, je potrebné všetky tieto činnosti spísať do bezpečnostnej dokumentácie. Dokumentácia musí obsahovať záznamy o spracovateľských činnostiach prevádzkovateľa. Čo všetko musia záznamy obsahovať taxatívne vymedzuje článok 30 všeobecného nariadenia o ochrane údajov. Vzor záznamov o spracovateľských činnostiach je tiež dostupný online na webovom sídle Úradu na ochranu osobných údajov Slovenskej republiky. Okrem týchto záznamov by bezpečnostná dokumentácia mala obsahovať zmapovanie toku osobných údajov, rizikovú analýzu, prijaté organizačné a technické opatrenia a ak to bolo nutné, aj vykonané posúdenie vplyvu na ochranu údajov podľa všeobecného nariadenia o ochrane údajov. Vypracovanú bezpečnostnú dokumentáciu je potrebné pravidelne aktualizovať. Žiadna knižnica by sa nemala spoliehať na rôzne vzory bezpečnostných dokumentácií, ktoré kolujú voľne po internete, pretože žiaden vzor nemôže zohľadniť konkrétne procesy v danej knižnici. s hotovou dokumentáciou je potrebné pravidelne pracovať a oboznámiť s ňou oprávnené osoby.

Riešenie bezpečnostných incidentov

Za bezpečnostný incident považujeme udalosť, ktorá má potenciálne negatívny dopad na prevádzku a chránené aktíva organizácie. Bezpečnostný incident môže rovnako spôsobiť porušenie ochrany osobných údajov dotknutých osôb. Ak sa porušenie ochrany osobných údajov nerieši primeraným spôsobom a včas, môže fyzickým osobám spôsobiť ujmu. Môže ísť o majetkovú alebo nemajetkovú ujmu, ako je napríklad stratu kontroly nad svojimi osobnými údajmi alebo obmedzenie práv dotknutých osôb, diskrimináciu, krádež totožnosti alebo podvod, finančná strata, poškodenie dobrého mena, alebo akékoľvek iné závažné hospodárske či sociálne znevýhodnenie dotknutej fyzickej osoby.

Bezpečnostný incident ale nemusí nevyhnutne súvisieť iba s informačnými technológiami. za bezpečnostný incident považujeme aj odcudzenie, prípadne stratu mobilného zariadenia, respektíve notebooku, alebo papierovej dokumentácie, v ktorej sa nachádzali osobné údaje dotknutých osôb (napr. zmluvy, znalecké posudky, žiadosti a podobne). Je zodpovednosťou knižnice kategorizovať udalosti, ktoré by mali byť posudzované ako incidenty, monitorovať ich výskyt a riešiť ich. Výskyt bezpečnostných incidentov by mal spúšťať proces eskalácie riešenia na relevantné osoby a v súvislosti s ním by mali byť podniknuté systematické kroky pre bezprostredné riešenie.

V zmysle článku 33 všeobecného nariadenia o ochrane údajov je bezpečnostný incident, v ktorého dôsledku došlo k porušeniu ochrany osobných údajov, potrebné nahlásiť dozornému orgánu – Úradu na ochranu osobných údajov Slovenskej republiky. Bezpečnostný incident je knižnica povinná nahlásiť okamžite, najneskôr do 72 hodín po tom, ako sa o incidente dozvie. To neplatí, ak nie je pravdepodobné, že porušenie ochrany osobných údajov povedie k riziku pre práva fyzickej osoby.

Uvedená lehota sa počíta od momentu, kedy prevádzkovateľ zistí, že k bezpečnostnému incidentu došlo. Bezpečnostný incident môže nastať napríklad 1. januára, ale knižnica to zistí až 15. januára. Lehota 72 hodín tak v danom prípade začne plynúť od momentu zistenia, teda od 15. januára. Ak nie je možné oznámenie podať do 72 hodín, je potrebné k oznámeniu pripojiť odôvodnenie omeškania, pričom informácie ďalšie informácie možno poskytnúť vo viacerých etapách bez ďalšieho zbytočného odkladu.

Získavanie súhlasov so spracúvaním osobných údajov

Na niektoré spracovateľské operácie musí knižnica disponovať súhlasmi so spracúvaním osobných údajov. Pôjde napríklad o situácie, kedy knižnica bude vyhotovovať obrazové, alebo obrazovo–zvukové záznamy. Za účelom vyhovenia a následného zverejnenia fotografií a videozáznamom zo súťaže alebo z podujatia musí knižnica disponovať súhlasom so spracovaním osobných údajov, ak knižnica vopred pozná identitu účastníkov (napríklad na dané podujatie je potrebné vopred sa zaregistrovať alebo prihlásiť).

Ak je spracúvanie založené na súhlase, knižnica musí vedieť preukázať, že dotknutá osoba vyjadrila súhlas so spracúvaním svojich osobných údajov. Ak dá dotknutá osoba súhlas v rámci písomného vyhlásenia, ktoré sa týka aj iných skutočností, žiadosť o vyjadrenie súhlasu musí byť predložená tak, aby bola jasne odlišiteľná od týchto iných skutočností, v zrozumiteľnej a ľahko dostupnej forme a formulovaná jasne a jednoducho. Akákoľvek časť takéhoto vyhlásenia, ktorá predstavuje porušenie tohto nariadenia, nie je záväzná.

Dotknutá osoba má právo kedykoľvek odvolať svoj súhlas. Odvolanie súhlasu nemá vplyv na zákonnosť spracúvania vychádzajúceho zo súhlasu pred jeho odvolaním. Pred poskytnutím súhlasu musí byť dotknutá osoba o tejto skutočnosti informovaná. Odvolanie súhlasu musí byť také jednoduché ako jeho poskytnutie. Pri posudzovaní, či bol súhlas poskytnutý slobodne, sa v čo najväčšej miere okrem iného zohľadní skutočnosť, či sa plnenie zmluvy vrátane poskytnutia služby podmieňuje súhlasom so spracúvaním osobných údajov, ktorý nie je na plnenie tejto zmluvy nevyhnutný.

Likvidácia osobných údajov

S ochranou osobných údajov súvisí aj ich likvidácia. Nakoľko ide o cenné údaje, ich likvidácia podlieha určitým pravidlám. Ak sa knižnica rozhodne likvidovať osobné údaje, musí si v prvom rade ozrejmiť, aké osobné údaje chce likvidovať. Knižnica by mala mať vypracované záznamy o spracovateľských činnostiach, ktoré jej môžu v tejto oblasti pomôcť a ukázať tak správne lehoty na výmaz.

Osobné údaje môže mať knižnica v rozličnej forme, napríklad v papierovej evidencii, na externom pamäťovom médiu (CD, USB kľúč), v cloude, alebo na pevnom disku v počítači. Od formy uchovávanía sa tak bude rozlišovať aj forma a prostriedky na ich konečnú likvidáciu. Pod likvidáciou údajov všeobecne nariadenie o ochrane údajov rozumie zrušenie osobných údajov ich vymazaním, rozložením, alebo fyzickým zničením hmotných nosičov tak, aby sa z nich osobné údaje nedali zreprodukovať.

Osobné údaje v papierovej forme sa najčastejšie skartujú. Skartovanie údajov predstavuje spoľahlivý spôsob likvidácie údajov v papierovej forme. Medzi skartovacími zariadeniami ale existujú rozdiely, ktoré predurčujú samotnú skartovačku na likvidáciu zvolených údajov. Skartovacie zariadenia sa okrem veľkosti odpadových nádob a počtov strán, ktoré je možné naraz skartovať, rozlišujú aj stupňami utajenia v takzvanej DIN kvalifikácii. Stupeň utajenia, uvádzaný podľa platnej DIN 66399 klasifikácie, udáva, akým spôsobom by mali byť určité dokumenty skartované. Medzi skartovacími zariadeniami rozlišujeme sedem stupňov utajenia (P1, P2, P3, P4, P5, P6 a P7). Jednotlivé stupne utajenia sa líšia veľkosťou častíc, na ktoré je dokument pri skartovaní rozrezaný.

Osobné údaje na externom pamäťovom médiu, napríklad na CD môžeme rovnako skartovať (skartuje sa celé CD obsahujúce osobné údaje). Osobné údaje na USB kľúči, alebo na pevnom disku môže prevádzkovateľ bezpečne prepísať, čím zabezpečí ich konečnú likvidáciu.

Knižnica môže likvidáciu osobných údajov poveriť interného zamestnanca. Ak knižnica pristúpi k tomuto kroku, je nevyhnutné, aby zamestnanca na tieto účely písomne poverila a preškolila v oblasti ochrany osobných údajov. Likvidáciu osobných údajov môže knižnica poveriť aj externú spoločnosť. Ak sa knižnica rozhodne pre tento spôsob je nevyhnutné, aby mala s takouto spoločnosťou podpísanú zmluvu o spracúvaní osobných údajov v zmysle čl. 28 všeobecného nariadenia o ochrane údajov. V samotnej zmluve je možné vymedziť aké osobné údaje a za akých podmienok musí externá spoločnosť zlikvidovať.

Sledovanie vývoja v oblasti ochrany osobných údajov

Oblasť ochrany osobných údajov je jednou z najviac dynamických oblastí. Každá knižnica by preto mala dôsledne sledovať vývoj v tejto oblasti, či už metodické usmernenia dozorného orgánu, prípadne Európskeho výboru pre ochranu údajov, ale aj judikatúru európskych a slovenských súdov. Sledovať vývoj je tiež jednou z úloh zodpovedných osôb. v prípade, ak knižnica vlastnou zodpovednou osobou nedisponuje, nezostáva jej nič iné, ako sledovať tento vývoj samostatne.

Bibliografické odkazy

- [1] Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) 2016/679 z 27. apríla 2016 o ochrane fyzických osôb pri spracúvaní osobných údajov a o voľnom pohybe takýchto údajov, ktorým sa zrušuje smernica 95/46/ES (všeobecné nariadenie o ochrane údajov)
- [2] Zákon č. 183/2000 Z.z. o knižniciach, o doplnení zákona Slovenskej národnej rady č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti a o zmene a doplnení zákona č. 68/1997 Z.z. o Matici slovenskej.
- [3] Zákon č. 18/2018 Z.z. o ochrane osobných údajov a o zmene a doplnení niektorých údajov

OTVORENÁ VEDA A NOVÉ VÝZVY PRE AKADEMICKÉ KNIŽNICE

Jitka Dobbersteinová

Centrum vedecko–technických informácií Slovenskej republiky, jitka.dobbersteinova@cvtisr.sk

Abstrakt

Cieľom príspevku je načrtnúť, aký dosah a vplyv má hnutie otvorenej vedy a otvoreného prístupu na svet akademických knižníc, identifikovať príležitosti, ako aj prípadné hrozby, ktorý tento fenomén slovenským akademickým knižniciam prináša. Poskytuje prehľad o štyroch hlavných oblastiach, kde sa tieto vplyvy odrážajú a to knižničné služby, fondy, rozpočet a odbornosť personálu knižnice.

Abstract

The aim of the paper is to outline the reach and influence of the open science and open access movement on the world of academic libraries and to identify the opportunities and possible threats this phenomenon brings to academic libraries in Slovakia. It provides an overview of four main areas where its impact is reflected – library services, holdings, budgeting and expertise of library staff.

Klíčové slová

otvorená veda, otvorený prístup, akademické knižnice, vysoká škola, vedecké publikovanie, ďalšie vzdelávanie, knižničný fond, open access knihy

Key words

open science, open access, academic library, university, scholarly publishing, lifelong education, library stock, open access monographs

Obrovský technologický rozvoj v posledných päťdesiatich rokoch nesmierne zjednodušil a zrýchlil šírenie informácií. Publikovanie v režime otvoreného prístupu fundamentálne zmenilo spôsob, akým sú tieto informácie sprístupnené. Hnutie otvorenej vedy, do ktorého otvorený prístup prerástol, sa dnes šíri naprieč rôznymi akademickými sektormi, vedeckými disciplínami aj geografickými lokalitami. To poukazuje na vážnosť tohto fenoménu, ktorý výrazne ovplyvňuje aj akademické knižnice, ktoré zohrávajú kľúčovú úlohu v procese vedeckej komunikácie.

1. Zmeny vo svete vedeckého publikovania

Na celom svete tisíce vydavateľov vydávajú desiatky tisíce časopisov z najrôznejších vedných odborov. Ročne vychádza približne 2,5 milióna vedeckých článkov. Množstvo časopisov rastie v priemere o 3 % za rok, množstvo článkov približne o 6 %. Zároveň rastú ceny predplatného vedeckých časopisov rýchlejšie ako ostatné položky spotrebiteľského koša, neúmerne kúpnej sile akademického sektora. v roku 2012 akademická knižnica Harvardskej univerzity uviedla, že vďaka vysokým cenám si už naďalej nemôže dovoliť predplácať vedecké časopisy v rovnakom objeme. *na* kríze sa najvýraznejšie podieľali veľké komerčné vydavateľské domy,¹ ktoré aj dnes stále kontrolujú viac ako 50% trhu vedeckého publikovania. Napríklad vydavateľstvo Elsevier dosahuje ziskové rozpätie až vo výške 40% a pohybuje sa tak v spoločnej kategóriami s firmami ako je Microsoft alebo Coca Cola [1, 2, 3].

Oproti štandardnej tlači, ako je napr. denná tlač, kde obsah vytvárajú novinári, sa však vydavateľom vedeckého obsahu podarilo situáciu "prevrátiť hore nohami": obsah vedeckých časopisov tvoria sami vedci a výskumníci a je veľmi často financovaný zo zdrojov verejných, zdrojov grantových agentúr,

¹ Známe ako tzv. Veľká päťka - vydavateľské domy Elsevier, Wiley, SpringerNature, Taylor & Francis a vydavateľ Sage.

finančných zdrojov vysokých škôl či vedeckých inštitúcií. Situácia bola vnímaná tak, že vysoké školy a vedecké pracoviská tvoria znalosti, zadarmo ich poskytujú vydavateľom a následne draho kupujú späť vo forme predplatného. Na druhej strane moderné technológie zároveň ponúkli množstvo nových ciest distribúcie vedeckých výstupov online, prostredníctvom interaktívnych nástrojov so širším dosahom na medzinárodné publikum.

Odpoveďou na tieto skutočnosti sa stalo hnutie otvoreného prístupu (open access), čo označuje bezplatné online sprístupňovanie výstupov vedy a výskumu financovaných z verejných zdrojov. Od prelomu storočia začali vznikať rôzne druhy iniciatív, ktorých cieľom je sprístupnenie výsledkov vedy a výskumu širokej verejnosti: vznik asociácie SPARC (1998, Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition), vznik Wikipédie (2001), vznik publikačnej platformy Open Journal System (2001), vznik organizácie Creative Commons (2002), spísanie deklarácie Budapest Open Access Declaration (2002), Berlin Declaration on Open Access (2003), vznik Google Scholar (2004), vznik najznámejšieho OA vedeckého časopisu PLoS ONE (2006,), vznik OASPA (2008, Open Access Scholarly Publishing Association) a mnohé ďalšie. Postupne hnutie otvoreného prístupu prerástlo do *hnutia otvorenej vedy, kedy sa požiadavky na otvorenosť a verejný prístup implementujú do všetkých fáz vedeckého procesu* (obr. 1). k benefitom, ktoré otvorená veda ponúka patrí efektívne využívanie verejných finančných zdrojov, zvýšená viditeľnosť vedeckých výstupov,² vyššie šance na nadväzovanie medzinárodnej spolupráce alebo zvyšovanie kvality a integrity vedeckej činnosti. Dopyt po otvorenosti vo vede a výskume sa tiež odráža v požiadavkách financovateľov a tvorcov politik. Posledným príkladom je Memorandum administratívy prezidenta Spojených štátov z 25. augusta 2022, ktoré nariaďuje federálnym inštitúciám Spojených štátov čo najskôr nastaviť svoje politiky otvoreného prístupu tak, aby boli publikácie a súvisiace dáta z výskumu financovaného daňovými poplatníkmi dostupné verejnosti bez embarga či poplatkov [4].

2. Otvorená veda v Európe a na Slovensku

V Európe je otvorená veda agendou Sekcie Vedy a inovácií Európskej komisie. Otvorená veda je politickou prioritou Európskej komisie a štandardnou metódou práce v rámci jej programov financovania výskumu a inovácií. Komisia od príjemcov finančných prostriedkov na výskum a inovácie vyžaduje, aby svoje publikácie a dáta v maximálne možnej miere sprístupnili v režime otvoreného prístupu. Európska komisia vyvíja a poskytuje praktické nástroje na podporu otvorenosti ako je budovanie zdieľanej infraštruktúry na prepojenie technickej infraštruktúr jednotlivých členských štátov Európskej únie (European Open Science Cloud, skr. EOSC)³ alebo publikačná platforma Open Research Europe⁴ umožňujúca online vydávanie vedeckých publikácií.

Na Slovensku otvorenú vedu koncepčne definuje Národná stratégia pre otvorenú vedu 2021 – 2028,⁵ ktorú v júni 2021 prijala Uznesením č. 317 Vláda Slovenskej republiky. v európskom výskumnom priestore sme sa tak stali jedenástou krajinou, ktorá má otvorenú vedu strategicky definovanú na národnej úrovni. Cieľom Národnej stratégie je stanoviť základné smerovanie rozvoja otvorenej vedy na Slovensku a vytvoriť udržateľný model participácie všetkých aktérov na implementácii princípov otvorenej vedy v slovenskom vedeckom ekosystéme. Národná stratégia pre otvorenú vedu pokrýva

² Články publikované v režime otvoreného prístupu sú štyrikrát častejšie sťahované, 1,6-krát častejšie citované, takmer dvakrát častejšie sú zmieňované médiami a 1,2-krát častejšie uvádzané v rámci politik. (dostupné na <https://www.springer.com/gp/open-access/springer-open-choic>).

³ Pozri https://research-and-innovation.ec.europa.eu/strategy/strategy-2020-2024/our-digital-future/open-science/european-open-science-cloud-eosc_en

⁴ Pozri <https://open-research-europe.ec.europa.eu/>

⁵ Pozri <https://otvorenaveda.cvtisr.sk/narodna-strategia-otvorenej-vedy/>

Obr. 1 Súčasti konceptu otvorenej vedy. Zdroj: UNESCO Recommendation on Open Science, 2021

deväť prioritných strategických oblastí:

1. Podporiť otvorený prístup k vedeckým výstupom financovaným z verejných zdrojov a/alebo vo verejnom záujme,
2. Otvorený prístup k vedeckým dátam a doplňujúcim materiálom,
3. Technická infraštruktúra pre otvorenú vedu,
4. Systém financovania otvorenej vedy,
5. Ochrana práv duševného vlastníctva v kontexte otvorenej vedy,
6. Podpora využívania existujúcich otvorených IT nástrojov a otvorených dát,
7. Vzdelávanie v oblasti otvorenej vedy,
8. Hodnotenie výskumu a vývoja v súlade s princípmi otvorenej vedy,
9. Podpora rozvoja občianskej vedy.

S Národnou stratégiou pre otvorenú vedu je spojený akčný plán(y), ktorý v dvojiročných intervaloch prakticky realizuje konkrétne implementačné kroky Národnej stratégie.

Inštitucionálne problematiku otvorenej vedy zastrešuje Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR a jej garantom je Národné kontaktné centrum pre otvorenú vedu pôsobiace na pôde Centra vedecko–technických informácií SR. Vznikom Kontaktného centra prevzalo CVTI SR úlohu koordinátora a metodika pre oblasť otvorenej vedy na Slovensku.

3. Je otvorená veda pre akademické knižnice príležitosťou alebo hrozbou?

Akademické knižnice zohrávajú dlhodobu nenahraditeľnú úlohu v podpore vedy a výskumu na vysokých školách. Otvorená veda dnes predstavuje globálny fenomén, ktorý už nie je možné ignorovať a ktorý prináša akademickým knižniciam nové výzvy, ale aj významné príležitosti. Otvorená veda ovplyvňuje komplexnosť činností knižnice okrem iného aj zvýšením počtu relevantných

„zákazníkov“, integrácia zásad otvorenej vedy do fungovania vysokých škôl prináša okrem iného širšie portfólio používateľov. Okrem tradičných hráčov, ako sú pedagógovia či študenti, patria k zainteresovaným stranám tiež vydavatelia, tvorcovia politik, ale aj širšia verejnosť (občianska veda). Môžeme konštatovať, že otvorená veda má dnes vplyv na rozsah služieb a informačných zdrojov, ktoré akademická knižnica ponúka, ako aj na interné procesy v podobe financovania a vzdelávania.

a. Vplyv na služby

Kľúčovou funkciou akademickej knižnice je poskytovanie poradenstva pedagógom a študentom. Akademickí pracovníci a študenti sa stretávajú s otvorenou vedou ako autori, ako aj používatelia informácií. v politikách financovateľov výskumu sa autori stretávajú s povinnosťou uverejniť výstup z projektu v režime otvoreného prístupu. v nadväznosti na túto skutočnosť sa akademická knižnica stretáva s otázkami z oblasti autorského práva (verejné licencie)⁶, výberu vhodného open access titulu či vydavateľa a to vrátane problematiky predátorského publikovania, ďalej otázkami na možnosti online ukladania publikačných výstupov (tzv. zelená cesta otvoreného prístupu) alebo možnosťami správy vedeckých dát. „Konzumenti“ open access informačných zdrojov sa potrebujú zorientovať najmä v obrovskej ponuke či dokonca až záplave informácií a naviesť sa na zdroje dôveryhodné na požadovanej odbornej úrovni.

Tradičná úloha knižníc ako správcu a sprostredkovateľa informačných zdrojov spôsobila, že k službám akademických knižníc pribúda agenda prevádzky inštitucionálneho úložiska. Zapojenie akademických knižníc do prevádzky inštitucionálnych úložísk otvára celú škálu nových služieb spojených s klasifikáciou, katalogizovaním, uchovávaním a sprístupňovaním digitálneho obsahu, pričom príchod hnutia otvorenej vedy ich nástup len urýchlil.⁷ Miera začlenenia týchto služieb do portfólia akademickej knižnice závisí od disponibilných personálnych kapacít a finančných zdrojov: knižnica môže riešiť už štádium technického backgroundu alebo zohrávať administratívnu funkciu a zodpovedá za organizáciu informácií v rámci inštitucionálneho úložiska.

Spolu s časopiseckými článkami a knihami sú dáta ďalším publikačným výstupom vedy a výskumu. Aplikáciou tzv. Big Data technológií a umelej inteligencie vo výskume ich význam neustále rastie a stáva sa z nich modus operandi výskumného procesu a to naprieč vedeckými disciplínami. Táto skutočnosť podnietila u knižníc rozšírenie o ďalšiu agendu a to správu a uchovávanie vedeckých dát. Pracovná pozícia dátového knihovníka vo svete slovenských akademických knižníc zatiaľ vôbec neexistuje. Vzhľadom k rastu dôležitosti a významu vedeckých dát a požiadaviek na ich otvorené sprístupňovanie však nevyhnutne dospejeme do bodu, kedy sa používatelia začnú obracať na knižnicu so žiadosťou o odbornú pomoc. Budeme potom mať patričné znalosti a zručnosti, aby sme im pomohli? Ak nie, prevezme túto agendu iná organizačná zložka inštitúcie? Aký vplyv to bude mať na postavenie knižnice v akademickom prostredí?

Hnutie za otvorenú vedu prináša do akademických knižníc v oblasti služieb celý rad výziev najmä z hľadiska nárokov na potrebné nové znalosti a zručnosti. Ak zvládneme systematicky začleniť tieto požiadavky do vzdelávania informačných profesionálov na Slovensku, tak môžeme tieto výzvy zmeniť na príležitosť posilniť úlohu a postavenie knižnice v akademickom prostredí.

b. Vplyv na knižničné fondy

Benefit otvoreného prístupu sa v plnej miere prejavil počas COVIDovej pandémie, ktorá zásadným spôsobom ovplyvnila celé akademické prostredie. Epidémia zo sebou priniesla zvýšenie dôležitosti prístupu do elektronických informačných zdrojov ako sú databázy či digitálne knižnice.

⁶ K najčastejšie používaným verejným licenciám patria licencie Creative Commons. Šesť druhov CC- licencií stanovuje mieru možnosti ich sprístupnenia, modifikácie, prispôbení a zdieľania.

⁷ Požiadavky financovateľov výskumu na zverejnenie výstupov vedeckého projektu v režime otvoreného prístupu spôsobujú zvýšený záujem o tzv. zelenú cestu otvoreného prístupu, tzn. zdieľanie publikačných výstupov online v úložiskách či repozitároch.

Znižovanie financovania vysokých škôl vytvára bezprecedentný tlak na knižnice, ktoré čelia škrtom v rozpočtoch, pričom však naďalej musia poskytovať podporu hybridnému pedagogickému procesu, ktorý vznikol v dôsledku neistoty vyvolanej epidemiologickou situáciou a teraz aj aktuálnou energetickou krízou. To všetko vytvára priestor na využívanie open access zdrojov, pričom open access je niekedy mylne vnímaný iba ako ďalší vydavateľský model a úplne prehliadaný ako možný ďalší zdroj kvalitných vedeckých a odborných informácií.

Open access časopisy sú časopisecké tituly bezplatne dostupné online, pričom tu redakčný proces zahŕňa rovnaké etapy ako tradičný vydavateľský model: zaslanie rukopisu cez redakčný systém, recenzný proces, akceptovanie, úprava rukopisu a uverejnenie. Sú indexované v bibliometrických databázach ako je Web of Science alebo Scopus a ich ponuka sa neustále zvyšuje (a to vrátane titulov slovenských).⁸ Zatiaľ čo vedecké open access časopisy dosiahli už úroveň každodenného využívania a ich výber je veľký, u monografií prechod od plateného prístupu k otvorenému ešte stále neprekonal onen povestný bod zlomu. Čiastočne to môže súvisieť s pretrvávajúcou popularitou tlačenej formy, ale v neposlednom rade to súvisí s vyššími vydavateľskými nákladmi (viac k financovaniu prístupu k OA knihám nižšie). v akademickom prostredí majú špecifické postavenie open access vzdelávacie zdroje, ktoré sa šíria pod licenciou umožňujúcou bezplatný prístup, používanie, zmeny, prispôbenie a opätovné zdieľanie inými stranami a to s minimálnymi alebo žiadnymi obmedzeniami. Zásadným benefitom je možnosť ich zdieľania, modifikácie a prispôbenia na mieru potrebám konkrétnej vzdelávacej inštitúcie či konkrétneho pedagogického procesu, čo zároveň so sebou prináša efektívne čerpanie verejných finančných zdrojov. Bohužiaľ však treba aj konštatovať, že práve COVID-ová pandémia nespochybniteľne zviditeľnila takmer neexistujúci systematický prístup k rozvoju vzdelávacích online-zdrojov na Slovensku, čo vyžaduje zásadnú zmenu prístupu najmä zo strany tvorcov daných politík.

Informačné OA – zdroje je možné nájsť indexované na špecializovaných platformách, v tematických repozitároch⁹ alebo registroch (ako napr. katalóg OAster, registre DOAJ pre OA časopisy, DOAB pre OA monografie). Okrem obsahu poskytujú ďalšie nadstavbové služby ako je možnosť stiahnutia metadát (import do knižničného informačného systému) či rôzne druhy API (vyhľadávanie, harvestovanie apod.) Výzvou pri budovaní OA-fondu knižnice je sledovanie veľmi rýchlo rastúcej ponuky týchto zdrojov. Vzhľadom k dynamike ich vzniku je pri mapovaní výhodné spolupracovať s vybranými pracovníkmi/študentmi inštitúcie, ktorí sa vo svojej práci stretávajú s kvalitnými OA-zdrojmi relevantnými pre vzdelávací profil inštitúcie.

Ako uvádza Joanna Ball a Graham Stone „...pri budovaní OA fondu knižnice je užitočná analógia s tlačovo-digitálnym posunom: v prvých dňoch elektronických zdrojov v knižniciach to bola odborná oblasť, ktorej sa venoval iný špecialista ako ten, ktorý spravoval tlačené zdroje. Časom sa však obidve oblasti spojili a dnes fungujú ako jeden fond, pod jedným dáždnikom“ [5].

c. Vplyv na rozpočet knižnice

V začiatkoch hnutia otvoreného prístupu boli obavy, že toto zapríčiní redukovanie rozpočtu knižníc (bezplatný prístup k vedeckým informáciám online). Posun od "platcu-čitateľa" k "platcovi-autorovi" však preniesol kmeňovú záťaž na rozpočet inštitúcie. Rozsah problematiky otvorenej vedy je však problémom pre knižnice, ktoré chcú poskytovať kvalitné odborné poradenstvo, ale boria sa s nedostatkom personálnych kapacít. na rozpočte knižnice sa nároky odzrkadľujú najmä vo forme nárokov na počet pracovníkov, ich znalostí/schopností alebo prípadných potrebných investícií do nových druhov služieb (vydavateľstvo, vybudovanie/prevádzka repozitára apod.) [5].

Prevádzka univerzitného vydavateľstva na pôde akademickej knižnice dnes nie je ničím výnimočným. Ako bolo spomínané vyššie, vydávanie monografií v režime otvoreného prístupu je finančne

⁸ Pozri sekcia Slovenské časopisy s otvoreným prístupom – <https://otvorenaveda.cvtisr.sk>

⁹ Výber vhodného repozitára podľa vedeckých disciplín možný napr. v Register of Open Access Repositories <https://roar.eprints.org> alebo Directory of Open Access Repositories <https://doapr.coar-repositories.org>

v porovnaní s OA–časopismi náročnejšie a v zahraničí v poslednom desaťročí začali vznikať rôzne vydavateľské modely riešiace túto otázku ako napríklad:

- *Konzorcium* (alebo tiež inštitucionálny crowd–funding): kedy sa knižnice sa podieľajú na vydavateľských nákladoch na vydanie OA–monografie, pričom na oplátku majú zabezpečený prístup ku knihám všetkých knižníc v konzorciu prostredníctvom OA– repozitára vydavateľa (napr. vydavateľstvo Knowledge Unlatched).
- *Licencia otvoreného prístupu pre knižnice*: tzv. *freemium* model platformy OpenEdition, kedy je obsah monografie prístupný v režime otvoreného prístupu online vo formáte html. Platforma účtuje knižniciam poplatok za prémiový obsah a služby ako sú napríklad ďalšie formáty PDF, ePub, Readmode, zbieranie štatistík apod.
- *Členské poplatky*: knižnice (príp. ich materské inštitúcie) neplatia vydavateľovi poplatky za vydaný titul, ale ročný členský poplatok. od výšky členského poplatku závisí počet titulov, ktoré môžu opublikovať (napr. vydavateľstvá OpenBooks Publisher, University California Press).
- *Iniciatíva „Opening the Future“*: kombinuje dva modely, kedy knižnica obohacuje svoje fondy a zároveň podporuje vydávanie monografií v režime otvoreného prístupu. v prvom kroku knižnica zakúpi od vydavateľa tradičné spolpatnené digitálne knihy a adekvátne k zaplatenej čiastke vydavateľ podporí publikovanie určitého počtu OA–titulov [6].

Ako už bolo uvedené, v niektorých prípadoch je povinnou požiadavkou financovateľov výskumu publikovanie výstupu projektu v režime otvoreného prístupu (v prípade európskych grantov HorizonEurope táto skutočnosť platí dokonca aj pre vedecké dáta!) a inštitucionálni autori tak narážajú na nutnosť platby APC poplatkov (article publishing charges). Otázka financovania APC poplatkov sa zvykne riešiť buď centrálnne na národnej úrovni (finančný objem alokovaný výhradne na OA publikovanie), prípadne prostredníctvom tzv. tranzitných zmlúv (angl. publish and read agreements). Tranzitné zmluvy s konkrétnym vydavateľom kombinujú časť „publish“ (vydávanie predplateného počtu článkov v OA–časopisoch vydavateľa) s časťou „read“ (prístup k online obsahu databázy vydavateľa). Financovanie vydavateľských APC poplatkov sa síce realizuje priamo z finančných zdrojov inštitúcie/štátu, na akademickú knižnicu však opäť dolieha vo forme nárokov na personálne kapacity. Vybraní vydavateľa, najmä veľké vydavateľské domy ako je SpringerNature alebo ReedElsevier vyžadujú online administráciu predplateného počtu článkov autorov inštitúcie, čo inými slovami znamená monitorovanie oprávnenosti opublikovania daného titulu. Nakoľko v rámci vysokej školy sú knižnice zodpovedné za evidovanie publikovanie činnosti, príp. prevádzkujú univerzitné vydavateľstvo, veľmi často táto úloha pripadne priamo do ich agendy.

Opäť sa tak vraciame na začiatok, teda k faktu, že najväčšou položkou rozpočtu knižnice sú v prípade otvoreného prístupu a otvorenej vedy náklady na personálne kapacity a ich odbornosť. Táto skutočnosť však nie je žiadnym novým objavom a vzťahuje sa ku všetkému novému; súvisí tiež s dlhodobým notoricky známym podfinancovaním slovenských akademických knižníc. Bohužiaľ, v situácii, keď štátne a verejné inštitúcie bojujú s nedostatkom finančných prostriedkov nie je možné očakávať žiadne markantné zlepšenie.

Realita si tak štandardne vyžaduje trvalý tlak na tvorcov politik pri tvorbe strategických dokumentov („nielen“ vysokej školy, ale aj národných politik ako je napr. stratégia rozvoja slovenských knižníc apod.). Odporúčaním je tiež hľadanie nízkonákladových, príp. bezplatných nástrojov a príležitostí, ktorých ponuka je vo svete otvorenej vedy pomerne veľká¹⁰ ako aj zdieľanie nákladov vo forme konzorcií knižníc.

¹⁰ Príkladom je spomínané konzorciálne publikova OA monografií, v SR pre otázky vzdelávania sú tu napr. bezplatné akreditované kurzy otvorenej vedy realizované národnou Kontaktnou kanceláriou pre otvorenú vedu, viac na Kurzy - Otvorenaveda (cvtisr.sk)

d. Nároky na odbornosť pracovníkov knižnice

Dnes sa informační pracovníci venujú najmä problematike otvoreného prístupu na úrovni vedeckej komunikácie, poskytujú poradenstvo v otázke publikovania a ukladania výstupov výskumu v režime otvoreného prístupu. Ako otvorený prístup globálne prerastá do hnutia otvorenej vedy, vysokoškolská komunita sa stretáva s novými neznámymi a akademická knižnica je prirodzenou destináciou, kam sa budú obracať pre pomoc.

Ak chcú knihovníci akademických knižníc ostať relevantným partnerom pre akademickú komunitu, je potrebné ovládať a hlbšie sa venovať celému životnému cyklu výskumu – od stavania vedeckých hypotéz až po uchovávanie a ochranu vedeckých dát. z toho pre informačných pracovníkov vyplývajú zároveň nasledujúce role:

- knihovník ako informačný konzultant,
- knihovník ako publikačný poradca: orientácia v otázkach autorského práva a OA publikačnom ekosystéme,
- knihovník ako vydavateľ OA titulov,
- knihovník ako správca repozitára,
- knihovník ako dátový kurátor.

Ako vidno, každá táto rola vyžaduje konkrétne zručnosti, ktorých podrobná analýza a opis si vyžaduje oveľa väčší rozsah ako umožňuje platforma konferenčného zborníka „Knižnice 2022“. Prudký rozvoj otvorenej vedy a dôraz, ktorý na otvorenú vedu Európa kladie, ukazuje, že získanie nových zručností v tejto oblasti je pre informačných profesionálov dnes už životne dôležité. Túto problematiku je potrebné začleniť do školení a systematického vzdelávania informačných pracovníkov kým je čas a problematiku neprevezme iná organizačná zložka inštitúcie.

Záver

Akademické knižnice majú dlhú históriu reagovania na zmeny: prechod od manuálnych výpožičiek k automatizovaným knižničným systémom, zmena priestorov na komunitné študentské miesta atď., pričom zmeny sa vzťahujú nie len na fyzické priestory, ale aj na virtuálne. Hnutie otvorenej vedy mení celý svet vedeckej komunikácie a nevyhnutne sa tieto zmeny prejavia v potrebách používateľov. Úlohou akademickej knižnice je naplňať meniace sa potreby svojich používateľov, čo znamená na druhej strane súbežne meniť seba. Zvládnutie tejto zmeny, celej škály od začlenenia nových služieb až po získanie nových zručností pracovníkov, poskytne akademickej knižnici pridanú hodnotu, podčiarkne jej fundamentálnu hodnotu pre výskum a vzdelávanie na akademickej pôde – a výzvu zmení na príležitosť.

Bibliografické odkazy

- [1] DOBBERSTEINOVÁ, J., HUDECOVÁ, S., STOŽICKÁ, Z. Sprievodca svetom vedeckého publikovania. CVTI SR: Bratislava, 2019. 294 str. <https://doi.org/10,5281/zenodo.3236329>
- [2] HAGVE, M. The money behind academic publishing. In Tidsskr Nor Legeforen, 17. augusta 2020. Dostupné na <https://tidsskriftet.no/en/2020/08/kronikk/money-behind-academic-publishing> [cit. 27.9.2022]
- [3] Harvard University says it can't afford journal publishers' prices. In The Guardian, 24.8. 2012 Dostupné na <https://www.theguardian.com/science/2012/apr/24/harvard-university-journal-publishers-prices> [cit. 27.9.2022]
- [4] Open access timeline. Online. © 2022. Dostupné na <https://www.symplectic.co.uk/open-access-timeline/>. [cit. 27.9.2022]

- [5] BALL, J. , STONE, G. Opening Up the Library: Transforming our Policies, Practices and Structures. In *LIBER Quarterly*, r. 31, 2021, str. 1 – 16. e-ISSN 2213–056X
- [6] FIŠOVÁ, G. Vydávanie open access monografií: ako na to. Workshop Aktuálny vývoj otvorenej vedy na Slovensku, 27. októbra 2021. Dostupné na Zenodo, <http://doi.org/10.5281/zenodo.5642894>

Text príspevku je vytvorený v rámci implementácie národného projektu „Informačný systém výskumu a vývoja/prístupy do databáz pre potreby výskumných inštitúcií (NISPEZ IV)“, kód ITMS projektu: 313011I407 spolufinancovaný v rámci Operačného programu Integrovaná infraštruktúra (OPII).

UNIVERZITNÝ REPOZITÁR Z POHĽADU UNIVERZITNEJ KNIŽNICE UPJŠ V KOŠICIACH

Eva Medvid'ová

Vydavateľstvo ŠafárikPress, Univerzitná knižnica, UPJŠ v Košiciach, eva.medvidova@upjs.sk

Abstrakt

Univerzitná knižnica UPJŠ v Košiciach sa dlhodobo zaoberá problematikou a možnosťami elektronického publikovania. Zamestnanci univerzity majú prostredníctvom portálu Unibook od roku 2013 vytvorené zázemie pre bezpečné a užívateľsky prijateľné elektronické publikovanie. Svoje vedecké či odborné práce môžu zverejniť na základe štandardných licenčných zmlúv v režime copyright alebo verejných licencií v režime open access. Správa portálu Unibook a jeho administrácia, plne v kompetencii Univerzitetnej knižnice, je náročná z hľadiska udržateľnosti systému, zabezpečenia ochrany dát i z hľadiska finančného a personálneho. Vysoké požiadavky na uchovávanie a sprístupňovanie elektronických dátových súborov veľkého rozsahu pre súčasné i budúce generácie viedli k novej možnosti archivácie a sprístupňovania. Preskúmali a následne sme sprostredkovali vedeckej komunite univerzity rozsiahle možnosti uchovávanie a sprístupňovania dát prostredníctvom otvoreného dátového úložiska – Repozitára ZENODO pod správou CERN-u. Vytvorením komunity UPJŠ v prostredí repozitára Zenodo bolo umožnené uchovávanie a sprístupňovanie vedeckého obsahu širokej odbornej i laickej verejnosti na platformách Open Access prostredníctvom dátového úložiska s otvoreným prístupom a bez embarga. Naša univerzita má takto príležitosť využiť svoj vedecký potenciál a pripojiť sa k svetovým vedeckým ustanovizniám i v tomto rozmere.

Abstract

The University Library of UPJŠ in Košice has been dealing with the issue and possibilities of electronic publishing for a long time. Since 2013, for university employees have been created background for a secure and user-friendly electronic publishing through the Unibook portal. They can publish their scientific or professional works based on standard license agreements in the copyright mode or public licenses in the open access mode. The management of the Unibook portal and its administration, fully under the responsibility of the University Library, is challenging in terms of sustainability of the system, ensuring data protection, as well as financial and personnel aspects. The high requirements for storing and making available large scales electronic data files for current and future generations have led to a new possibility of archiving and making them available. We examined and subsequently conveyed to the University's scientific community the extensive possibilities of preserving and making available data through an open data repository – the ZENODO Repository under the administration of CERN. The creation of the UPJŠ community in the Zenodo repository environment made possible to preserve and make scientific content available to a wide professional and lay public on Open Access platforms through an open access data repository without embargo. In this way, our university has the opportunity to use its scientific potential and join the world's scientific institutions in this dimension as well.

Kľúčové slová

DOI, elektronické publikovanie, open access, repozitár, Zenodo

Key words

DOI, electronic publishing, open access, repository, Zenodo

Úvod

Vývoj vo svete kladie čoraz väčší akcent na jednoduchú a okamžitú dostupnosť vedeckých informácií bez nutnosti vynakladania dodatočných finančných prostriedkov na ich získanie. Hlavným argumentom je financovanie činností a chodu univerzít z verejných zdrojov, teda aj výsledky výskumov a vedecké práce by mali byť prístupné bezodplatne.

Myšlienka budovania inštitucionálnych repozitárov nie je nová. Inšpiruje sa návrhom Rayma Crowa ešte z roku 2002, kedy vo svojej štúdií navrhol aby univerzity prostredníctvom inštitucionálnych repozitárov sprístupňovali a šírili vedecké výsledky svojich zamestnancov. Týmto by sa zároveň zvýšila aj ich viditeľnosť, konkurencieschopnosť a využiteľnosť v celosvetovom meradle.

Inštitucionálny univerzitný repozitár predstavuje praktickú aplikáciu otvoreného prístupu, okamžitý, nepretržitý a neobmedzený online prístup k poznatkom. Žiaľ je nutné skonštatovať, že akákoľvek snaha štátu o vybudovanie celonárodného repozitára, tak ako je to v okolitých štátoch samozrejme, zlyhala. Z doterajších aktivít akademických knižníc je zrejme, že doposiaľ sa podarilo vybudovať viacero menších repozitárov na báze dátového úložiska s prepojením na knižnično-informačný systém. Vedeckí pracovníci univerzít reflektujú tento nepriaznivý stav v čase kedy sa neprestajne zvyšuje trend publikovania v elektronickom prostredí, zverejňujú svoje práce v zahraničných platených periodikách a repozitároch.

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach má mnohoročné skúsenosti s viac či menej úspešnou komunikáciou vedeckých poznatkov smerom k vedeckej obci i širokej verejnosti, pričom dôležitú úlohu v procese uchovávaní, ochrany či sprístupňovaní vedeckých a odborných materiálov zohrávala Univerzitná knižnica. Nakoľko na univerzite dlhodobo absentovala možnosť udržateľného a bezpečného uchovávaní výsledkov výskumných a bádateľských aktivít, ktoré by vedecká obec akceptovala, Univerzitná knižnica sa v rámci svojich kompetencií a možností podujala ponúknuť prijateľné riešenia so zohľadnením všetkých aspektov, ktoré bolo nutné brať do úvahy.

Od útvaru po vydavateľstvo

Na univerzite Pavla Jozefa Šafárika došlo v posledných rokoch v edičnej oblasti k množstvu štrukturálnych, organizačných a personálnych zmien. Pokračujúce a naliehavé edičné aktivity univerzity a fakúlt viedli k rozhodnutiu kreirať Útvary edičnej činnosti. Bolo nevyhnutné vybudovať nový model a mechanizmus vydavateľskej praxe a tento aj úspešne etablovať. Táto komplexná úloha bola zverená do rúk Univerzitetnej knižnice v spolupráci s Edičnou radou univerzity, orgánom povereným na plnenie úloh v edičnej oblasti. Úvodom sa vypracovala interná smernica, ktorá presne definovala ciele a mechanizmy vydávania publikácií a prijal sa jednotný vizuálny štýl tzv. Dizajn manuál upravujúci vizuálnu a grafickú stránku dokumentov. Následným krokom bolo nastavenie finančných a ekonomických mantinelov súvisiacich so samotným vydávaním publikácií a ich odpredajom s cieľom dosiahnuť návratnosť vynaložených finančných prostriedkov. Samotnú polygrafickú výrobu, grafické a tlačiarenské služby zabezpečovala súkromná firma a odpredaj vytlačených publikácií bol rovnako realizovaný súkromnými spoločnosťami. Predávané portfólio tvorila predovšetkým univerzitná študijná a odborná literatúra našich učiteľov podľa zamerania jednotlivých odborov vyučovaných na fakultách. Ponuka knižných titulov bola rozšírená o mnohé odborné publikácie iných vydavateľstiev s ktorými má univerzita uzatvorené zmluvy. Začiatok zimného semestra 2011/2012 bol spojený s plánovaným otvorením vlastnej Univerzitetnej predajne kníh. O všetkých našich aktivitách boli zamestnanci univerzity, študenti a verejnosť priebežne oboznamovaní prostredníctvom webovej stránky <http://www.upjs.sk/pracoviska/univerzitna-kniznica/edicna-cinnost/>.

Nasledujúce roky boli zamerané na skvalitnenie práce, novelizáciu smerníc, prípravu pokynov na zabezpečenie vnútorného obehu účtovných dokladov, prípravu príručky používateľov, vypracovanie Štatútu Zlatej edície UPJŠ a v neposlednom rade hľadanie riešení uchovávaní a dlhodobého archivovania vydávaných publikácií.

V roku 2015 došlo k zmene útvaru na Oddelenie edičnej činnosti a v roku 2018 sa zánikom oddelenia vytvoril priestor pre vznik Univerzitetného vydavateľstva ŠafárikPress. Vydavateľstvo prevzalo plnú agendu zrušeného oddelenia. Prostredníctvom svojich referátov zabezpečovalo komplexnú vydavateľskú činnosť univerzity v tlačenej i elektronickej podobe. Zámerom bolo vytvoriť reprezentatívnu obchodnú značku s vlastným štatútom a logom, záruku kvality vydávaných publikácií. V tomto momente bolo jednou z najhlavnejších priorít zabezpečenie archivácie vydávaných publikácií

prostredníctvom univerzitného dátového úložiska. No ani zďaleka neboli naplnené predstavy a požiadavky Univerzitnej knižnice na zriadenie plnohodnotného univerzitného repozitára.

Elektronické publikovanie na Unibooku

Unibook – <https://unibook.upjs.sk/sk/> predstavoval výrazný posun v doposiaľ ponúkaných možnostiach uchovávaní a bezpečného sprístupňovania elektronických publikácií. Poskytuje výhody a možnosti bežného komerčného e-shopu, ako pre tlačene tak i elektronické publikácie, a zároveň ponúka isté možnosti trvalého úložiska elektronických zdrojov. Nakoľko sa myšlienka neobmedzeného online publikovania začala veľmi nástojčivo a aktívne presadzovať aj na pôde našej univerzity, boli vytvorené samostatné kategórie tak pre elektronické publikácie určené na predaj i voľne prístupné elektronické publikácie zverejnené na základe Licenčných zmlúv a neskôr i verejných licencií. Jednotlivé publikácie boli rozdelené do hlavných kategórií podľa spoločenského a odborného zamerania. Kategorizovanie publikácií zjednodušuje vyhľadávanie učebníc, skript, monografií a zborníkov hlavne pre študentov a zamestnancov univerzity. Systém umožňuje triedenie podľa ceny, obľúbenosti a samozrejme dokáže zoradiť všetky publikácie podľa abecedy. Vyhľadávanie podľa kľúčových slov alebo časti textového reťazca je samozrejme. v jednom kroku je možné pri vyhľadávaní zobrazit až 60 vyhľadaných reťazcov.

Do systému je nainštalovaná vizuálna téma – šablóna s názvom Leobook. Portál je inštalovaný na univerzitnom virtuálnom serveri v správe zamestnancov vydavateľstva ŠafárikPress a Univerzitnej knižnice.

Od vzniku Unibooku neprestajne pracujeme na jeho skvalitňovaní a modernizácii. Návštevnosť stránok v súčasnosti predstavuje ročne vyše 752 488 zobrazení. Momentálne evidujeme v systéme približne 1222 užívateľských registrácií. v priebehu rokov 2021 a 2022 navštívilo stránky Unibooku cca 72 000 používateľov s unikátnymi IP adresami a zaznamenali sme vyše 876 stiahnutí voľnej elektronickej publikácie.

Elektronické publikovanie v režime Open access

Elektronické publikovanie výsledkov výskumu predstavuje v súčasnosti jeden z najrozšírenejších spôsobov vedeckej komunikácie. Ešte donedávna bolo jediným možným riešením publikovanie v tlačenej podobe. Rýchly rozmach internetu a digitálnych technológií umožnil v procese zdieľania informácií a efektívnej vedeckej komunikácie zásadný posun. Následne boli realizované aj rozsiahle zmeny vo vydavateľských metódach. Najväčšími výhodami elektronického publikovania sú najmä dostupnosť, vyhľadateľnosť podľa rôznych kritérií, prepojitelnosť súvisiacich informačných zdrojov, aktuálnosť a prístupnosť.

Open access je bezplatný, okamžitý, neobmedzený online prístup k vedeckým informáciám, digitálnym publikáciám, príspevkom, článkom a pod. v žiadnom prípade nie je v rozpore s bežnou vedeckou praxou a je kompatibilný s autorským právom. Predstavuje novú formu zviditeľnenia vedeckej práce. Otvorené zdieľanie a publikovanie vedeckých informácií je hlavným prvkom rozvoja nových spôsobov vzdelávania. Hlavným rozdielom medzi OA publikovaním a publikovaním prostredníctvom bežných (non open access) vydavateľov spočíva v skutočnosti, že náklady na výrobu a zverejnenie a ochranu dát nie sú platené čitateľmi, alebo inými užívateľmi dát a všetky prekážky k publikovaným dátam sú odstránené. Open access môže byť aplikovaný na všetky formy vedeckých výstupov ako sú príspevky, články, vedecké práce, zborníky z konferencií, diplomové a dizertačné práce monografie a mnohé iné.

V priebehu nadchádzajúcich rokov sa nutnosť sprístupňovania overených a odborných vedomostí každému, kto ich môže využiť ukazuje ako stále naliehavejšie a dôraznejšie. Odbornosť textov a informácií publikovaných v mnohých vedeckých open access periodikách dosahuje vysokú úroveň porovnateľnú s periodikami fungujúcimi na platených platformách.

Creative commons predstavuje licenčnú schému, ktorá umožňuje autorom licencovať svoje diela tak, aby ich ostatní mohli použiť bez nutnosti kontaktovať autora a vyžiadať si jeho dodatočný súhlas na tlač, preklad a iné využitie jeho práce. Účelom licencií Creative Commons je sprístupňovanie

autorských diel čo najširšej verejnosti. Prostredníctvom tejto licencie udeľuje autor súhlas k používaniu svojho diela. Licencie Creative Commons dopĺňajú autorský zákon, rôznymi spôsobmi vymedzujú autorské práva a umožňujú tak diela zdieľať a znovu používať na základe určených podmienok. Najnovšou verziou licencií Creative Commons je verzia 4.0, ktorá bola vypracovaná tak, aby bola medzinárodne platná.

Na univerzite sa v rámci elektronického publikovania a archivovania na Unibooku etablovala zlatá cesta režimu open access. Prístup k informáciám poskytuje vydavateľ. Teda samotná univerzita umožňuje čitateľom okamžitý a bezplatný prístup k plným textom článkov. Toto publikovanie je pre čitateľov a autorov bezplatné a náklady znáša v plnej výške univerzita.

DOI – Digital Object Identifier (Elektronické publikovanie a DOI identifikátory)

V dnešnej dobe digitalizácie a sprístupňovania elektronických dokumentov sa trendy elektronického publikovania dostávajú stále viac do popredia. Tieto metódy publikovania prinášajú spolu s výhodami aj ťažkosti súvisiace najmä s identifikáciou a vyhľadávaním v internetovom priestore. Tento problém rieši systém na identifikáciu dokumentov prístupných v elektronickej podobe DOI (Digital Object Identifier) – identifikátor digitálneho objektu. Celý proces pridelovania DOI zabezpečuje univerzitná knižnica prostredníctvom Útvaru elektronického publikovania Vydavateľstva ŠafárikPress.

Zapojenie sa Univerzity Pavla Jozefa Šafárika do celosvetového projektu, v rámci ktorého môžu byť dokumentom v elektronickej podobe napr. knihám, zborníkom, článkom, časopisom a i. pridelované DOI identifikátory (Digital Object Identifier) umožní identifikáciu, respektíve vyhľadanie elektronického dokumentu (digitálneho objektu) na internete, čo je hlavnou podmienkou využívania tohto dokumentu ako informačného zdroja a jeho citovania.

Nezisková organizácia CrossRef je jednou z oficiálnych registračných agentúr, ktorá poskytuje nástroje a služby, umožňujúce vyhľadávať, prepájať a citovať vedecké publikácie uverejnené online v digitálnej podobe (digitálne objekty). Cieľom poskytovaných služieb je umožniť globálnu a jednoznačnú identifikáciu a prepojenie vedeckých dokumentov na internete. Svoje služby poskytuje na základe členstva. Členom tejto organizácie sa môže stať každá inštitúcia, subjekt, ktorý vedecký obsah publikuje. Iba členovia spomínanej organizácie môžu digitálnym objektom pridelovať DOI čísla. CrossRef má v súčasnosti viac ako 10 000 členov ako sú vydavateľstvá, výskumné inštitúcie a vládne agentúry zo 114 krajín. CrossRef nevytvára databázu plných textov. Zhromažďuje uchováva a sprístupňuje iba metadáta. Za úpravy, zmeny metadát a ich udržiavanie zodpovedajú členovia.

Vydavateľ, zároveň člen organizácie CrossRef pridelí DOI digitálnemu objektu (časopisy a články v časopisoch, knihy, kapitoly a referenčné diela, konferenčné zborníky, správy, pracovné dokumenty, normy, súbory dát, tabuľky, grafy a iné) a vloží do databázy registračnej agentúry metadáta o tomto objekte, ktoré obsahujú okrem iného aj URL odkazujúce na aktuálne umiestnenie digitálneho objektu na webe. Metadáta reprezentujú základné bibliografické údaje digitálneho objektu ako je názov, autor, anotácia, rok vydania, vydavateľ a pod. Sú dôležité najmä z hľadiska vyhľadávania na internete, prípadne uvedených referencií. Povinnosťou vydavateľa je rovnako zabezpečenie tvorby a trvalej existencie tzv. Response page pre každé pridelené DOI každému digitálnemu objektu. v prípade Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach sa do roku 2021 vytvárali Response pages na Unibooku. Nakoľko bol tento stav z pohľadu bezpečnosti neudržateľný, od roku 2022 sa všetky Response pages vytvárajú už iba v repozitári Zenodo. Všetky doposiaľ vytvorené Response pages sa postupne prenášajú do Zenoda.

Medzi hlavné prínosy DOI patrí trvalý nemenný odkaz pre konkrétny elektronický dokument – permalinka, vyhľadateľnosť a prístupnosť dokumentu v internetovej sieti (kvalitné metadáta), zvýšenie návštevnosti obsahu e–dokumentu, zjednodušené sledovanie ohlasov a samozrejme väčšia ochrana proti plagiátorstvu.

Aby fungovanie systému DOI nebolo závislé na dotáciách, alebo činnosti dobrovoľníkov, je navrhnutý tak, aby dokázal sám seba financovať a to prostredníctvom členských príspevkov a poplatkov za jednotlivé ponúkané služby. Táto služba je na univerzite spoplatňovaná.

Repozitár Zenodo

Vedecká komunita našej univerzity neprestajne a dlhodobo komunikovala problém chýbajúceho komplexného, bezpečného a trvale udržateľného spôsobu archivácie dátových súborov, repozitára, ktorý by spĺňal náročnú úlohu z hľadiska uchovávania a sprístupňovania výsledkov vedeckého výskumu pre súčasné i budúce generácie. Už niekoľko rokov pritom sledujeme neúspešnú snahu tvorby celonárodného repozitára pod záštitou štátnych orgánov. Národná stratégia pre otvorenú vedu na roky 2021–2028 a Akčný plán pre otvorenú vedu na roky 2021–2022 nepriniesol očakávané zmeny a inovácie v oblasti otvorenej vedy. pre univerzitu a jej vedeckých zamestnancov bolo nevyhnutné v dohľadnej dobe dospieť k vzniku repozitára, ktorý by umožňoval centralizovane zbierať, sprístupňovať a dlhodobo archivovať súbory spojené s výučbou i vedeckým výskumom. z hľadiska finančnej a personálnej náročnosti bol vývoj vlastného univerzitného repozitára nereálny. o to naliehavejšie sme skúmali iné možnosti archivácie a sprístupňovania. Touto cestou sa Vydavateľstvo ŠafárikPress podujalo sprostredkovať vedeckej komunitě univerzity rozsiahle možnosti uchovávania a sprístupňovania dát prostredníctvom otvoreného dátového úložiska – Repozitára ZENODO. Našu snahu plne podporilo i vedenie univerzity a to rozhodnutím rektora na realizáciu inštitucionálnej politiky pre otvorenú vedu na UPJŠ.

Zenodo (zenodo.org) je otvorené dátové úložisko, ktoré ponúka možnosť uchovávať, sprístupňovať a nachádzať výskumný, vzdelávací a informačný obsah s možnosťou výberu flexibilného licencovania. Je prístupné všetkým vedeckým výsledkom, nezávisle od spôsobu ich financovania a bez ohľadu na vedeckú oblasť, veľkosť alebo formát vložených dát. Zenodo umožňuje používateľovi/inštitúcii vytvorenie komunity tzv. vlastnej zbierky a následne prijímať alebo odmietať dátové súbory vkladané s odkazom na danú komunitu.

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach má pre vedeckých a výskumných zamestnancov vytvorenú vlastnú komunitu: <https://zenodo.org/communities/pavol-jozef-safarik-university-in-kosice-slovakia/>

Celý repozitár je postavený na platforme INVENIO vytvorenej CERNom, ktorý je 100% open source systémom pre budovanie digitálnych úložísk. Zenodo je zaregistrované v Adresári úložísk otvoreného prístupu OpenDOAR.

Zenodo nekladie žiadne požiadavky na formát, veľkosť, obmedzenie prístupu alebo licenciu. Je otvorený pre všetky oblasti výskumu a všetky typy výskumných artefaktov. Povolené sú všetky formáty a limit veľkosti súborov na jeden záznam je 50 GB. Dátové súbory sa ukladajú vo forme jednotlivých verzií a všetky verzie ostávajú zachované.

Oprávneným vkladateľom je každý, kto sa zaregistruje ako používateľ. Používatelia sa môžu registrovať priamo, vytvorením konta alebo prostredníctvom ORCID a GitHub. Používatelia môžu v dátovom úložisku uchovávať softvér, dáta, materiály spojené s konferenciami, projektmi alebo vedeckými inštitúciami, ktoré sú potrebné na pochopenie vedeckého procesu. Akceptované sú všetky jazyky a používatelia môže použiť akúkoľvek licenciu.

Zenodo ponúka možnosť uzatvoriť alebo obmedziť prístup k obsahu počas niekoľkých mesiacov aj rokov po ukončení výskumu. do repozitára je možné nahráť všetky výskumné materiály a tie potom prostredníctvom chránených odkazov zdieľať s recenzentmi alebo inými spolupracovníkmi. Informácie o citáciách sa tiež odovzdávajú DataCite a vedeckým agregátorom.

Dátové súbory môžu byť uložené na základe uzavretého, otvoreného alebo embargovaného prístupu. v rámci uzavretého prístupu sú maximálne chránené proti neoprávnenému zásahu. Používatelia, ktorí vkladajú obsah pod embargom môžu určiť dátum jeho ukončenia. po tomto dátume bude takýto

obsah automaticky zverejnený. Rovnako je možné obmedzené dátové súbory zdieľať s ostatnými používateľmi. Tieto súbory nebudú verejne prístupné a ich ďalšie zdieľanie je možné iba so súhlasom vkladateľa.

Dátové súbory sú zverejňované s globálne jedinečným a trvalým identifikátorom DOI a s obsahovo rozsiahlymi metadátami. Metadáta každého záznamu sú indexované a dajú sa vyhľadať v databáze Zenodo ihneď po zverejnení a sú okamžite odosielané na servery DataCite a tam sa opäť indexujú. Prístup k metadátam a k otvorenému obsahu má každý používateľ aj bez registrácie. Prístup k svojmu obsahu si každý autor manažuje samostatne a môže svoje metadáta kedykoľvek upravovať a dopĺňať.

Záver

Na našej univerzite ponúkame v súčasnosti dve možnosti uchovávania a archivovania elektronických dokumentov. Prvú z možností predstavuje Unibook v správe zamestnancov Univerzitnej knižnice a druhým je Repozitár Zenodo v správe Cernu. Sú to jedinečné možnosti uchovávania a sprístupňovania vedeckého obsahu širokej odbornej i laickej verejnosti.

Obe zabezpečujú bezpečné virtuálne prostredie s cieľom šíriť vedecké poznanie financované z verejných zdrojov na platformách Open Access prostredníctvom dátového úložiska s otvoreným prístupom a bez embarga. Naša práca sa týmto ani zďaleka nekončí. Budú prichádzať nové možnosti a spôsoby uchovávania a sprístupňovania dát, nové spôsoby manažovania a ochrany elektronických súborov a Univerzitná knižnica chce byť toho aktívnou súčasťou.

Bibliografické odkazy

- [1] CROW, Raym. 2002. The Case for Institutional Repositories: a SPARC Position Paper [online]. Washington, DC: The Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition. Dostupné na <http://www.arl.org/sparc/IR/ir.html>
- [2] ZENODO. Online. Dostupné na <https://zenodo.org/>
- [3] OPEN ACCES.NL. What is Open Access. Online. Dostupné na <https://www.openaccess.nl/en/what-is-open-access>
- [4] CROSSREF. Online. Dostupné na <https://www.crossref.org/>

KNIŽNICE – OSTROVY POZNANIA A POROZUMENIA

Pavol Tomašovič

Knižnica Juraja Fándlyho v Trnave, pavol.tomasovic@kniznicatrnava.sk

Abstrakt

Autor na príkladoch aktivít Knižnice Juraja Fándlyho v Trnave popisuje úlohu a význam knižníc v dobe zrýchľujúcich a rozširujúcich sa informačných, digitálnych a obrazových podnetov. Knižnice vďaka uchovávaniu kontinuity, systémovému triedeniu dokumentov a predovšetkým vďaka svojmu zameraniu a komunitným aktivitám sú nádejou na udržanie a rozvíjanie osobností i zdravého a dialogického podhubia spoločnosti. Schopnosť zastaviť sa a porozumieť príbehu rozprávania, v ktorom sa uchováva úcta k druhému, s dôrazom na uchovanie princípov a kontinuity života, je predpokladom pre budúcnosť, a to aj vďaka komunitným aktivitám knižníc.

Abstract

The author describes the role and importance of libraries in the era of accelerating and expanding information, and digital and visual stimuli using examples of the activities of the Juraj Fándly Library in Trnava. By preserving continuity, systemic sorting of documents, and their focus and community activities, libraries hope to sustain and develop personalities and a healthy and dialogical milieu of society. The ability to stop and understand the story being told, in which respect for the other is preserved, with an emphasis on the preservation of the principles and continuity of life, is a prerequisite for the future, also thanks to the community activities of libraries.

Kľúčové slová

aktivity, digitálne technológie, knižnica, komunity, vzdelávanie

Key words

activities, communities, digital technologies, education, library

V dobe rýchlo tečúcich informácií, podnetov a obrazov, ktorých množstvo nie je jednotlivec schopný v plnom rozsahu spracovať, stúpa význam ostrovov s pevnou pôdou pod nohami, priestorov, v ktorých sa človek môže zastaviť, porozprávať a konfrontovať videné, počuté a myslené s realitou života. k takýmto ostrovom, miestam s pevnou pôdou pod nohami, patria aj knižnice, ktoré svojou náplňou a zameraním odolali a odolávajú jednodňovým senzáciám, náladám, rýchlosti, individuálnemu presadzovaniu či seba–prezentáciám zameraným na efekt.

Prečo považujem knižnice, ktoré sú z hľadiska záujmu médií, časti politikov i spoločnosti nedocenené, za ostrovy záchrany a pevnej pôdy pod nohami? Pretože v dobe všeobecnej nedôvery, dezinterpretácií a kríz identity sú práve knižnice miestom a zdrojom stability, pamäti, inšpirácie a kultúry, priestorom základnej orientácie a vzdelávania, komunitnými centrami i etablovanými inštitúciami pre všetkých, ktorých fundamentom sa stalo slovo.

Zrýchľujúci a zväčšujúci sa tok informácií bez poznania kontextu vedie k destabilizácii myslenia i spoločnosti. Avšak knižnice:

- vďaka uchovávaniu toho, čo obstálo v čase, sa stávajú jedným z dôležitých stabilizátorov kontinuity myslenia;
- vďaka výberu textov, kníh a prezentácií môžu zvýrazňovať tie autorské diela, ktoré obsahom i formou pomáhajú porozumieť súčasným trendom i prúdom v informačnom toku (spolupráca s pedagógmi, autormi kníh, psychologmi...);

- mapovaním vydavateľských diel a textov otvárajú spoločenské diskusie o podstatných a relevantných témach;
- vďaka knižničným fondom a databázam sú zárukou overených informácií a prirodzeným zdrojom ich hľadania a orientácie.

Ak dokážeme túto skutočnosť v spolupráci so školami, médiami a autormi kníh čoraz viac zvýrazňovať a presadzovať, verím, že sa otvorí zrak aj tým, ktorí dnes ešte недоceňujú úlohu knižníc a hľadajú len rýchle riešenia.

Destabilizáciou je najviac ohrozená mladá generácia. v krátkom výpočte aktivít Knižnice Juraja Fándlyho v Trnave, ktoré smerujú k porozumeniu spoločného životného príbehu a k vytváraniu zdravého sebedomia a identity, začnem práve tými podujatiami, ktoré sú venované mladým ľuďom. Ich hlavným cieľom je vytvoriť zdravé prostredie pre integráciu takzvaných marginálnych skupín a pripraviť aktivity, ktoré im pomôžu lepšie sa zorientovať v množstve podnetov.

Ostatné dva roky bola narušená kontinuita nielen podujatí, ale aj spolupráce so základnými a strednými školami kvôli pandémie Covid-19. Napriek tomu sa nám však podarilo v rokoch 2021 a 2022 zorganizovať v hudobnom oddelení knižnice v spolupráci so Spojenou školou v Trnave a klientmi denného stacionára viaceré spevácke súťaže. v roku 2021 svoj talent predviedlo 20 účastníkov. Hostom speváckej súťaže bol hudobník a spisovateľ Branislav Jobus, ktorý bol aj členom poroty spolu s pedagogičkou Alexandrou Cavarovou a Igorom Klukavým. Súťažiaci spievali ľudové, moderné aj rómske piesne. Cieľom podujatia bolo podporiť spevácky talent rómskych žiakov a žiakov so zdravotným postihnutím.

Podobný počet účastníkov mala aj tohtoročná spevácka súťaž za *ľudovú piesňou*, ktorej hostom i členom poroty bol hudobník Michal Štofej z kapely Hudba z Marsu. Podujatie z verejných zdrojov pritom podporil aj Fond na podporu umenia. Dlhodobá spolupráca so Spojnou školou i denným stacionárom vytvára počas roka priestor pre rôzne tvorivé podujatia, vzdelávacie či terapeutické stretnutia, čím sa knižnica stáva i pre zdravotne znevýhodnených ľudí prirodzeným komunitným priestorom. na podobnom princípe je budovaná i spolupráca s miestnou pobočkou Únie nevidiacich a slabozrakých.

Po uvoľnení covidových opatrení sme sa vrátili aj ku klubovým aktivitám s názvom *Mama klub*. Sú venované matkám a ich deťom, ktoré sa formou vybraných podnetov učia rozvíjať mnohé zručnosti a spolupracovať v komunite so spoločnými záujmami. Medzi pripravenými aktivitami boli napríklad šatkovanie s lektorkou, proaktívne divadielka alebo čítanie s interpretáciou.

V snahe rozvíjať tvorivosť detí sme v tomto roku obohatili ponuku aj o komiksové workshopy s dizajnérom Filipom Horníkom a vypísali sme súťaž o najlepšie komiks.

Stabilnú komunitu detí sa snažíme podporovať aj v rámci týždňového letného tábora *Superklub*, kde formou tvorivého poznávania trnavských kultúrnych inštitúcií, literatúry, formou hier a rozprávania vytvárame podhubie pre nové vzťahy i trvalé priateľstvá.

Dlhodobejšie je z pohľadu návštevnosti i aktivít najproblematickejšia generácia tínedžerov. Preto sme v knižnici zrekonštruovali pôvodnú internetovú miestnosť na multifunkčnú miestnosť vybavenú novými tabletmi, čítačkami, 3D tlačiarňou a od tohto roku v nej ponúkame aktivity pre všetky vekové kategórie.

Ide predovšetkým o cyklus vzdelávacích stretnutí v oblasti nových technológií zameraných na 3D tlač. Najskôr to boli kurzy pre deti, na ktorých sa zoznámili a naučili pracovať s 3D tlačiarňou. na kurzy potom nadväzovalo vzdelávanie zamerané na nové digitálne zručnosti, akými sú 3D modelovanie, vypaľovanie do dreva a zoznámenie sa s technológiou laserového rezania a gravírovania. Celý cyklus sme uzavreli workshopom pre deti, na ktorom získali digitálne zručnosti v programovaní Ozobotov.

Všetky tri vzdelávacie cykly sme zorganizovali aj pre seniorov. Seniori sa nenásilnou a kreatívnou formou učili programovať a pochopiť, ako funguje aj zložitejšia technika, s ktorou sa každodenne stretávajú.

V rámci projektu *Spolu to zvládneme*, ktorý podporil Nadačný fond Telekom, sme pripravili tvorivé dielne *Tvor-lab 3D modelovanie*.

Spustili sme zároveň *Tínedžerské stretko*, v rámci ktorého spolu s mladými ľuďmi diskutujeme o zaujímavých knihách, o ich problémoch a predstavách, pričom sa snažíme inšpirovať ich aj k tvorbe v rámci spomínaného laboratória, alebo formou literárneho či vizuálneho prejavu.

Po dvojročnej odmlke sa opäť pokúšame obnoviť cyklus *Ako čítať médiá*. Už pred covidovým obdobím sme v knižnici začali realizovať stretnutia stredoškôlkov s politológmi a novinármi, ktorí pôsobia na univerzitách s cieľom diskutovať o ohrozeniach slobody a demokracie. Debaty sa konali buď v škole alebo v knižnici a diskutovali sme napríklad s redaktorom Patrikom Hermanom, s politológmi Jozefom Lenčom, Tomášom Zalešákom či Milanom Katunincom. v blízkej budúcnosti sa chceme opierať aj o texty renomovaných autorov, v ktorých prehľbujú vzťah ľudskej spolupatričnosti a solidarity (napr. Timothy Snyder, Tony Judt, George Orwell).

Chceme tak reagovať na situáciu, že síce učíme deti čítať, no málo sa venuje tomu, ako čítať a rozumieť médiám, ktoré ovplyvňujú ich myslenie a sú s nimi konfrontované oveľa skôr ako s písmom či knihou. Všetci sme vystavení rýchlo tečúcim obrazom a odkazom, ktoré prechádzajú viacvrstvovým spracovaním a fragmentáciou reality. na túto zmenu paradigmy prístupu k informáciám a realite a s tým spojenú stratu širšieho kontextu je dôležité reagovať. Pôvodný kontinuálny spôsob myslenia i čítania je čoraz viac nahrádzaný impulzívnym a emocionálnym konzumom zážitkov. s tým musíme počítať aj v knižniciach, ktorých úloha, podobne ako pri katalogizácii kníh, je rozlišovať, evidovať a viesť k hlbšiemu porozumeniu. s tým súvisí aj skutočnosť, že súčasné vízie nielen mladých ľudí, ale aj verejných predstaviteľov sú čoraz viac formované predstavou zisku a efektivity než premýšľaním o kontextoch toho, čo sme prežili či prečítali. Nemá zmysel proti tomu bojovať, ale je potrebné hľadať prepojenia reality a vízií, skutočnosti a predstáv. Ak aj v tejto oblasti budú knižnice schopné garantovať rozlišovanie, viesť k hlbšiemu premýšľaniu a vytvárať priestor živej komunikácie a žitých komunit, tak prežijú aj 21. storočie. v konečnom dôsledku ide o sprostredkovávanie poznania, tak ako to knižnice robili už po celé generácie.

Priestor stability v množstve informácií sa Knižnica Juraja Fándlyho v Trnave snaží vytvárať aj pre strednú a staršiu generáciu, najmä prípravou podujatí o knihách a textoch, ktoré obstáli v čase a potvrdzujú životnú skúsenosť. z tohto dôvodu sme od začiatku roka 2022 začali formovať *Čitateľský klub*, v rámci ktorého vedíme diskusiu o inšpiratívnych literárnych dielach. Podobnú ambíciu diskutovať o vybraných literárnych textoch máme aj v rámci našej úzkej spolupráce so strednými školami. na neformálnych stretnutiach a živých diskusiách so študentami stredných škôl sa snažíme postupne eliminovať povrchné čítanie a čisto emocionálne reakcie.

Samostatnou a vďačnou skupinou, s ktorou sa v knižnici pravidelne stretávame, sú seniori. v tomto roku sme okrem aktivít pre túto vekovú kategóriu prehľbili spoluprácu s miestnym klubom Jednoty dôchodcov a pripravili sme projekt *Digitálni seniori*. Cieľom kurzu je pomôcť seniorom zorientovať sa v digitálnom svete. Realizuje sa v rámci projektu Ministerstva investícií, regionálneho rozvoja a informatizácie Slovenskej republiky pod názvom *Zlepšovanie digitálnych zručností seniorov a distribúcia senior tabletov*, kde participujeme ako spoluorganizátor. Paralelne s týmto projektom pokračujú aj stretnutia spojené s praktickými cvičeniami s názvom *Ako na tablet a mobilné telefóny* zamerané na využitie a prácu s aplikáciami.

Ďalším podujatím pre seniorov sú *Tréningy pamäti*, na ktorých si seniori osvojujú techniky tréningu pamäti a ich využitia v každodennom živote. Cyklus stretnutí im pomáha aktivizovať pamäť pomocou vhodných nástrojov a cvičení. Svoje skúsenosti sme ponúkli formou stretnutia a prednášky *Ako si udržať mentálnu mladosť* aj seniorom v knižnici v Suchej nad Parnou

Komunitné aktivity predpokladajú aj vhodné priestory i sociálne zázemie. Tie, ktoré sa nachádzajú v pôvodnej historickej budove Knižnice Juraja Fándlyho, sú však limitované, pričom prístavba a rozšírenie nie je možné. Rozhodli sme sa preto zmodernizovať existujúce priestory a hľadať využitie príľahlej záhrady. po rekonštrukcii herne pre najmenších a spomínanej internetovej miestnosti sme kompletne obnovili aj priestory študovne. Začiatkom roku 2020 sme intenzívne začali aj s prípravou projektu záhradnej čítárne, ktorej výstavba po výbere zhotoviteľa prebieha v tomto roku. s nástupom jesene nadviazala na výstavbu čítárne aj rekultivácia záhrady spojená s celkovou obnovou a výsadbou stromov a zelene. Záhrada bude prepojená s verejným priestorom Ružovým parkom dvoma lávkami nad riečkou Trnávka. Finančné prostriedky na oba projekty poskytol pre knižnicu zriaďovateľ Trnavský samostatný kraj. Pevne verím, že napriek problémom, ktoré táto doba prináša, sa nám podarí oba projekty dokončiť a uviesť pre verejnosť. Záhradná čítáreň bude primárne slúžiť komunitným a vzdelávacím aktivitám, workshopom a rôznorodým podujatiam. Verím, že aj týmto krokom rozšírime a upevníme stabilný ostrov poznania a porozumenia, ktorým knižnice, a to nielen v Trnave, rozhodne sú.

„DOBA YOUTUBOVÁ“ A HUDOBNÉ PRACOVISKO KNIŽNICE

Zora Kalmanová

Turčianska knižnica v Martine, zora.kalmanova@tkmartin.sk

Abstrakt

V minulosti bolo jedným z najobľúbenejších pracovísk Turčianskej knižnice hudobné oddelenie. Cieľom príspevku o pracovisku hudobných a zvukových dokumentov Turčianskej knižnice v Martine je priblíženie jeho minulosti a prítomnosti. Keďže hudobné oddelenia knižníc boli na Slovensku veľmi populárne, je zaujímavé (a smutné zároveň) pozorovať, čo sa s nimi v priebehu rokov stalo v súvislosti s prijatím prísneho autorského zákona, ktorý knižniciam dovoľuje požičiavať hudobné nosiče len v priestoroch knižnice a v kontexte nástupu a rozšírenia sociálnych sietí a Youtubu. Logickému poklesu návštevnosti a výpožičiek sa nedalo zabrániť. Turčianska knižnica sa však pokúsila ísť vlastnou cestou, všemožne sa snažila zabrániť zániku svojho hudobného pracoviska.

Abstract

In the past a music department was one of the most favourite departments of the Turiec library. The aim of this report about department of musical and audio documents in Turiec library in Martin is to get closer its past and present time. Since the music departments in the libraries were very popular, it is interesting (but also sad) to see what happened to them in the course of the years in connection with approval of the strict copyright which allows to lend sound carriers only inside of the library; and also in the context of rise and spreading of the social networks and YouTube. Consequently, it was impossible to prevent from the decrease of attendance and borrowings. Turiec library tried to go its own way and avoid closing its music department.

Klíčové slová

Turčianska knižnica v Martine, pracovisko hudobných a zvukových dokumentov, dejiny, hudba na internete, pokles návštevnosti a výpožičiek, hudobné podujatia pre všetkých, prítomnosť

Key words

Turiec Library in Martin, Department of Musical and Audio Documents, history, former staff, on-line music, decrease of attendance and borrowings, musical events for the public, present time

Verejné knižnice mávajú spravidla mnoho rozmanitých pracovísk. V tomto príspevku sa budem usilovať priblížiť minulosť a prítomnosť pracoviska hudobných a zvukových dokumentov Turčianskej knižnice v Martine, nakoľko je už dnes v prostredí slovenských knižníc, žiaľ, takmer raritou.

Mnohé hudobné pracoviská našich knižníc totiž za posledné roky postihol smutný osud, keď z rôznych dôvodov museli byť premiestnené, zlúčené s inými oddeleniami alebo mali obmedzené výpožičné hodiny, pričom mnohé z nich tieto zmeny ani neprežili. Všetko sa to udialo v dôsledku prijatia prísneho autorského zákona, ktorý platí na Slovensku (v zahraničí majú knižnice výnimku). Ten spôsobil, že hudobné nosiče sa už viac nemohli požičiavať absenčne, a tak sa postupne návštevnosť a dopyt po službách hudobných pracovísk znižoval. Ešte k väčšiemu poklesu prišlo po nástupe sociálnych sietí a Youtubu, ktoré hudbu šíria rýchlo a pre každého sa zrazu stala ľahko dostupná. Naše hudobné pracovisko tiež prešlo zmenami, ale našťastie nebolo nikdy úplne zrušené, jeho zvukové nosiče sa nikdy vo veľkom nevyraďovali. Ako sa nám to podarilo?

Ale pekne postupne... Ako to bolo na úplnom začiatku? Pracovisko hudobných a zvukových dokumentov bolo ako súčasť Turčianskej knižnice zriadené v roku 1986 v Halašovskom dome v centre

Martina. Keď bol tento v súvislosti s reštitúciami v roku 1991 vrátený pôvodným majiteľom, bolo presťahované do hlavnej budovy knižnice na Divadelnú ulicu č. 5 na 2. poschodie, kde sídli dodnes. v 90. rokoch minulého storočia bolo toto pracovisko (alebo úsek ako sa vtedy hovorilo) spolu s čítaňou súčasťou oddelenia neknižných dokumentov. od prvého roku fungovania realizovalo pre svojich používateľov pravidelnú akvizíciu. Nákup realizovala vždy na základe záujmu používateľov jedna z prvých pracovníčok, Iveta Salíniová a po nej Dáša Daneková. Nakupovali sa knihy s hudobnou tematikou (životopisné, hudobno–teoretické, z dejín hudby, encyklopédie, slovníky a pod.), rôzne periodiká (Slovenská hudba, Music revue, Hudobný život, Hudba, Muzikus, Rock & Pop...), hudobniny (notové záznamy od jednoduchých skladbičiek pre deti, úryvkov z rozprávok až po tie najnáročnejšie skladby popredných hudobných skladateľov) a samozrejme zvukové nosiče. Najprv to boli LP platne, neskôr magnetofónové kazety a ako doba pokročila kompaktné disky alebo CD rôznych žánrov od vážnej hudby, cez ľudovú, rockovú, jazzovú, tanečnú, detskú až po metalovú. Problémom 1.polovice 90. rokov však boli nevyhovujúce priestorové podmienky, kvôli ktorým sa nemohli prezenčne požičiavať zvukové dokumenty v takom rozsahu a na takej úrovni, ako si vyžadovalo vtedajšie špeciálne používateľské zázemie. Tento problém sa ale neskôr úplne odstránil a hudobné sa mohlo pýšiť naozaj vysokými prezenčnými výpožičkami. Pracovisko bolo totiž od svojich začiatkov medzi návštevníkmi knižnice mimoriadne obľúbené. Denne ho navštívili desiatky ľudí, ktorí si prišli vypočuť hudbu, požičať CD alebo knihy či časopisy. pre ilustráciu niekoľko čísel: v roku 1993 sa nakúpilo 86 ks platní, 15 ks MG kaziet, 124 ks CD a ročne bolo vypožičaných takmer 10000 zvukových dokumentov. v 1. polroku 1994 sa nakúpilo 24 magnetofónových kaziet a 92 CD. Neskôr, napr. v roku 2002 pribudlo 85 ks CD a v 2003 72 ks CD.

V 90. rokoch 20. storočia a aj v rokoch nasledujúcich mali knihovníci hudobného pracoviska, Dáša Daneková, Alexandra Kršková, Milan Jakubík a neskôr Ľubica Ďuríková s Monikou Drozdíkovou a Dankou Šedíkovou, plné ruky práce: nielen požičiavali z bohatého a stále sa zväčšujúceho fondu, obsluhovali audiotechniku na prezenčné počúvanie CD, ale aj sami katalogizovali špeciálny fond – audio aj audiovizuálne dokumenty, nakoľko do oddelenia neknižných dokumentov patrila aj videopožičovňa, kde sa striedali pri obsluhovaní používateľov.

Približne od roku 2005 sa na pracovisku hudobných a zvukových dokumentov začali konať pravidelné detské výchovno–vzdelávacie podujatia. Časom pracovisko urobilo nezanedbateľný kus práce v oblasti hudobnej výchovy so žiakmi najprv ZŠ, neskôr aj mladšími či staršími. Už od začiatku realizácie týchto aktivít sa hudobné knihovníčky (najmä pod vedením Ľubice Ďuríkovej) zamerali na prácu so žiakmi špeciálnej školy, ktorí potrebujú iný prístup ako bežné zdravé deti. Ťažkú prácu aj s autistickými deťmi ale zvládli a počas podujatí sa menili podľa toho, čo si scenár vyžadoval. Raz sa z nich stali rozprávkové bytosti, zvieratká, inokedy boli zdatné výtvarníčky alebo hrali na hudobné nástroje. v tomto období vznikli aj scenáre k podujatiam ako napr. Vývoj džezovej hudby, Štýly v populárnej hudbe, Základné výrazové prostriedky v hudbe či kvíz Poznáš hudobné nástroje? Vďaka nainštalovanej slúchadlovej technike mohli deti a dospelí kolektívne alebo individuálne počúvať vybrané skladby na CD.

Zlaté obdobie tohto pracoviska paradoxne narušila rekonštrukcia či revitalizácia knižničného pavilónu B a C v centre mesta, kde sídli aj hudobné pracovisko. v roku 2009 bol totiž v Turčianskej knižnici zriadený centrálny výpožičný pult, čím sa zmenila organizácia práce a pracovisko hudobných a zvukových dokumentov (dovtedy otvorené 8.00–18.00) už malo skrátené výpožičné hodiny 12.00–17.00 hod. Napriek tomu, že knihovníčka tohto pracoviska Ľubica Ďuríková tu pracovala akoby len na polovičný úväzok a zvyšok času trávila pri centrálnom pulte alebo v beletrii, naďalej podujatia pre školy robila a navyše sa podarilo za jej pomoci vtedajšej riaditeľke Turčianskej knižnice Mgr. Kataríne Vandlíkovej napísať projekt, ktorý bol podporený a úspešne realizovaný. Projekt Hudba nám pomáha v roku 2010 podporila Nadácia pre deti Slovenska z grantového systému Hodina deťom. Cieľom projektu bolo pomáhať zdravotne postihnutým a deťom zo sociálne znevýhodneného prostredia, podporovať rozvoj ich osobností, odstrániť strach z neznámeho prostredia a z neznámych ľudí, zlepšovať ich komunikačné schopnosti a podporovať u nich samostatnosť. z projektu bol zakúpený medziiným keyboard a celé Orffovo inštrumentárium. Tieto malé rytmické nástroje

do každej detskej ruky boli potom často využívané pri rôznych podujatiach a sú ich súčasťou dodnes. Výstupmi projektu Hudba nám pomáha boli podujatia pre rôzne vekové kategórie žiakov špeciálnej školy (6–20 roční), spolu ich v roku 2010 knihovnička urobila 46 a na ďalších 6 sa zúčastnili mentálne postihnutí dospelí klienti DSS. Krásnou myšlienkou, ktorá vznikla pri realizácii projektu, bolo zorganizovanie integračnej speváckej súťaže v speve karaoke piesní Vianočné karaoke. v súťaži, v ktorej napokon zvíťazil každý, kto nabral odvahu a zaspieval, sa predstavili deti špeciálnej školy a žiaci bežných martinských ZŠ. Aj keď projekt už dávno skončil, tradíciu sme neporušili ani v nasledujúcich rokoch, navyše k vianočnej súťaži sme ešte pripojili letnú verziu Karaoke v záhrade a tá sa koná pred koncom školského roka.

Keď by sme však prirovnali vývoj hudobného pracoviska k pohybu na hojdačke, neboli by sme ďaleko od pravdy. Zlaté obdobie plné vysokej návštevnosti a veľkého nákupu z 90. rokov a začiatku nového storočia, vystriedala zmena organizácie práce a obmedzenie výpožičných hodín z roku 2009 a otvorené zrazu bolo o polovicu času menej. Roky 2010–2011 a úspešná realizácia projektu pracovisko opäť naštartovali, ale prišiel rok 2012 a zase sa hudobnému pohoršilo. v súvislosti so zákazom absenčných výpožičiek hudobných nosičov a s voľným šírením hudby po internete, čo malo za následok pokles návštevnosti a výpožičiek, došlo k ďalším úsporným opatreniam. Pracovisko ako samostatné výpožičné miesto bolo zrušené a služby boli poskytované v rámci pracoviska náučnej literatúry. Došlo k personálnym zmenám, do starobného dôchodku odišla Ľubica Ďuríková, nahradila ju však Dominika Huťková, knihovnička náučného pracoviska, ktorej hudobné nebolo ľahostajné a popri práci v náučnom plynu pokračovala v realizácii podujatí pre všetky vekové kategórie. Teda robila podujatia pre deti a mládež, pre deti zo špeciálnej školy a spolu s Ľubicou Ďuríkovou, ktorá ju v hudobnom pracovisku istý čas zaučala, vytvorili pre klientov Centra prevencie Ligy proti rakovine hudobné pásma o živote a diele popredných hudobných skladateľov pod názvom Večery vážnej hudby. pre ilustráciu v roku 2013 bolo usporiadaných 37 podujatí pre deti zo špeciálnej školy, 8 integračných podujatí, súťaž Vianočné karaoke aj Karaoke v záhrade a pribudla súťaž v speve ľudových piesní Spievanky.

V nasledujúcich rokoch po ďalších personálnych zmenách (keď sa tu vymenili ďalší pracovníci, Milan Gonda a po ňom prišla Zora Kalmanová) sa pracovisko hudobných a zvukových dokumentov znovu otriaslo a začala sa jeho nová etapa. Jej začiatok súvisel opäť s napísaním a úspešnou realizáciou projektu Hudba ako prostriedok vzdelávania a relaxácie, ktorý sme vytvorili v r. 2017. Cieľom projektu bolo prostredníctvom technickej inovácie rozšíriť spektrum a zvýšiť kvalitu poskytovaných komunitných aktivít Turčianskej knižnice. Naším zámerom bolo rozšíriť ponuku a zmodernizovať podujatia pre všetky typy škôl, zosystematizovať a prehĺbiť spoluprácu so seniormi a občianskymi združeniami hendikepovaných občanov. Prvou etapou realizácie projektu bolo obstaranie hmotného majetku a následná inovácia technického vybavenia. Zakúpilo sa 5ks hudobných prehrávačov, 16ks slúchadiel s kabeľáťou a 5 ks kompaktných slúchadlových zosilňovačov, 1pár stĺpovej reproduktorovej sústavy, notebook, dataprojektor s držiakom, projekčné plátno na stenu a WIFI router. Novonadobudnutý majetok slúži návštevníkom pracoviska všetkých vekových kategórií v rámci podujatí organizovaných Turčianskou knižnicou. Prínosom novej techniky je skvalitnenie individuálneho i kolektívneho počúvania hudby pri vzdelávacích a relaxačných aktivitách. Zvýraznenie vzdelávacieho efektu na podujatiach pre školákov i širokú verejnosť dosahujeme aj vnímaním hudby cez vizuálne prvky, čo nám umožňuje používanie projektoru a plátna s príslušenstvom. Už s novou technikou sme podujatia pre deti a dospelých naplno rozbehli a pre ilustráciu uvádzam tieto čísla: v roku 2018 sme uskutočnili 76 podujatí pre 1254 návštevníkov a o rok neskôr sa nám podarilo realizovať 80 podujatí pre 1389 návštevníkov. z toho pre 1101 detí, 288 dospelých a z toho bolo 356 znevýhodnených (deti aj dospelí). Pri výchovno–vzdelávacích podujatiach pre deti a mládež, ale aj pri relaxačných, súťažných a zábavných stretnutiach využívame nielen hudbu na platniach a CD z našej bohatej fonotéky, ale ozvlášťňujeme podujatia aj hudbou z internetu, z Youtubu, rôznych webových stránok a sociálnych sietí. Teda, to, čo nás ako hudobné pracovisko pred rokmi takmer pripravilo o existenciu, teraz pracuje pre nás. Keďže sme knižnica, naším pravidlom je, aby každé podujatie začínalo knihou, minimálne s jednou musí byť akékoľvek podujatie spojené. Podujatia pre najmenšie deti a mladšie ročníky špeciálnej školy realizujeme formou zážitkového čítania, dramatizáciu

rozprávky, ktoré sú dopĺňané počúvaním vybraných skladieb, hudobno–pohybovými hrami a hudobno–výtvarnými aktivitami. pre staršie deti pripravujeme prezentácie s odkazmi na internet a rozoberáme rôzne témy napr. štýly modernej populárnej hudby, ľudová hudba versus súčasná, slovenská a rómska hudba a pod. Stredoškólakom pripravujeme zábavné kvízy napr. o vývoji hudby od čias rock and rollu po dnešok, pričom vždy pri prezentácii čerpáme aj z našich kníh napr. zo životopisov známych muzikantov a pod. Pri dospelých klientoch Domovov sociálnych služieb sa riadime ich hudobnými preferenciami a predstavujeme život a tvorbu hudobníkov a kapiel zväčša slovenských a českých. od roku 2019 aj v spolupráci s Centrom prevencie Ligy proti rakovine každý mesiac pripravujeme a realizujeme hudobno–životopisné pásma o najväčších hudobných skladateľoch, posúvame sa od baroka, cez klasicizmus a v súčasnosti podrobne rozoberáme romantizmus a mnoho osobností z tohto obdobia.

Každý rok sa prostredníctvom projektov snažíme realizovať nákup nových hudobnín, CD nosičov a kníh s hudobnou tematikou. Darí sa nám to prostredníctvom Fondu na podporu umenia a Fondu na podporu kultúry národnostných menšín a aj keď sa ich už nenakupujú také veľké množstvá ako v minulosti, sme radi aj za 10–15 ks ročne.

Keďže „dobe Youtubovej“ sa nepodarilo naše pracovisko hudobných a zvukových dokumentov zničiť, pokúsila sa o to neskôr „doba covidová“. Ustali živé podujatia, knižnica sa na istú dobu zatvorila a spomínaný pohyb na hojdačke bol opäť v spodnej fáze. Keďže nám písali naši používatelia aj pedagógovia zvyknutí na pravidelnú návštevu knižnice, rozhodli sme sa časom prejsť do online priestoru a pravidelne sme začali pripravovať články so zaujímavosťami zo života hudobných skladateľov s odkazmi na hudbu z internetu. Posielali sme ich v mailoch pravidelným používateľom a tešili sa na spätnú väzbu. pre deti navštevujúce základné školy alebo základné umelecké školy sme pripravili 2 diely videoprezentácií pod názvom Klasika z podkrovia (lebo naše hudobné sídli v podkrovných priestoroch) o P. I. Čajkovskom a S. S. Prokofievovi, ktorých Luskáčik a Peter a vlk deti, veríme, zaujali. Všetky online príspevky sa nachádzajú aj na webovej stránke Turčianskej knižnice www.turcianskakniznica.sk.

V súčasnosti sú živé podujatia opäť v knižnici dostupné, znovu sa nadväzujú kontakty prerušené v posledných dvoch rokoch a pracovisko hudobných a zvukových dokumentov prechádza ďalšou personálnou zmenou, pretože doň pribudne jedna pracovníčka a podujatia si budeme deliť podľa vekových kategórií návštevníkov. Jana Pavlišová, ktorá je v prvom rade knihovníčkou náučného pracoviska, bude mať na starosti menších návštevníkov, materské a základné školy a ja, Zora Kalmanová, budem popri povinnostiach vedúcej oddelenia služieb pokračovať v práci na podujatiach pre stredoškólakov, pre znevýhodnených návštevníkov a pre dospelých. Zároveň pokračujeme v nákupe a fond sa rozširuje. Hudobnému pracovisku sa teda zas blýska na lepšie časy. do budúcnosti by sme si veľmi želali revitalizáciu interiérového vybavenia, nábytok, pult, sedačky, koberec by potrebovali modernizáciu, čo sa nám, veríme, opäť podarí z realizácie nejakého projektu.

Týmto článkom sme chceli poďakovať všetkým knihovníčkam a knihovníkom, ktorí sa v priebehu 36 rokov od založenia pracoviska hudobných a zvukových dokumentov oň starali, zlepšovali jeho služby, skvalitňovali fond a realizovali stovky kultúrnych podujatí. My dnes len nadväzujeme na všetko dobré, čo sa tu za celé roky urobilo, nechávame sa inšpirovať a pokračujeme ďalej.

Bibliografické odkazy:

- [1] BROZMANOVÁ, Ž. Správa o činnosti a hospodárení Turčianskej knižnice v Martine za rok 1993. Martin: Turčianska knižnica v Martine, 1994. 15 s.
- [2] BROZMANOVÁ, Ž. Správa o činnosti a hospodárení Turčianskej knižnice v Martine za rok 1994. Martin: Turčianska knižnica v Martine, 1995. 26 s.
- [3] VANDLÍKOVÁ, K. Správa o činnosti a hospodárení Turčianskej knižnice v Martine za rok 2002.. Martin: Turčianska knižnica v Martine, 2003. 24 s.

- [4] VANDLÍKOVÁ, K. Správa o činnosti a hospodárení Turčianskej knižnice v Martine za rok 2005. Martin: Turčianska knižnica v Martine, 2006. 32 s.
- [5] VANDLÍKOVÁ, K. Správa o činnosti a hospodárení Turčianskej knižnice v Martine za rok 2009. Martin: Turčianska knižnica v Martine, 2010. – 43 s.
- [6] VANDLÍKOVÁ, K. Správa o činnosti a hospodárení Turčianskej knižnice v Martine za rok 2010. Online. Martin: Turčianska knižnica v Martine, 2011. 54 s. Dostupné na <https://turcianskakniznica.sk/spravy-o-cinnosti-turcianskej-kniznice/>
- [7] VANDLÍKOVÁ, K. Správa o činnosti a hospodárení Turčianskej knižnice v Martine za rok 2012. Online. Martin: Turčianska knižnica v Martine, 2013. 46 s. Dostupné na <https://turcianskakniznica.sk/spravy-o-cinnosti-turcianskej-kniznice/>
- [8] NEMČEK, M. Správa o činnosti a hospodárení Turčianskej knižnice v Martine za rok 2017. Online. Martin: Turčianska knižnica v Martine, 2018. 28 s. Dostupné na <https://turcianskakniznica.sk/spravy-o-cinnosti-turcianskej-kniznice/>.

KNIŽNICA – PARTNER, KTORÝ POMÁHA VIDIEŤ

Iveta Babjaková – Soňa Šóky

Verejná knižnica Mikuláša Kováča, iveta.babjakova@vkmk.sk, sona.soky@vkmk.sk

Abstrakt

V príspevku sa zameriame na príklady spolupráce Verejnej knižnice Mikuláša Kováča (VKMK) a občianskeho združenia MiKKoV (OZ), ktoré pracuje pri VKMK. Sústreďme sa na dva úspešné projekty na podporu využívania služieb VKMK slabozrakými a nevidiacimi, ktoré viedli k strojnásobeniu sťahovania zvukových kníh. Jedná sa o projekty Knižnica – partner, ktorý pomáha vidieť a Nevidím... a predsa som si istý aj na internete! Naším cieľom je ukázať, že aj malé a relatívne jednoduché projekty vedia byť užitočné pre veľkú časť marginalizovanej skupiny nevidiacich a slabozrakých (NaS).

Abstract

In the article, we will focus on examples of cooperation of The Mikuláš Kováč Public Library and the civil association named MiKKoV, which works at the The Mikuláš Kováč Public Library. We will focus on two successful projects to support the use of VKMK services by visually impaired and blind people, which led to a tripling of audio book downloads. These are the projects named: Library – a partner that helps to see and i can't see... and yet I'm sure even on the Internet! Our goal is to show that even small and relatively simple projects can be useful for a large part of the marginalized group of blind and partially sighted people

Kľúčové slová

digitálne pomôcky, donor, knižnica, nevidiaci a slabozrakí, projektová činnosť, spolupráca, zvukové knihy

Key words

digital aids, funder, library, blind and visually impaired, project activity, cooperation, audio books

Východisková situácia

Verejná knižnica Mikuláša Kováča

Verejná knižnica Mikuláša Kováča (VKMK), tak ako všetky knižnice, je vo svojej podstate typom stálej a neziskovej inštitúcie v službách rozvoja spoločnosti. VKMK pôsobí ako knižnica regionálna (pre okresy Banská Bystrica a Brezno) a mestská (pre Banskú Bystricu). Založená bola v roku 1973, od roku 2002 je jej zriaďovateľom Banskobystrický samosprávny kraj.

VKMK naplňuje svoje poslanie v súlade s knižničným zákonom a Manifestom UNESCO/IFLA o verejných knižniciach. Poskytuje služby na základe rovnosti prístupu pre všetkých; ponúka tradičné i na moderných technológiách založené knižnično–informačné zdroje a služby vrátane prístupu na internet a vlastných regionálnych databáz; podporuje individuálne i skupinové sebavzdelávanie, ako aj výchovno–vzdelávací proces v školskom prostredí (najmä v materských, základných a stredných školách), pričom sa zameriava najmä na podporu rozvoja čitateľských návykov a zručností a informačnej gramotnosti. Knižnica ponúka špeciálne dokumenty, služby a aktivity pre zrakovo znevýhodnených, podujatia pre hospitalizované deti v detskej nemocnici, pre skupiny marginalizovaných osôb; spolupracuje s relevantnými partnermi na lokálnej regionálnej úrovni; vytvára regionálne bibliografické a personálne databázy, poskytuje koordinačné a metodické služby verejným knižniciam v regióne.

VKMK pôsobí na území mesta Banská Bystrica ako sieť pobočiek, ktorými plošne pokrýva takmer celé krajské mesto: Pobočka Centrum, Pobočka detskej literatúry, Pobočka Sídliisko, Pobočka Sásová a Pobočka Fončorda.

Motiváciou vedenia Verejnej knižnice Mikuláša Kováča, ktoré nastúpilo v závere roka 2020, je prinášať obyvateľom Banskej Bystrice a širokého okolia nielen kvalitnú ponuku knižničných jednotiek ale aj sprievodných akcií rôzneho druhu a zamerania. Preto vedenie kladie vysoký dôraz na zvýšenie štandardov práce zamestnancov VKMK (formalizáciou pracovných postupov a stratégií), rovnako ako aj štandardu ponuky očakávaných služieb knižnice s ohľadom na nové potreby dištančne dostupných informácií.

Knižnica ako moderná inštitúcia sa musí zbaviť akejkoľvek predpojatosti voči okolitému svetu a súčasne prekonať momentálnu neistotu z budúcnosti. Meniace sa štandardy vytvárajú tlak na profesionálne vzdelávanie, prípravu a rast zamestnancov, ponuku moderných technológií popri konvenčnej knižničnej prezenčnej službe.

Štandardy práce umožňujú knižnici zdefinovať zásady a postupy potrebné pre zdravé fungovanie knižnice, využívanie zdrojov, kvalitnú internú komunikáciu (tak potrebnú pri dislokácii piatich pobočiek) a efektívnu činnosť VKMK.

Prečo je dôležité formulovať vyššie štandardy ?

- Kvôli zodpovednosti VKMK voči verejnosti?
- Kvôli trvalo udržateľnému rozvoju VKMK?
- Kvôli úlohám, ktorá VKMK zastáva v meste Banská Bystrica a v BB a BR regióne?

Pri hodnotení VKMK benchmarkingom za obdobie pred rokom 2020 s ostatnými knižnicami bola pozícia VKMK nelichotivá vo všetkých kritériách a vyústila do silnej potreby nového vedenia zlepšiť sa. Tento tlak bol prenesený aj do práce celého kolektívu. Nástrojom dosiahnutia misie uvádzanej v predošlej časti tohto príspevku je zlepšenie manažmentu knižnice v týchto oblastiach:

- a) personálny manažment,
- b) finančný manažment,
- c) manažment vzťahov s verejnosťou a marketing,
- d) manažment prenajatých priestorov VKMK a vlastného zariadenia.

Práve pre tieto nastavené hodnoty sa Verejná knižnica Mikuláša Kováča, okrem prehodnotenia svojho vnútorného prostredia (personálny manažment), otvára smerom k verejnosti a hľadá nové formy partnerstiev a spolupráce (manažment vzťahov s verejnosťou a marketing).

Výsledkom týchto partnerstiev je zlepšenie príjmovej časti verejnej knižnice – trvalo pritom máme na zreteli základný fakt fungovania knižnice ako stálej a neziskovej inštitúcie v službách rozvoja spoločnosti. Sústredenou prácou vedenia ide o cieľavedomý finančný manažment, ktorý sa neopiera len o príspevky zriaďovateľa, ale nachádza rôzne mimorozpočtové zdroje financovania. Môžeme teda konštatovať, že vo svojej podstate je manažment financií knižnice permanentnou prácou v troch oblastiach:

- zaisťovanie verejných financií,
- rozvíjanie aktivít knižnice zameraných na príjem,
- identifikácia a získavanie iných zdrojov príjmu.

Jedným z príkladov tejto manažérskej práce v tretej uvedenej oblasti je aj kooperácia s OZ MiKKoV.

Občianske združenie MiKKoV

Občianske združenie MiKKoV vzniklo 15. 1. 2021 a jeho názov odkazuje na prepojenie s Verejnou knižnicou Mikuláša Kováča a predstaviteľa modernej slovenskej poézie, básnika a človeka s veľkým zápalom pre svoje mesto, Mikuláša Kováča.

Cieľom združenia je aktivácia a združovanie občanov z odbornej i širokej verejnosti so záujmom o aktívny prístup k životu a veci verejné, o osobnostný rozvoj, vzdelávanie, kultúru, šport, enviro problematiku a uchovávanie tradícií. Občianske združenie MiKKoV má ambíciu vykonávať aktivity podporujúce skvalitnenie života ľudí všetkých skupín vo všetkých oblastiach života, dosiahnutie harmonického života, kalokagatie, rozvoj kreativity, vzdelávania, podporu rodičovstva, športu a vzťahu ku kultúre, podporu zamestnanosti a podnikania, budovania finančného, právneho a enviro povedomia, výmeny skúseností a informácií na miestnej, celoštátnej i medzinárodnej úrovni.

Na podporu svojich cieľov sa OZ MiKKoV okamžite od svojho vzniku aktivizovalo v uchádzaní sa o finančnú podporu vo viacerých grantových výzvach. Projekty boli zamerané na podporu komunitného života, finančnej gramotnosti seniorov, občianskej participácie, vzdelávacích aktivít pre školskú mládež, podporu a integráciu znevýhodnených skupín občanov atď. Počas celého roka 2021 členovia OZ sledovali rôzne projektové výzvy, s možnosťou zapojenia a získania finančných prostriedkov na rôzne aktivity.

Synergický efekt spolupráce

Ako sa uvádza v Memorande o spolupráci medzi Verejnou knižnicou Mikuláša Kováča a Občianskym združením MiKKoV, snahou oboch organizácií je, okrem iného, „podporovaním vyváženého rozvoja regiónu obhajovanie záujmov občanov na miestnej a regionálnej úrovni... zabezpečiť, aby sa zvyšovanie kvality života stalo spoločenskou prioritou...“.

Preto aj aktivity spoločne smerujú nielen k majoritnej populácii, ale aj marginalizovaným skupinám obyvateľstva, akými sú, napríklad slabozrakí a nevidiaci.

K synergii dochádza aj pri spolupráci viacerých členov tímu – projektovej manažérky a jednotlivých knihovníčok/knihovníkov.

Úspešný projekt vo výzve Nadácie Orange

OZ uspelo v grantovom programe Digitálny svet pre každého, ktorý finančne podporila Nadácia Orange. Cieľom tohto pilotného grantového programu bolo rozvíjať digitálne zručnosti zraniteľných skupín v riziku sociálneho vylúčenia a chudoby, uľahčiť im život v digitálnej dobe a v neposlednom rade zmenšiť digitálnu priepasť na Slovensku.

Nadácia Orange podporila náš projekt „Nevidím a predsa som si istý na internete“. Vďaka finančnej podpore vo výške 2635.50 € sme zakúpili nové digitálne pomôcky, ktoré skvalitnia knižnično–informačné služby, najmä pre znevýhodnených používateľov (seniori, slabozrakí a nevidiaci).

Obrázok 1: Prenosné rádio BLAUPUNKT

Z uvedenej finančnej sumy sme zakúpili 9 ks digitálnych lúp s LED podsvietením, ktoré môžu využívať všetci návštevníci knižnice alebo čitatelia časopisov v študovniach, ktorí majú problémy so zrakom. Zakúpili sme nové MP3 prehrávače (23 ks), ktoré sa využívajú na sťahovanie zvukových kníh. v pobočke Centrum (Švantnerova 18, Banská Bystrica) poskytuje knižnica túto službu slabozrakým, nevidiacim a ZŤP návštevníkom už viac ako pätnásť rokov.

V súvislosti s týmto projektom pracovníčky knižnice absolvovali 13. 10. 2021 školenie na tému „Používanie digitálnych pomôcok pre slabozrakých a inak znevýhodnených používateľov“. Prezentáciu o nových digitálnych pomôckach prioritne určených pre slabozrakých a nevidiacich ale aj inak znevýhodnených používateľov knižnice pripravila knihovníčka Janette Zacharová, ktorá pracuje v pobočke Centrum a špeciálne sa venuje aj tejto skupine návštevníkov. Kolegyne oboznámila s možnosťami a princípom poskytovania služieb slabozrakým a nevidiacim občanom v spolupráci so SKN v Levoči.

Obrázok 2: Školenie knihovníčok Verejnej knižnice Mikuláša Kováča na prácu s pomôckami pre slabozrakých a nevidiacich za prísnych hygienických opatrení počas pandémie COVID-19

Nové pomôcky sme odprezentovali aj v *Krajskom stredisku Únie nevidiacich a slabozrakých v Banskej Bystrici*. s touto organizáciou knižnica dlhoročne spolupracuje a pripravuje systematicky aj viaceré aktivity pre túto skupinu občanov (napr. premietanie filmov s audiokomentárom).

Úspešný projekt vo výzve Slovenského plynárenského priemyslu

Nadácia Slovenského plynárenského priemyslu (SPP) v roku 2021 podporila projekt VKMK v grantovej výzve SPPoločne pre komunity.

Grantový program bol zameraný na rozvoj regiónov, revitalizáciu životného prostredia a zlepšenie kvality života ľudí na Slovensku. Jeho prostredníctvom chcela Nadácia SPP pomáhať konkrétnym a zmysluplným aktivitám ľudí a komunit zo všetkých kútov Slovenska. Cieľom programu bolo podporiť aktivity organizácií, ktoré zlepšia kvalitu života na Slovensku.

Knižnica sa rozhodla zapojiť do tejto výzvy a uspela s projektom na zlepšenie života komunity slabozrakých, nevidiacich a inak znevýhodnených návštevníkov knižnice (napr. seniori, mentálne a telesne postihnutí a iní používatelia).

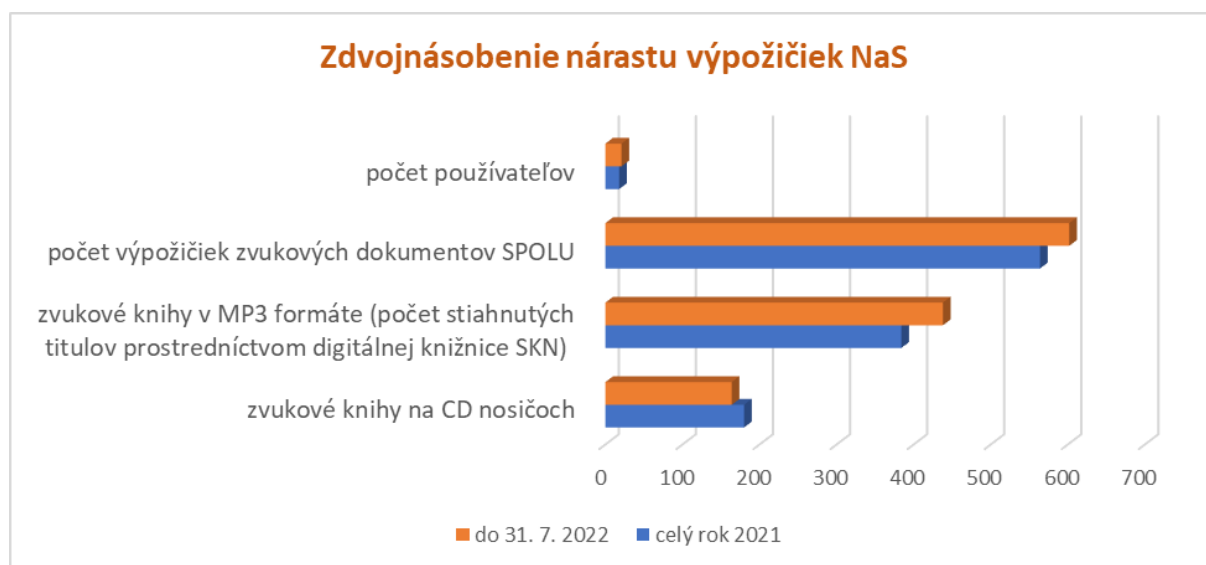
Vďaka finančnej podpore z uvedeného grantu (1500 €) sme zakúpili nové digitálne pomôcky, ktoré skvalitnili knižnično–informačné služby na našich piatich pracoviskách. Zakúpili sme nové MP3 prehrávače (25 ks) a 14 ks digitálnych lúp s LED podsvietením. v januári 2022 VKMK uskutočnilo prieskum na zistenie úrovne spokojnosti s dopĺňovaním knižničného fondu SKN (88 % spokojnosť), požiadaviek na Slovenskú knižnicu pre nevidiacich (SKN) M. Hrebendu v Levoči a na zisťovanie používateľmi preferovaného literárneho žánru. Informácie získané v prieskume poslúžili ako VKMK, tak aj SNK M. Hrebendu v Levoči.

V spolupráci s externým prostredím sme natočili propagačné video ohľadom novozakúpených pomôcok (dostupné na <https://www.youtube.com/watch?v=-gfXLgs4XP0>). To pomohlo v propagácii týchto služieb nevidiacim aj na ostatných pobočkách VKMK a prinieslo nových používateľov z iných pobočiek v meste. v marci 2022 uskutočnila knihovníčka Janette Zacharová školenie o používaní nových pomôcok pre zdravotne znevýhodnených vo VKMK. Zúčastnení znevýhodnení si v praxi vyskúšali obsluhovanie zakúpených pomôcok. Nevyhnutná a hlavne nimi žiadaná bola individuálna pomoc každému jednému zúčastnenému, samozrejme podľa úrovne zrakového postihnutia.

Obrázok 3: Digiphot Lupa HL-30

Od jesene 2021 prebiehala propagácia nových pomôcok, či už kontaktovaním starších čitateľov z kartotéky používateľov, ktorí síce v knižnici boli zapísaní, ale buď sú už v súčasnosti anonymizovaní alebo dlhšie nevyužívali naše služby nevidiacim. Bol realizovaný direct mailing rôznym inštitúciám, ktoré združujú handicapovaných občanov nášho mesta a priľahlých obcí. v októbri 2022 sú v spolupráci s Krajským strediskom ÚNSS v Banskej Bystrici naplánované školenia NaS.

Obrázok 4: Zdvojnásobenie nárastu výpožičiek nevidiacich a slabozrakých vo VKMK do 31. 7. 2022

Knihovníčka má možnosť aktualizovať údaje o putovných (cirkulačných) súboroch zvukových kníh, ktoré máme aktuálne s fulltextovým vyhľadávaním:

<https://cs.leskn.sk/index.php/component/jfilters/results?tags=2&Itemid=101>.

Vďaka tomu nevidiaci vedia zistiť, aké zvukové knihy si môžu u nás v knižnici požičať na CD nosičoch.

Nákup a následné propagovanie nových pomôcok pre nevidiacich na počúvanie zvukových kníh oproti minulému roku (2021) zdvojnásobnilo sťahovanie zvukových kníh:

Komunikácia s donormi

Finančný manažment v dnešnom nerozvinutom systéme viaczdrojového financovania kultúry je veľmi úzko prepojený s manažmentom vzťahov s verejnosťou a s marketingom. Platí priama úmera medzi silným brandom kultúrnej inštitúcie a schopnosťou získať granty či dary. Významnou zložkou sú aj osobné vzťahy manažmentu VKMK a manažmentu podnikateľských subjektov, ktoré sú často založené na mnohoročných väzbách. Potreba naplnenia stratégie výhra – výhra a uspokojenie donora je základom ďalšej spolupráce.

BANSKOBYSTRICKÝ SAMOSPRÁVNÝ KRAJ

VEREJNÁ KNIŽNICA MIKULÁŠA KOVÁČA

Sme pomôcky pre vaše kvalitnejšie čítanie

Digitálne lupy s LED podsvietením - dostupné vo všetkých pobočkách knižnice

MP3 prehrávače a USB kľúče na sťahovanie zvukových kníh - dostupné v pobočke CENTRUM (Švantnerova 18, Banská Bystrica)

Pýtajte si nás u pracovníčok knižnice

Projekt finančne podporili: Nadácia SPP Nadácia Orange

Obrázok 5: Propagačný leták k obom projektom

Záver

Oba predstavené projekty boli prioritne zamerané na komunitu nevidiacich, slabozrakých a inak znevýhodnených občanov (NaS). Našou motiváciou bolo priniesť tejto komunite, s ktorou úzko spolupracujeme v rámci kultúrno-výchovných podujatí trvalý prístup k moderným digitálnym pomôckam a naučiť ich pomôcky používať v bežnom živote. Základná premisa udržateľnosti oboch projektov je postavená na zaučení knihovníčok a neskôr, samozrejme, aj samotných nevidiacich a slabozrakých a inak znevýhodnených na prácu s digitálnymi lupami a MP3 prehrávačmi.

Najskôr sme naučili knihovníčky manipulovať s pomôckami a slabozrakých používať pomôcky v bežnom živote (workshopy). Potom sme zrealizovali informačnú kampaň o možnosti používania pomôcok priamo na stretnutiach s nevidiacimi v Únii nevidiacich a slabozrakých.

Prostredníctvom týchto malých, nenáročných projektov sme mali možnosť zakúpiť čítacie digitálne lupy s LED podsvietením (Digiphot Lupa), ktorými si vedia NaS sprístupniť obsah PC, notebookov a mobilov na čítanie a tiež MP3 prehrávače na prácu so zvukovými knihami.

V príspevku poukazujeme na spoluprácu VKMK a OZ MiKKoV, ako aj na iné zdroje mimorozpočtového financovania (napr. Fond na podporu umenia).

Bibliografické odkazy

- [1] Babjaková, Iveta: Konceptia rozvoja Verejnej knižnice Mikuláša Kováča. Online. Jún 2020. Dostupné na www.vkmk.sk
- [2] Šóky, Soňa: Výročná správa OZ MiKKoV za rok 2021. Online. Dostupné na www.vkmk.sk
- [3] Memorandum o spolupráci Verejnej knižnice Mikuláša Kováča a Občianskeho združenia MiKKoV. Online. Dostupné na www.vkmk.sk
- [4] Stanovy Občianskeho Združenia MiKKoV, Ministerstvo vnútra, 15. 1. 2021.
- [5] Zákon č. 183/2000 Z. z. o knižniciach, o doplnení zákona Slovenskej národnej rady č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti a o zmene a doplnení zákona č. 68/1997 Z. z. o Matici slovenskej.

ZAČ JE V PARDUBICÍCH KNIHOVNA

Radomíra Kodetová

Krajská knihovna v Pardubicích, ČR, reditel@kkpce.cz

Abstrakt

Komunitní knihovní centrum u Vokolků, funguje od června 2020, jako detašované pracoviště Krajské knihovny v Pardubicích. Nabízí kulturní, vzdělávací i volnočasové aktivity široké veřejnosti zcela zdarma, bez nutnosti registrace. Jedná se o multifunkční prostory, které jsou svou náplní a programem orientovány také na občany ohrožené sociálním vyloučením či minoritní skupiny. v příspěvku bude představena koncepce centra, včetně klíčových aktivit a vize do budoucna – kultura a vzdělávání pro všechny bez rozdílu.

Abstract

The Community Library Center near Vokolků has been operating since June 2020 as a detached workplace of the Regional Library in Pardubice. It offers cultural, educational and leisure activities to the general public completely free of charge, without the need for registration. These are multifunctional spaces whose content and program are also oriented towards citizens at risk of social exclusion or minority groups. The paper will present the concept of the center, including key activities and vision for the future – culture and education for all without distinction.

Klíčové slová

knihovna, komunitní prostor, Pardubice, Příhrádek, Vokolkovi

Key words

library, community space, Pardubice, Příhrádek, Vokolkovi

Knihovní centrum u Vokolků, Příhrádek Pardubice – detašované pracoviště Krajské knihovny v Pardubicích

Krajská knihovna v Pardubicích historicky sídlila ve třech starých renesančních domech v centru města z počátku 16. století. Její prostory byly v rámci první i druhé rekonstrukce uzpůsobeny pro co nejširší volný výběr s tím, že pouze malá část prostor je určena pro doplňkové aktivity a pořádání akcí. Díky této skutečnosti, bylo obtížné v souladu s moderními trendy ve vývoji činnosti knihoven, pořádat akce a programy, které by byly zaměřeny na podporu komunitní činnosti. Situace se značně zlepšila v okamžiku, kdy knihovna měla možnost získat další prostory pro svou činnost. Takto vznikl projektový záměr s implementací knihovních služeb pro co nejširší veřejnost, včetně těch, kteří do knihovny primárně nechodí – Knihovní centrum.

Historie a geneze

Knihovní centrum u Vokolků na Příhrádku nese jméno po významné rodině tiskařů z našeho města. Jejich význam spočívá v podpoře vydávání tzv. krásných tisků od předních literátů (Josef Čapek, Bohuslav Reynek, Jaroslav Grus, edice Parsek). Tvoří jej tři renesanční domy s věží v předhradí Zámku v Pardubicích, asi 250 m od hlavních budov knihovny. Stáří budov lze datovat do počátku 16. století (1500 – 1515). Celý komplex budov měl obranný charakter (zvaný barbakán) a zároveň sloužil jako hospodářské zázemí zámku. Byla zde soudní síň, šatlava, kancelář porybného, hajného, místo pro vojenskou posádku, také kovárna a byty pro úředníky.

Základní činnosti

Funkce tohoto prostoru byly rozděleny do tří základních činností, které měly ve výsledku pokrýt zájmy a potřeby co nejširší skupiny možný uživatelů. Jejich zpracování předcházely podrobný průzkum potřeb a očekávání veřejnosti jednak formou dotazníkového šetření a ankety, zároveň konfrontovaný se záměry rozvoje dalších paměťových institucí. Ze zjištěných poznatků vyplynulo, že prostory by měly nabízet možnosti neformálního setkávání, volnočasových aktivit, ale i další varianty činnosti se vzdělávací funkcí.

Tak vznikly tři hlavní pilíře činnosti, kterou bude knihovní centrum nabízet. Prostor – volný čas – vzdělávání. Následně byl tomuto záměru uzpůsoben celý projektový záměr a konkretizace využití domů. Členění jednotlivých činností a služeb bylo rozděleno podle prostorových možností jednotlivých budov.

Dům č. p. 8

Jedná se o bývalou palírnu s výčepem a hospodářskými funkcemi. Je jako jediný prostorově uzavřený a není zde možnost průchodu do dalších staveb.

Veřejná čítárna

Záměrem bylo část prostor využít jako veřejnou čítárnu. Jedná se o otevřený přívětivý prostor, přístupný 7 dní v týdnu, vždy od 10,00 do 18,00 hodin. Vybavení a služby nabízejí pro všechny, bez nutnosti registrace dostupnost některých knihovních služeb. Je zde bezplatný internet i wi-fi, denní tisk, zpřístupňujeme zde část povinného výtisku, jsou zde k dispozici volně knihy a periodika, studijní místo s počítačem a dostupnými databázemi. Nabízíme možnost zapůjčení deskových a venkovních her, které lze hrát v přilehlém parku. Bylo zde zbudováno malé podium vybavené multimediální technikou s ozvučením a osvětlením. Pořádají se zde autorská čtení, mini koncerty, lze zde promítat filmy i pořádat menší přednášky. Snažili jsme se nabídnout bezpečné, příjemné prostředí, po celou dobu je přítomna obsluha čítárny. v zázemí se nachází veřejná kuchyňka, kde jsou umístěny automaty nabízející nápoje a drobné občerstvení a kávový automat. k dispozici je také mikrovlnná trouba pro ohřev jídla např. pro matky s dětmi. Prostory jsou běžně využívány k setkávání studentů, zájmových spolků či konverzačními kurzy pro uprchlíky.

Přímo jako součást budovy vznikla v zadní části velká terasa, která od jara do podzimu nabízí posezení venku, je vybavena dobovým zahradním nábytkem a slunečníky a volně navazuje na veřejný prostor s parkovou úpravou. Tyto prostory knihovna využívá k venkovním akcím jako jsou koncerty, besedy, komunitní setkávání, hraní her či cvičení jógy.

Grafický ateliér

Ve druhé části budovy vznikl grafický ateliér, jehož součástí je výstava jediných dochovaných artefaktů z Vokolkovi tiskárny. Jedná se o původní dřevěnou kasu s literami, speciální pákový lis, sešivačku na knihy a pákové nůžky na papír. Zde jsou pořádány pravidelně workshopy pod vedením odborných lektorů, které jsou jako jedna z mála aktivit zpoplatněny. Nejedná se pouze o výtvarné činnosti, ale součástí jsou např. i šicí dílny a řada dalších. Prostor je zcela bezbariérový, je zde přebalovací pult a další sociální zázemí pro handicapované občany.

Domy č. p. 7 a 6

Další část tvoří propojené domy č.p. 7 a 6, jejichž součástí je i věž. Zde vzniklo několik prostor pro veřejnost a zázemí pro personál.

Hudební oddělení

V domě č.p. 7 se nachází v přízemí hudební oddělení, které bylo přestěhováno z hlavní budovy knihovny a má rozšířené funkce. Jsou zde dostupné jednak knihovní fondy (odborná literatura, periodika, hudební a zvukové nosiče a databáze, notový materiál, libreta divadelních her,...), dále studijní a poslechová místa. Všechny prezenční služby jsou dostupné bez nutnosti registrace, pro absenční služby je nutné se zaregistrovat. Obsluhu zajišťují odborní knihovníci. Součástí jejich náplně a činnosti je zajišťování kulturně vzdělávacích akcí pro školy a veřejnost s hudební tematikou. Toto oddělení také dlouhodobě zajišťuje spolupráci s léčebnami dlouhodobě nemocných, kde jsou zapůjčeny naše fondy hudebních a zvukových nosičů s potřebnou přehrávací technikou a bezdrátovými sluchátky, dále pak kolekce speciálních deskových her pro seniory.

Badatelna

V patře se nachází badatelské pracoviště se specializovaným fondem zaměřeným na kosmonautiku, které slouží převážně odborné veřejnosti. Nese název Brána vesmíru. Základem jsou osobní knihovny a další doplňkové materiály našich předních odborníků na kosmonautiku (Karel Pacner, Antonín Vítek, Milan Halousek), které jinde na území ČR i EU nejsou dostupné, případně pouze v omezené míře a které byly knihovně darovány. Fond je doplněn řadou fotografií či diapozitivů a částečně i o digitální dokumenty. z tohoto fondu jsou k popularizaci vědy pořádány odborné konference se zaměřením na kosmonautiku ve spolupráci s Českou kosmickou kanceláří či Akademií věd ČR. Žádaným výstupem jsou také populárně naučné přednášky pro veřejnost a školy.

Literární muzeum

Dům č.p. 6 tvoří multimediální muzejní expozice orientovaná na literární osobnosti Pardubic a Pardubického kraje, které jsou významné, avšak výběr byl orientován na ty z nich, které nejsou příliš známé veřejnosti jen např. podle názvů ulic ve městě. Ve věži je prostor uzpůsoben pro prezentaci významných literárních exponátů z fondů muzeí našeho kraje, včetně chráněného prostředí. na zahájení činnosti to byla jedinečná kolekce starých tisků z Regionálního muzea v Chrudimi, která byla prvně představena veřejnosti a nyní připravujeme kolekci kramářských tisků. v přízemí je prostor pro krátkodobé výstavy, včetně prostoru pro amatérské umělce. na všechny výstavy jsou navázány vzdělávací aktivity pro školy. Muzeum je přístupné zdarma celý týden krom pondělí od 10 do 18 hodin. Součástí je odborně proškolený personál, který poskytuje v případě zájmu výklad.

Veřejný prostor

Knihovna zde pracuje také s využitím a oživením veřejného prostoru. Mezi již tradiční akce patří festival Léto na Příhrádce. Letos se konal třetí ročník této akce. Smyslem je poskytnout zábavu pro občany města v době prázdnin. Dramaturgii festivalu tvoří série koncertů různých hudebních žánrů (od punku po klasiku), divadelních představení, komponovaných literárních a filmových večerů zakončených knihovnickým jarmarkem. Všechny akce jsou volně přístupné zdarma, bez nutnosti rezervace míst. Tyto akce se konají v podvečer 2–3x týdně ve všední dny. Mají již své stálé návštěvníky, ale jsou dostupné i pro ty, kdo jdou náhodou kolem. Slouží nejen pro zábavu jednotlivců, ale i jako místo setkávání.

Další aktivitou ve veřejném prostoru byl pilotní projekt Velikonočního jarmarku, který se podařilo díky Covid–19 realizovat až v letošním roce, s návštěvou kolem 2 tisíc lidí. Pokračovat budeme vánočním jarmarkem ve spojení s Dnem pro dětskou knihu.

Na podporu komunitního života se knihovna zapojila do dalších akcí – Multikulturní týden, Dny evropského dědictví, Noc muzeí, BookCon.

Knihovní centrum má své vlastní webové stránky, komunikuje samostatně na sociálních sítích, má vlastní vizuál, virtuální prohlídku prostor a merchandising. Samozřejmostí je turistická vizitka. Veškeré informace jsou propojovány s oficiálním webem knihovny.

Personální zajištění

Personální obsazení Příhrádku je dáno jednak zajištěním provozních služeb a zároveň zde sídlí odd. komunikace a PR knihovny.

Provoz zajišťují 4 zaměstnanci (úklid, kustodi) s celkovým objemem 2,5 úvazku, dále 4 knihovníci 3,2 úvazku, 3 pracovníci komunikace se 3 úvazky a 1 výtvarnice na plný úvazek.

Provozní náklady na zajištění činnosti

V projektové fichi byl předpokládán narůst provozních a mzdových prostředků o celkem 2 mil. Kč s tím, že počet pracovníků se navýší o 4 nová místa.

Toto se podařilo zatím dodržet díky optimalizaci nákladů, převodu části zaměstnanců z hlavní budovy, úsporným technologiím a sdíleným pracovním místům. Další náklady na doprovodné aktivity jsou pokryté z dotace Magistrátu města Pardubice na výkon městské funkce v průměrné výši 600 tisíc Kč ročně.

Budoucnost

Naším záměrem do budoucna je zvýšit denní návštěvnost o cca 15%, navázat spolupráci s vybranými neziskovými organizacemi a rozšířit nabídku neformálního vzdělávání. Chtěli bychom stabilizovat neodborný personál, neboť tvoří důležitou součást týmu. s ohledem na náročnost pořádaných akcí vytvořit novou pozici dramaturga a produkčního. od října letošního roku spouštíme zážitkovou únikovou hru a zapojíme se do geocachingu. Formou pravidelné evaluace aktivit chceme upravovat nabízené aktivity s ohledem na poptávku a hodnocení návštěvníků, zároveň bychom rádi zachovali určitou úroveň a náročnost.

Závěr

Závěrem lze konstatovat, že Knihovní centrum u Vokolků na Příhrádku v Pardubicích naplnilo očekávání a stává se nedílnou součástí komunitního života ve městě. i přes počáteční překážky, opakovanému omezení provozu z důvodu pandemie a určitý ostych návštěvníků, se díky trvalé razantní propagaci prostor i nabízených aktivit podařilo etablovat mezi již pozitivně vnímané a navštěvované místo nejen z pohledu občanů města, ale i turistů či obyvatel okolních měst a obcí.

NEVER KAŽDEJ VOLOVINE – PROGRAM PRE ZÁKLADNÉ ŠKOLY

Katarína Cigánová

Malokarpatská knižnica v Pezinku, katarina.ciganova@kniznicapezinok.sk

Abstrakt

Program Never každej volovine prebieha v Malokarpatskej knižnici od roku 2018. Program prebieha formou moderovanej diskusie spolu s rôznymi aktivitami primeranými veku. Cieľom programu je naučiť deti rozlišovať zdroje a nájsť si tie relevantné, klásť správne otázky. Pomocou rôznych aktivít popísaných v článku nabáda deti aby samé našli odpovede.

Abstract

The SmallCarpathian Library has been offering program „Don't believe in any gibberish“ to schools since 2018. Lecture runs in form of guided discussion with some activities included. The goal of the lecture is to teach children to differ in sources of information, to ask right questions. Children learn how to find their answers using range of activities described in this article.

Klíčovú slová

kritické myslenie, súčasné povesti, vzdelávací program pre školy

Key words

critical thinking, contemporary legends, educational program for schools

Úvod

Dnešná doba kladie vysoké nároky na spracovávanie informácií. v mori informácií sa často strácajú dospelí a preto je len pochopiteľné, že deti a mládež majú často problém vyznať sa v zmäti informačných tokov.

Malokarpatská knižnica v Pezinku ponúka okrem iných programov aj program “Never každej volovine” a je určený pre triedne kolektívy základných škôl. Program prebieha zvyčajne priamo v knižnici, ale s programom sme boli aj priamo na školách. Program má variácie pre rôzne vekové kategórie. pre najmladšie ročníky využívame aj rozprávky – o Červenej Čiapočke, či o troch kozliatkach. v tomto príspevku budem však opisovať variáciu pre siedmakov až deviatakov ZŠ. Programu sa zúčastňuje vždy iba jedna trieda – teda cca 22 detí a celkovo trvá cca 45–50 minút.

Program Never každej volovine prebieha formou moderovanej diskusie. Je veľmi žiadúce, aby sa zapojili deti, aby program neskĺzol do prednášky. do programu sme zakomponovali rôzne aktivity, ktoré sú popísané ďalej.

Priestor

Po privítaní si deti posadajú priamo v oddelení pre deti a mládež. Sedenie nie je ako v škole. Máme k dispozícii dva gauče, podsedáky, stoličky, sedacie vaky, kreslá. Skupinu usadíme približne do kruhu, aby sme proti sebe nestáli ako oponenti, ale snažíme sa vytvoriť miesto, kde prebehne priateľská diskusia. Navodzujeme atmosféru, kde sa deti cítia ako rovnocenní partneri. v prípade, že diskusia prebieha v učebni, otočíme stoličky do kruhu.

Príprava

Po úvodných predstaveniach spomenieme základné pojmy, s ktorými budeme pracovať:

Kritické myslenie, Pravda, Nepravda, Klamstvo, Fáma, Hoax, Pamäť, Relevantný zdroj, Emócia

Aktivity 1. časť

Skupina detí dostane za úlohu popísať niečo, čo pred chvíľou videli, alebo niečo čo vídajú často.

Minca:

- opíšte, ako vyzerá 1 € minca /10 eurová bankovka – farba veľkosť, vyobrazenia.

Všímvosť k svetu okolo seba:

- opíšte budovu knižnice (akej farby je vonkajšia stena, koľko má poschodí...),
- jedno z detí odvedieme mimo dohľadu skupiny a po krátkej chvíli sa spýtame skupiny, aké malo dieťa oblečené tričko,
- zatvor oči, nehýb sa a opíš, čo máš oblečené.

Cieľom aktivít je ukázať, prečo niekedy nemôžeme veriť ani vlastnej skúsenosti, prípadne vlastným spomienkam. z toho vyplýva, že niekedy nemôžeme veriť ani takzvaným informáciám z prvej ruky.

Deti nevedia presne opísať, ako vyzerá 50-centová minca, často ju iba opíšu ako mincu, na ktorej je číslo 1. Niektoré deti doplnia "zlatú" farbu. Málokedy doplnia do opisu napríklad mapu Európy, alebo variabilnú druhú stranu (niektoré skupiny si ale spomenuli, že každá krajina má vlastnú variantu mincí). Pri bankovke deti nevedia v drvivej väčšine ani určiť farbu bankovky.

Budovu knižnice deti tiež nedokážu opísať. Budova má výrazne žltú fasádu z ulice a sivú z dvora. Je to dvojpodlažná budova. Keď sú v oddelení, nevedia ktorým smerom je napríklad Modra, či Svätý Jur (blízke obce v okolí), ani ich škola. Knižnica je priamo pri hlavnom cestnom ťahu. Aktivita so spolužiakom, ktorého na nejakú dobu odstránime z dohľadu skupiny ukazuje, že deti si nepamätajú ani to, ako vyzerá tričko spolužiaka, s ktorým sedia v lavici. Niekedy vedia určiť aspoň farbu trička, prípadne typ motívu – niečo s Minecraftom. Takto ponúkame deťom obraz toho, koľko detailov nám v bežnom živote uniká.

Aktivity ukazujú, ako ľahko prehliadame detaily pri každodenných objektoch, pri objektoch, ktoré sme videli len pred pár minútami a dokonca sa stáva, že ani nevieme, kde v priestore sa nachádzame.

Aktivity 2. časť

Nájdí tú správnu knihu:

- Skupina dostane do rúk rôzne knihy o jednej téme z nášho fondu (od ezoteriky, či "dojmológie", cez populárno-náučnú knihu, skriptá, po knihu uznávaného odborníka). Deti majú povedať, ktorú by si vybrali na školský projekt a prečo. Najčastejšie pracujem s knihami z oblasti ekonómie a histórie. Knihy necháme kolovať medzi deťmi.
- Položíme knihy vedľa seba a opýtame sa detí, ktorej knihe najviac veria a ktorá sa im zdá najviac odborná. Necháme ich zoradiť knihy podľa dôveryhodnosti od najdôveryhodnejšej po najmenej dôveryhodnú.
- Vyzveme deti, aby v knihách listovali a povedali niečo o obsahu a o tom, aký dojem majú z kníh.
- Opýtame sa ich, ktorú z nich by si vybrali na školskú prácu.

Cieľom aktivít je doslova naučiť deti nesúdiť knihu podľa obalu. Deti majú tendenciu vyberať si knihu, ktorá sa im páči. Nesledujú autora kníh. Dôveryhodnosť kníh je tiež na báze dojmov. Pri týchto aktivitách zameriavame pozornosť na použitú literatúru / zdroje – čo to znamená, ak je na konci knihy uvedený zoznam zdrojov a citácií, index, krátky profesijný životopis autora, či údaje o vydavateľstve.

Pri tejto aktivite sa deti naučia, ako má vyzerat' kniha, ktoru pouziju k svojmu projektu. Väcsina škôl v okolí nežiada od žiakov rozsiahle samostatné projekty a ak áno, nehodnotia prísne výber zdrojov, prípadne ich absenciu v projekte. Niektorí vyučujúci tolerujú kopírovanie celých pasáží z internetu, bez uvedenia zdroja.

Aktivity 3. časť

Čo robíš, ak sa skamarátom nezhodnete:

1. skupina otázok:

- Kam ísť poobede?
- Aký film si spolu pozriete?
- S kým ďalším sa budete kamarátiť?
- Na aký spoločný krúžok sa zapíšete?

2. skupina otázok:

- Či veriť tomu, čo je v novinách, v správach, na internete?
- Komu veriť?
- Ktoré náboženstvo je to správne, ak vôbec nejaké?

Od poslednej otázky sa odrazíme a zisťujeme, koho deti považujú za dôveryhodného vo svojom okolí – identifikujeme ich autority. Otázky zároveň rozdeľujú konfliktné situácie na blízke a vzdialené – na súkromnú sféru a verejnú.

Diskutujeme – ako riešia deti konflikty a nehody s človekom, ktorého poznajú a rozhodnutia sa týkajú iba ich a ich bezprostredného okolia. Vedia sa dohodnúť? Ak sa pohádajú, na ako dlho, ako to nakoniec vyriešia?

Ako riešia nehody s niekým koho poznajú z druhej skupiny otázok?

Ktorá diskusia má tendenciu vyvolať menšie emócie – z prvej, alebo z druhej skupiny otázok? Ktorá diskusia má tendenciu skončiť prímerím?

Aktivity 4. časť

Položme si otázku: *Čo ak?* Čo ak nemám pravdu? Ako na to prídem? Ako zareagovať, ak zistím, že sa mýlim? Aké slová, vety použiť? Čo vás presvedčí?

Čo ak:

- Je Zem naozaj plochá?
- Vtáky naozaj neexistujú a nahradili ich drony?
- Chemtrails sú škodlivé?
- Svet naozaj ovláda skupinka jednotlivcov?
- Naozaj existuje podzemný svet pod tým našim, o ktorom vedia iba vyvolení?
- Vakcíny naozaj spôsobujú autizmus?
- Bol princ Philip naozaj mimozemšťan?
- Američania nepristáli na Mesiaci?

Cieľom tejto aktivity je vžiť sa do názorov inej strany. Je riziko, že natrafíme na skupinu, kde takéto presvedčenia sú, preto do aktivít vyberáme tie hoaxy, pri ktorých je najmenší predpoklad, že ich má niekto osvojené ako pravdu. Cieľom aktivít nie je zosmiešňovať niekoho svetonázor, ale nastaviť zrkadlo.

Druhá časť aktivity – porozprávajme sa o svete, kde je daný hoax pravdou – napríklad, čo by znamenalo, ak pripustíme, že Zem je plochá? Napríklad, aké opatrenia by skupina, ktorá to tají musela prijať. Museli by zmanipulovať mapy. A čo lety? Ako to, že máme rôzny čas v rôznych zónach. Často

sa stane, že deti sa zaseknú a zhodnotia, že sa to nedá, ale pokračujeme v myšlienkovom cvičení podľa možnosti až do krajnosti. Výsledkom býva svet, v ktorom by boli do absurdnosti dotiahnuté opatrenia, ktoré sa jednoducho splniť nedajú, a samotné udržiavanie opatrení by bolo dlhodobou neudržateľnosťou. Záverom deti zhodnotia, že udržiavanie takéhoto sveta nie je možné a že pravda je jednoduchšia.

Opýtame sa detí, či poznajú nejaký vedecký fakt, alebo bežne známu informáciu, ktoré sa nakoniec ukázali ako nepravdivé. Napríklad:

- Pluto je planéta?
- Je potrebné vypíť denne dva litre vody?
- Každý človek zje v spánku priemerne osem pavúkov za rok?
- Pyramídy postavili otroci?
- Máme päť zmyslov?
- Svoj mozog využívame na desať percent?

Vieme zmeniť názor? Ak áno, čo nás prinúti? Má pre nás veda odpoveď, ak sa v priebehu času menia jej závery? Čo to spôsobuje?

Aktivity 5. časť

Akú úlohu zohrávajú emócie v príbehoch? Emócie patria neodškriepiteľne k hybným silám, ktoré rozhodujú o tom ako sa rozhodujeme. Spúšťajú v nás miniprogramy, ktoré uľahčujú naše rozhodovanie v rôznych situáciách.

Pri tejto aktivite si pomáhame súčasnými povestami, fámami a hoaxami. (Materiál je zozbieraný v teréne počas písania diplomovej práce autorky). Aktivita začína prerozprávaním príbehu.

Príbehy:

Nikdy neoblizujem obálky, kupujem samolepiace. To sa stalo, že takej žene sa vyhodil pupák na jazyku a nehojil sa. Už ju to tak strašne bolelo, že nevedela ani hubu otvoriť, tak išla k lekárovi. Ten kuká, kuká, vezme normálne skalpel a zareže, no pupák praskol a z neho sa vyvalila hnusná biela larva. a to bola larva švába. Že ako sa tam dostala? No ona, tá žena, oblizovala v robote obálky na novoročienky, bolo ich veľa, tak sa ponáhľala a porezala si jazyk na obálke. No a potom sa išla pozrieť do skladu, kde mali v robote obálky a tam behalo kopec švábov. Oni papkali to lepidielko na obálkach a aj tam kládli vajíčka.

(súčasná povesť – šíri sa v kanceláriách)

To bolo tak, že v Ikee sa stratilo dievčatko. Bolo to asi štyri roky dozadu. Tu pri Avione. Vyhlásili hlásičom, že sa hľadá to malé dievčatko a aj dali jeho popis. a uzavreli aj vchody. Nakoniec našli to dievčatko na pánskych záchodoch, bolo niečím omámené a v iných šatách, niekto ho prezliekol, dokonca mu ostrihali a prefarbili vlásy, vyzeralo úplne inak. No, ešte že zavreli tie vchody, inak by už boli niekde v Turecku v bordeli, to mi hovorila kolegyňa v práci, že jej to dcéra hovorila.

(súčasná povesť – šíri sa v rodičovských skupinách)

Kamionista, nejaký blb, chodil stále so zasvietenými diaľkáčmi, vo dne v noci, že aby dobre videl, aj bol lenivý prepínať, aj bol tak trochu sviňa. Svietil tými diaľkáčmi druhým šoférom do ksichtu, aj na neho tí chudáci blikali, že má diaľkáče, ale on ich mal v paži. Až raz, ide takto po ceste a oproti iný kamión, čo mu tiež bliká, že má zapnuté diaľkáče. Tento to zase ako vždy odignoroval, tak ten druhý kamión sa nasral, a z ničoho nič mu zasvietili všetky svetlá, normálne diaľkače, ale to bol taký ten, čo má svetlá aj na streche, osem reflektorov, no a týpek normálne skoro oslepol a takmer sa vydrbal do zvodidiel, aj meškal s dodávkou, lebo dosť dlho nič nevidel, len prasiatka, tak musel stáť a čakať, kým to prejde, no diaľkače už používa tak jak sa má.

(súčasná povesť – šíri sa medzi vodičmi z povolania)

Kamoška si kúpila Fidorku a ako bola hladná, tak ešte aj robila, nie, na počítači nekuká, čo je. No len ju tak napadlo, že v tej Fidorku je nejako málo náplne, tak sa kukne a Fidorka bola zvnútra prázdna a tesne akurát tam, kde kusla, bola hnusná tučná biela húsenica a mrvila sa. Skoro ju zjedla, no tak sa rovno povracala. Ani ja si už odvtedy Fidorku nekupujem.

(súčasná povesť – šíri sa medzi deťmi)

Pri tejto aktivite je potrebné príbeh vyrozprávať veľmi sugestívne a sledovať reakciu detí. Aké emócie v skupine vyvolali príbehy? Načo nám slúžia? Ako nás rôzne príbehy chránia? v prvom príbehu sme upozornení na to, že nemáme oblizovať neznáme predmety, môžeme tak získať parazity. V druhom príbehu ide o apel na rodičov, aby nespúšťali z dohľadu svoje deti, pretože sú ľahko zraniteľné. V treťom príbehu sme upozornení na to, že ak máme nevhodné správanie, niekto nám ho oplátí a môže to byť pre nás nebezpečné. vo štvrtom príbehu dostávame informáciu – vždy si skontroluj jedlo, ktoré si si nepripravil sám.

Pri tejto príležitosti si vysvetlíme, čo je to súčasná povesť alebo /mestská /urbánna /moderná /legenda /povesť. Spýtame sa, či poznajú nejaké podobné, alebo iné súčasné povesti. Najznámejšia súčasná povesť medzi mládežou v Pezinku je povesť o stratenej manželke v čínskom obchode, ktorú manžel stratí z dohľadu a len náhodou ju nájde omámenú a zrolovanú v koberci v sklade. Tieto príbehy sú rozprávané ako pravdivé. Prezentujú sa ako niečo, čo sa naozaj stalo.

V priestore knižnice máme aj interaktívny stôl – má veľkú obrazovku a prístup na internet. Spýtame sa detí, či vedia, čo je to hoax. Následne sa ich snažíme nájsť na internete. Hľadáme zdroje, ktoré ich šíria aj zdroje, ktoré ich vyvracajú. Prezrieme si obsah stránok, snažíme sa identifikovať emócie, ktoré vyvolávajú. Vedeťme diskusiu o tom, prečo sa hoaxy šíria a kto z toho profituje.

Program Never každej volovine máva veľmi odlišný priebeh v rôznych triedach aj vzhľadom na charakter podujatia – nejde o klasickú prednášku. na základe pozorovaní v rámci programu Never každej volovine môžeme zhodnotiť, že v Pezinku a okolí mládež na ZŠ k hoaxom mimoriadne neinklinuje, skôr ich zosmiešňuje. Väčšina žiakov však má vo svojom kruhu niekoho, kto podľa ich slov „prepadol“ hoaxom a vedú búrlivé debaty s týmito členmi rodiny, alebo známymi.

Záver

Program Never každej volovine je „štartér“ diskusie, snaží sa otvoriť problém hoaxov, ale samotné vyústenie problému sa snaží riešiť v diskusii – nie ponúknutím odpovede. Program má časové obmedzenie. za jednu, či dve vyučovacie hodiny nie je možné naučiť deti kriticky myslieť, ani zmeniť ich náhľad na svet. Je však možné naštartovať diskusiu v kolektíve a s pomocou pedagóga pokračovať v jej duchu aj pri iných školských aktivitách.